

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 34+612 (575.3)

ТКБ: 67.402 (2т)

М- 63

МИРЗОМУРОДЗОДА ДУСТМУРОД ГУЛМУРОД

**МАСЪАЛАҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ
ХИЗМАТРАСОНИИ МУЗДНОКИ БАЙТОРӢ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи
ихтисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ;
ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

**Рохбари илмӣ:
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор, Корманди шоистаи
Ҷумҳурии Тоҷикистон
Ғаюризода Ш.К.**

Душанбе – 2024

МУНДАРИҶА

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО.....	3
МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. МОҶИЯТИ ҲУҚУҚИИ ХИЗМАТРАСОНИИ МУЗДНОКИ БАЙТОРӢ ДАР ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МАДАНИӢ.....	22
1.1. Мафҳум ва аломатҳои хизматрасони муздноки байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ	22
1.2. Асосҳои ҳуқуқи хизматрасони байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	52
БОБИ 2. ШАРТНОМАИ ХИЗМАТРАСОНИИ МУЗДНОКИ БАЙТОРӢ.....	78
2.1. Мафҳум ва аломатҳои шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ.....	78
2.2. Мазмуни шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ.....	105
2.3. Асосҳои бастан, тағйир додан ва бекор намудан шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ.....	120
БОБИ 3. ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ ТАРАФҶОИ ШАРТНОМАИ ХИЗМАТРАСОНИИ МУЗДНОКИ БАЙТОРӢ.....	141
3.1. Моҳияти ҷавобгари ҳуқуқи мадания тарафҳои шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ.....	141
3.2. Ҷуброни зиён, товони зарари маънавӣ ва ноустуворона дар шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ.....	157
ХУЛОСА.....	171
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	175
РӢЙҶАТИ АДАБИӢТ	177
ИНТИШОРОТ АЗ РӢЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	202

НОМГЎИ ИХТИСОРАҶО:

б. – банди

ДМТ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравӣ Сотсиалистӣ

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҶШС – Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ

ҶШСФР – Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Федеративии Россия

ҶДММ – Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд

КМ ҶТ – Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

КГ ҶТ – Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон

КММ – Кодекси муҳофизатии мадания;

м. – модда

қ. – қисми модда

ФР – Федератсияи Россия

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати аграрӣ буда, инкишофу вусъат додани соҳаи кишоварзӣ яке аз самтҳои муҳимми сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Чуноне Президенти ҶТ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 23 январи соли 2015 қайд намуданд: «Нақш ва саҳми соҳаи кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат, рушди соҳаҳои саноат, афзоиши имконияти содироти кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ бисёр муассир мебошад»¹. Воқеан дар бисёр ҳолатҳо таъмини амнияти озуқаворӣ ҷумҳурӣ аз самаранокӣ ва рушди устувори соҳаи кишоварзӣ, махсусан бахшҳои он: чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ вобастагӣ дорад. Иқтисодии мамлакат аз ин соҳаҳо вобастагии зиёд дошта, аҳолиро бо маводи ғизоӣ ва корхонаҳоро бо ашёи хом таъмин мекунад, ки ин яке аз воситаҳои расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат – ҳифзи амнияти озуқаворӣ, мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ босуръат тағйир ёфта, нархи маҳсулоти ғизоӣ боло рафта истодааст. Бинобар ин беҳсозии ҳолати соҳаи чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ ва афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти ҳайвонот аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо менамояд. Дар чунин вазъият арзон кардани арзиши маҳсулоти ҳайвонот бо воситаи зиёд кардани истеҳсоли он яке аз вазифаҳои асосии иқтисодии давлат мебошад. Иҷрои ин вазифа бе мусоидат ба инкишофи соҳаи байторӣ номумкин аст.

Байторӣ соҳаи муҳим дар давлатҳои аграрӣ буда, дар рушд ва беҳсозии соҳаи чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ нақши муҳим мебозад. Дар чунин шароит вазифаи соҳаи байторӣ, махсусан яке аз бахшҳои амалии он – хизматрасонии байторӣ бояд ба зиёд намудани шумораи ҳайвонот ва афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он равона карда шавад. Ин вазифаро хизматрасонии байторӣ бо роҳҳои гуногун аз қабili

¹ Ниг.: Паёми Президенти ҶТ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23 январи соли 2015 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 29. 04.2023).

барҳамдихӣ, пешгирӣ, камкунӣ ва табобати бемории ҳайвонот амалӣ менамояд. Ҳамзамон, самаранокии хизматрасони байторӣ дар беҳтар намудани сифати маҳсулот ва ашёи хоми ҳайвонот зоҳир мешавад. Тавассути гузаронидани ташҳиси байторию санитарии маҳсулоти ҳайвонот чиҳати ба истеъмолкунандагон дастрас намудани маҳсулоти хушсифати ҳайвонот мусоидат менамояд.

Бинобар ин, масъалаи мазкур мавриди таваҷҷуҳи пайваستاи давлат ва Ҳукумати ҚТ қарор дошта, тамоми чораҳо барои беҳтар намудани соҳаи байторӣ ва ба ин восита нигоҳ доштани солимии ҳайвонот андешида мешавад. Яке аз чунин чораҳо дастрас намудани маводи дорувории байторӣ ва эмгузаронии чорвою парандаҳо мебошад. Дар соли 2023 бо истифода аз маблағҳои фонди чорабиниҳои зиддиэпизоотӣ дар ҳаҷми 3439819,68 сомонӣ маводҳои байторӣ (ваксинаҳо зидди бемориҳои сӯхтанӣ, ҳорӣ, вабои сумдард, бруцеллез, гули гӯсфанду бузҳо, тоуни чорвои хурди шохдор, тоуни паранда, ташҳисвораи туберкулин ва маводҳои ташҳисӣ барои озмоишгоҳҳо) харидорӣ ва ба шахру ноҳияҳо дастрас карда шуда, аз ин ҳисоб то 28 декабри соли 2023 бештар аз 17792302 сар ҳайвоноту парандаҳо (102,1 фоиз саршумори дар соли 2023 банақшагирифташуда), аз ҷумла бар зидди бемории сӯхтани чорвои калони шохдор 1298495 сар, (101,4 %); чорвои хурди шохдор 1228192 (97,0%); аспҳо 34568 сар (107,5%); маркабҳо 51228 сар (101,5%); вабои сумдарди чорвои калони шохдор 447721 сар (93,9%); чорвои хурди шохдор 707865 сар (91,5%); сиёҳрони чорвои калони шохдор 172268 сар (101,4%); «ШТ-82» 8398 сар (73,1%); рев 196524 сар (47,8%); гули гӯсфанду бузҳо 375777 сар (121,8%); тоуни чорвои хурди шохдор 244003 сар (86,5%); ҳорӣ (хамаи намуди ҳайвонот) 97643 сар (110,1%); бемориҳои ангалӣ 678011 сар (101,4%); бемориҳои пӯст 515962 (101,4%) ва бемориҳои паранда 10758098 сар (101,4%) бо эмгузаронӣ ва чораҳои пешгирӣ таъмин шуд².

Бо вучуди ин дар ҷумҳурӣ мушкилотҳои зиёде дар соҳаи байторӣ ҷой

² Ниг.: Ҳисобот доир ба натиҷаҳои фаъолияти Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ дар соли 2023 ва вазифаҳо барои соли 2024 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.cfs.tj> (санаи мурочиат: 03.02.2024).

дорад. Дар ҚТ чандин стратегия³, барнома⁴ ва консепсияҳо⁵ қабул шудаанд, ки дар онҳо мушкилоти соҳа ва роҳҳои ҳалли онҳо пешбинӣ гардидаанд. Яке аз мушкилотҳои асосӣ дар ин соҳа дар сатҳи зарурӣ мавҷуд набудани асосҳои ҳуқуқӣ мебошад. Ҳамин аст, ки дар «Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030», аз 1 марти соли 2023⁶, тақмил додани заминаи ҳуқуқии соҳаи байторӣ яке аз роҳҳои таъмини бехатарии маҳсулоти хӯроқворӣ ва саломатии ҳайвонот эътироф мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар ҚТ мувофиқи омили расмӣ ба ҳолати 01 июли соли 2023 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ 2605,6 ҳазор сар чорвои калон аз он модагов 1347,1 ҳазор сар, қутос 29,6 ҳазор сар, гӯсфанду буз 6610,1 ҳазор сар, асп 87 ҳазор сар, занбури асал 265,8 ҳазор оила ва 10900,9 ҳазор сар паранда парвариш ёфта истодааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 саршумори чорвои калон 113,3 ҳазор сар ё 4,5 фоиз, аз он модагов 578 ҳазор сар ё 4,5 фоиз, қутос 778 сар ё 2,7 фоиз, гӯсфанду буз 333,4 ҳазор сар ё 5,3 фоиз, асп 1,9 ҳазор сар ё 2,3 фоиз ва занбури асал 14,8 ҳазор оила ё 5,9 фоиз ва саршумори паранда 963,9 ҳазор сар ё 9,7 фоиз зиёд гардидааст⁷. Дар соли 2023 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ 2 144 840 сар барраю бузғола

³ Ниг.: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 1 декабри соли 2016, № 636 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

⁴ Ниг.: Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 октябри соли 2018, №520 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024)., Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 54 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024)., Барномаи амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2020, №386 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

⁵ Ниг.: Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024)., Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2020, № 566 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

⁶ Ниг.: Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 54 тасдиқ шудааст. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

⁷ Ниг.: Натиҷаҳои ҷамъбасти фаъолияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нимсолаи якуми соли 2023 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.moa.tj> (санаи мурочиат: 03.02.2024). ҳқҗғҗ

гирифта шудааст, ки ин нисбати нақшаи дурнамои наслгирӣ 97 % (нақшаи дурнамои наслгирӣ 2198 951 сар)-ро дар бар мегирад ва ин нисбати ҳамин давраи соли 2022 ҳамагӣ 101608 сар зиёд мебошад⁸. Зиёда аз 93 фоизи саршумори чорвои калон ва 81,8 фоизи саршумори моли майда ба бахши аҳоли рост меояд⁹. ҳчӯқӣғ

Аз ин маълумоти омори расмӣ маълум мегардад, ки дар ҷумҳурӣ соҳаи чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ дар ҳоли рушд буда, шумораи ҳайвонот сол то сол зиёд шуда истодааст. Табиист, ки дар ҳолати зиёд шудани шумораи ҳайвонот талаботи шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ба хизматрасониҳои байторӣ меафзояд.

Бо афзун шудани талабот ба хизматрасониҳои байторӣ танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба хизматрасониҳои байторӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Чунки яке аз роҳҳои бартараф намудани мушкилот дар соҳаи хизматрасониҳои байторӣ ин танзими ҳуқуқи ҳамаҷонибаи он буда метавонад. Дар ин самт масъалаи танзими ҳуқуқи маданияи хизматрасониҳои байторӣ муҳим мегардад. Бинобар ин «Консепсияи сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028» аз 6 феввали соли 2018¹⁰, такмили қонунгузориҳои соҳавиро дар самти хизматрасониҳои байторӣ ва фаъолияти хусусии байторӣ зарур мешуморад.

Бояд қайд намуд, ки соҳаи байторӣ асосан тавассути Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674¹¹ мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор гирифтааст. Аммо дар қонуни мазкур баҳри танзими ҳуқуқи хизматрасониҳои байторӣ меъёрҳои ночиз бахшида шуда, қисми зиёди меъёрҳои он хусусияти ҳуқуқи оммавӣ доранд.

⁸ Ниг.: Ҳисобот доир ба натиҷаҳои фаъолияти Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ дар соли 2023 ва вазифаҳо барои соли 2024 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.cfs.tj> (санаи муроҷиат: 03.02.2024).

⁹ Ниг.: Барномаи маҷмуавии рушди соҳаҳои чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 52 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқи ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.04.2024).

¹⁰ Ниг.: Консепсияи сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқи ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.04.2024).

¹¹ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmkt.tj> (санаи муроҷиат: 04.03.2024).

Дар шароити инкишофи муносибатҳои бозорӣ ва муомилоти озоди иқтисодӣ соҳаи байторӣ мавриди тағйиротҳои кулӣ қарор гирифт. Дар раванди ин тағйиротҳо дар баробари муассисаҳои давлатии байторӣ иҷозат дода шуд, ки шахсони алоҳида ба фаъолияти хусусии байторӣ машғул шаванд. Ин ҳолат барои инкишофёбии бозори хизматрасонии байторӣ дар ҷумҳуруӣ то андозае мусоидат намуд. Шумораи шахсоне, ки ба фаъолияти хусусии байторӣ машғуланд сол то сол зиёд шуда истодаанд, дар ҳоле ки танзими ҳуқуқии фаъолияти хусусии байторӣ ҳанӯз ҳам нокифоя аст.

Танзими ҳуқуқии хизматрасонии муздноки байторӣ барои қонунгузориҳои маданӣ падидаи нав буда, то ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ин муносибатҳо хусусияти ҳуқуқии маъмурӣ дошта, тавасути меъёрҳои он ба танзим дароварда мешуданд. Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ баъзе муносибатҳо оид ба хизматрасонии муздноки байторӣ мустақиман бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳида танзим мешуданд.

Бо қабул шудани Кодекси граждани ҚТ¹² соли 1999 дар низоми объектҳои ҳуқуқи маданӣ ва шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ тағйиротҳои зиёд ба вучуд омад. Хизматрасонӣ, аз ҷумла хизматрасонии байторӣ объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф карда шуд. Номгӯи шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ, ки мавзӯи онҳо хизматрасонӣ эътироф мешуданд, зиёд шуданд. Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар якҷоягӣ бо дигар намудҳои шартномаи хизматрасонии музднок дар боби алоҳида (боби 37 КГ ҚТ) танзим карда шуд. Ин аввалин қадам дар танзими ҳуқуқии ин шартнома дар сатҳи қонуни кодификатсияшуда буд.

Аз 1 июли соли 2023 танзими ҳуқуқии шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ тибқи меъёрҳои Кодекси маданияи ҚТ¹³ (минбаъд – КМ ҚТ)

¹² Ниг.: Кодекси граждани ҚТ: қисми якум аз 30 июни соли 1999, №802 // Ахбори Махлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, № 6, мод. 153, 154; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, қ-1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4, мод. 193; соли 2007, №5, мод.356; соли 2010, №3, мод.156, №12, қ-1, мод. 802; соли 2012, №7, мод.700; №12 қ1,мод.1021; соли 2013, №7, мод.504; соли 2015, №3, мод.200, соли 2016 №7, мод.612; соли 2019, №1, мод.4; соли 2020.№1, мод. 3, мод.4., Кодекси граждани ҚТ: қисми дуюм аз 11 декабри соли 1999, №884 //Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, 1999, №12, мод. 323; с. 2002, № 4, қ. 1, мод. 170; с. 2006, №4, мод. 194; с. 2009, №12, мод. 821; с. 2010, №7, мод. 540; с. 2012, №7, мод. 699; с. 2013, №7, мод. 505; с. 2019, №1, мод. 5.

¹³ Ниг.: Кодекси маданияи ҚТ аз 24-уми декабри соли 2022, № 1918 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 2022. – № 12. – Қисмҳои 1 – 2.

сурат мегирад. КМ ҚТ танзими ҳуқуқии ин шартнома ро тибқи муқаррароти боби 43 «Хизматрасонии музднок» танзим намуда, ин хизматрасони ро дар рӯйхати тахминии м. 860 КМ ҚТ пешбинишуда ҷойгир намудааст. Аммо муқаррароти боби 43 КМ ҚТ хусусияти универсалӣ дошта, танзими ҳуқуқии намудҳои алоҳидаи шартномаи хизматрасонии музднокро фаро мегирад.

Дар танзими ҳуқуқии хизматрасонии музднокӣ байторӣ Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72¹⁴, Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26 феввали соли 2015, №66¹⁵ ва ғайра аҳаммияти калон доранд. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии мазкур дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои болозикршуда ҳангоме татбиқ карда мешаванд, ки ба сифати фармоишгар-истеъмолкунанда иштирок намояд.

Бо дарназардошти рушди бозори хизматрасонии байторӣ пешниҳоди кафолати ҳуқуқии сифати чунин хизматрасонӣ аҳаммияти муҳим дорад. Аммо дар ҳудуди ҷумҳурӣ дастрасии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба хизматрасонии байтории босифат ғайриимкон аст. Пурра дастрас набудани хизматрасонии байтории сифатнок ҳамчун яке аз мушкилоти асосии соҳаи байторӣ мебошад.

Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии хизматрасонии музднокӣ байторӣ аз як тараф истеъмолкунандагон ё шахсони дигаре, ки ба ин хизмат эҳтиёҷ доранд, мебошанд. Ҳангоми ворид шудан ба муносибатҳои ҳуқуқӣ, истеъмолкунанда мақсадҳои барқароршавӣ ё нигоҳ доштани саломатии ҳайвоноташро пайгирӣ мекунад, вале дар аксар вақт бо сабаби паст будани сифати хизматрасонии байторӣ ба ҳадафи худ ноил нагардида, ҳуқуқҳои паймол мешавад. Бинобар ин, зарур аст, ки муқаррароти назариявӣ ва амалӣ оид ба меъёрҳои сифати хизматрасонии байторӣ бо мақсади ҳифзи бештари ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии фармоишгаре, ки мақоми ҳуқуқии истеъмолкунандаро дорад, таҳия карда шавад.

¹⁴ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9-уми декабри соли 2004, таҳти № 72 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

¹⁵ Ниг.: Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12. 2023).

Хамин тариқ, ҳолатҳои дарболозикргардида баёнги онанд, ки мавзуи мазкур ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам амалӣ муҳим буда, барои интиҳоби он заминаро ба вуҷуд овардаанд.

Дарҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаҳои танзими ҳуқуқи маданият хизматрасонии муздноки байторӣ дар ҚТ дар шакли эҷоди диссертатсияи илмӣ таҳлил нашудааст. Ҳамчунин мушкилоти муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба хизматрасонии муздноки байторӣ имрӯз дар адабиёти ҳуқуқи ватанӣ амалан инъикос нашудаанд ва вобаста ба афзоиши намудҳои хизматрасонии байторӣ ин мушкилот зиёдтар мегардад.

Оид ба паҳлуҳои гуногуни танзими ҳуқуқи хизматрасонии муздноки байторӣ олимони Н.В. Миногина¹⁶ ва Н.В. Иванюхина¹⁷ диссертатсияҳои илмӣ таҳия ва дифоъ намудаанд, ки сатҳи баланди назариявӣ доранд, вале дар асоси қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқатбиккунии Федератсияи Россия анҷом дода шудаанд. Дар ҳудуди дигар кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бошад оид ба ин мавзӯ татқиқоти мукаммали илмӣ анҷом дода нашудааст.

Дар ҚТ то ҳол таҳқиқоти диссертатсионии алоҳида дар ин самт анҷом дода нашуда, аксарияти ҷанбаҳои ҳуқуқи маданият хизматрасонии муздноки байторӣ, ки танзими махсусро талаб менамоянд, ҳанӯз коркард нашудаанд. Диссертатсияи мазкур барои бартараф намудани ин ҳолигӣ дар илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон равона гардидааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ тибқи фасли сздаҳум: «Танзими ҳуқуқи маданият хизматрасонии байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-и Нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи маданият факултети ҳуқуқшиносии ДМТ барои солҳои 2021-2025 дар мавзуи «Нақшаи ҳуқуқи маданият дар амалӣ намудани ҳадафҳои стратегии миллии» иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади татқиқоти диссертатсионии мазкурро омӯзиш ва

¹⁶ Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 212 с.

¹⁷ Ниг.: Иванюхина Н.В. Правовое регулирование договорных отношений по оказанию ветеринарных услуг: на примере города Москвы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – 168с.

таҳлили ҳамаҷонибаи назария ва қонунгузорӣ дар самти хизматрасонии муздноки байторӣ ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Бо мақсади расидан ба ҳадаф ва натиҷаҳои диссертатсионии мазкур вазифаҳои зерин дар пеш гузошта шудаанд:

– таҳқиқ ва муайян намудани мафҳум ва моҳияти хизматрасонии байторӣ дар танзими ҳуқуқи маданӣ ва ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ;

– таҳқиқи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ, аз ҷумла дар замони муосир;

– таҳлили мафҳум ва унсурҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ;

– таҳқиқи мазмун, асосҳои бастан, тағйир додан ва бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ;

– омӯзиши ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ва таҳлили хусусиятҳои ҷуброни зиён, товони зарари маънавӣ ва ноустуворона дар ин шартнома;

– таҳияи пешниҳодҳои назариявӣ ва тавсияҳо барои такмили қонунгузорӣ дар соҳаи хизматрасонии муздноки байторӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳангоми танзими ҳуқуқи маданияи хизматрасонии муздноки байторӣ тибқи қонунгузории ҚТ ба вуҷуд меоянд ва фарогири масъалаҳои муҳимми танзими ҳуқуқи ин муносибатҳо мебошанд, ташкил медиҳанд.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқоти зикршуда меъёрҳои қонунгузории ҚТ оид ба танзими ҳуқуқи маданияи хизматрасонии муздноки байторӣ, таҷрибаи ҳуқуқатбиққунӣ дар ин соҳа, инчунин доктринаи илмӣ-назариявӣ вобаста ба ин мавзӯ мебошанд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихии таҳқиқот)-и мазкур нақшавӣ ва мақсаднок буда, макони иҷрои вазифаҳои зикршуда кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ мебошад. Давраи таҳқиқот аз соли 2014 то 2024 буда, аз се марҳилаи мантиқан алоқаманд иборат мебошад.

Дар марҳилаи аввал (солҳои 2014-2017) омӯзиши танзими ҳуқуқии

хизматрасонии муздноки байторӣ, муайян намудани асосҳои методологии таҳқиқот ва банақшагирии он гузаронида шуд. Мавзӯ, вазифаҳо, объект, мутобикати мавзуи интихобнамуда ва мундариҷаи он ба шиносномаи ихтисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ муайян гардид. Манбаъҳои илмию иттилоотӣ истифодашаванда ба низом дароварда шуд, инчунин робитаи таҳқиқот бо нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии ДМТ анҷом дода шуд. Номи мавзуи интихобшуда, мундариҷаи он ва асосноккунии доктриналии он муаррифӣ гардид. Мубраияти мавзуи таҳқиқот кушода шуд. Дар натиҷаи омӯзиши дараҷаи таҳқиқотӣ он, зарурияти тасдиқ ва ба нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии ДМТ асоснок карда шуд. Дар натиҷаи корҳои анҷомёфта, мавзуи диссертатсия дар Шурои олимони факултет тасдиқ шуд ва ба нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии ДМТ ворид карда шуд.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2018-2022) мазмуни диссертатсияи мазкур пурра таҳия гардид. Дар он масъалаи мафҳум ва аломатҳои хизматрасонии муздноки байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи мадания, асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ, мафҳум ва табиати ҳуқуқии шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, омӯзиши мавзуи ин шартнома ва ҳалли мушкилоти он, мушаххас гардонидани ҳуқуқу уҳдадорӣ тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ва ошкор сохтани масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон намудани шартҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, таҷдиди назар шуданд. Пешниҳод ва дигар андешаҳои муҳим оид ба мавзуи таҳқиқот асоснок карда шуданд. Маводҳои таҷрибавию амалӣ таҳлил ва ба низом дароварда шуд. Вобаста ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ мақолаҳои илмӣ интишор гардид. Диссертатсия ба муҳокимаи кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии ДМТ пешниҳод карда шуд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2023-2024) маълумотнома оид ба баргараф намудани камбудҳои ошкоршуда таҳия шуда, ба кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии ДМТ пешниҳод карда шуд. Таҳлил, чамбандӣ, ба низом

даровардан ва шарху тавзеҳи натиҷаҳои ҳосилшуда анҷом дода шуд. Хулосаҳо аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот мураттаб гардида, сохтору мухтавои таҳқиқот ба тартиб ва маводи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба расмият дароварда шуд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқотро корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ташкил медиҳанд, ки ба масъалаҳои умумии фаъолияти байторӣ, таърихи он ва хизматрасонии муздноки байторӣ бахшида шудаанд. Аз ҷумла, корҳои илмӣ олимони ватанӣ – Г. С. Азизқулова, И. Ҳ. Бобочонзода, И. Б. Буриев, Ш.К. Ғаюризода, И. Ғаффорзода, Н. Ш. Қурбонализода, П. И. Дойников, А.В. Золотухин, Ш.М. Исмоилов, Қ. Ш. Қурбонов, Ш. Каримзода, М.А. Маҳмудзода, Ҷ.С. Муртазозода, П. З. Мирзозода, Э.С. Насриддинзода, Ф.М. Нодиров, М.З. Раҳимзода, Е. А. Суханов, Д. Ш. Сангинзод, Ф.С. Сулаймонов, Ф.Т. Тоҳиров, Ш. Тағойназаров, О.У. Усмонов, А.Ғ. Холиқзода Ҳ.Н. Ҳиматов, Н. Шонасурдинов, Р.Ш. Шарофзода ва дигарон фарогири масъалаҳои зикргардида мебошанд.

Ҳангоми таҳқиқот асарҳои олимони Россия ба монанди: Н.В. Миногина¹⁸ ва Н.В. Иванюхина¹⁹ ва дигарон,²⁰ ки оид ба баъзе паҳлуҳои мавзӯи диссертатсия таҳқиқот анҷом додаанд, инчунин баъзе асарҳои олимони олмонӣ: Ролф Книпер²¹, Франс Бернхейт, Йозеф Колер²² ва дигарон²³ дар алоқамандӣ ба вазифаҳои таҳқиқот, таҳлил гардидаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Ҳангоми таҳияи диссертатсияи мазкур маҷмуи усулҳои умумии илмӣ ва махсуси илмӣ: диалектикӣ, расмӣ-мантикӣ,

¹⁸ Ниг.: Миногина Н.В. Асари ишорашуда.

¹⁹ Ниг.: Иванюхина Н.В. Асари ишорашуда.

²⁰ Ниг.: Колганова О. А. История развития ветеринарии в России: краткий курс лекций. – Новосибирск: НГАУ, 2018. – 130с.; Рыхлов А. А. К вопросу о понятии ветеринарной услуги. //Новый юридический вестник (Международный научный журнал).– 2022. – № 4 (37). – С. 7-18 ва диг.

²¹ Ниг.: Книпер Р. Долг и ответственность. // Ответственность в гражданском праве: матер. межд. научно – практ. конф (в рамках ежегодных цивилистических чтений). – Алматы, 22-23 мая 2006г. / Отв. ред. М. К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2006. – С. 33 -40.

²² Ниг.: Гражданское право Германии: хрестоматия избранных произведений Франца Бернхейта и Йозефа Колера / Сост. Р. С. Куракин, Е. В. Семенова; [Пер. с нем. проф. В. М. Нечаева]. – М.: РИОР: ИНФРА – М., 2014. – 320с.

²³ Ниг.: Кулагин М. И. Защита интересов потребителей и развитие современного французского права. // Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. // Сб. норматив. актов. – Обязательственное право. – М., 1989. – С. 16 – 21.; Parry W. How to buy / sell professional services // Harvard Business Review, March – April, 1996. – P. 32 - 36.

таҳлили муқоисавӣ, усули оморӣ, таҳлили низомнок, пешгӯии илмӣ, усулҳои мантиқии мушоҳида, шаклӣ-мантиқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ истифода шудаанд. Дар маҷмӯъ, истифодаи методологияи ташкили таҳқиқоти илмӣ ба пайдо намудани донишҳои нав оид ба мавзӯи таҳқиқот ва ба даст овардани дигар натиҷаи устувори илмӣ мусоидат намуд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқоти мазкур амалияи судӣ, таҳлили ҳуқуқтатбиқкунӣ, маълумоти ҳуҷжатҳои барномавӣ ва маълумотҳои оморӣ ба ҳисоб мераванд. Илова бар он, маводҳои бойгонии баъзе судҳои ҚТ, ФР ва таҷрибаи мақомотҳои давлатӣ дар ин соҳа истифода шудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Навгониҳои илмӣ таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар он зоҳир мегардад, ки он нахустин пажӯҳиши илмӣ оид ба масъалаҳои танзими ҳуқуқи маданияи хизматрасонии муздноки байторӣ дар ҚТ ба ҳисоб меравад. Дар диссертатсия тамоми паҳлуҳои танзими ҳуқуқи маданияи хизматрасонии муздноки байторӣ таҳқиқ шудааст.

Муаллиф маҷмуи масъалаҳоеро баррасӣ кардааст, ки дар илми ҳуқуқшиносии муосир навгонӣ маҳсуб меёбанд. Якум, мафҳум ва хусусиятҳои хизматрасонии муздноки байторӣ муайян карда шудаанд. Дуюм, рушди асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар давраҳои муайяни таърихӣ ва замони муосир мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Сеюм, мафҳум ва унсурҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Чорум, ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ва хусусиятҳои ҷуброни зиён, товони зарари маънавӣ ва ноустуворона дар ин шартнома таҳлил шудааст.

Натиҷаҳои илмӣ дар қор бадастомада фаҳмиши назариявиро дар соҳаи мазкур васеъ мекунад ва имконият медиҳад, ки масъалаҳои нави ба муаммоҳои ҳуқуқии танзими ҳуқуқии хизматрасонии муздноки байторӣ алоқаманд, ҳал карда шаванд. Чунин меҳисобем, ки татбиқи назариявӣ ва амалиявии донишҳои пайдошуда барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар ҚТ имкониятҳои воситаҳои ҳуқуқи маданияро ошкор намуда, нақши муҳимми шартномаи хизматрасонии муздноки байториро муаррифӣ менамояд.

Нуктаҳои ба Ҳимоя пешниҳодшаванда. Навгониҳои таҳқиқоти диссертационӣ дар нуктаҳои илмӣ ба Ҳимоя пешниҳодшаванда ифода мегардад, ки аз инҳо иборат аст:

1. Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ бахши алоҳидаи муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар бар мегирад, ки дар он хизматрасонии байторӣ барои қоньномаҳои эҳтиёҷоти шахсоне, ки ба ин хизмат ниёз доранд, нигаронида шудааст. Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ ин амал ё фаъолияти иҷроқунанда (ташкилоти байторӣ ё байтор) мебошад, ки хизмати байториро ба фармоишгари он дар намуд ва ҳаҷми муайян мерасонад.

2. Асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ – низоми ягонаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзими хизматрасонии байторӣ мебошад, ки аз қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иборат аст. Бо мақсади дарки дурусти раванди инкишофи таърихии масоили баррасишаванда асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ вобаста бо марҳилаҳои гуногуни таърихӣ даврабандӣ гардидаанд. Хусусиятҳои хоси давраҳои алоҳидаи ташаккул ва инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар ҚТ ба шароитҳои мушаххаси таърихӣ ва хусусиятҳои санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои марбут ба хизматрасонии байториро дар ин давраҳо танзим намудаанд, алоқамандӣ доранд.

3. Ташаккули асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байториро дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба се давра ҷудо намудан мумкин аст:

а) давраи аввал аз дунёи қадим то замони шуравӣ, ки дар он асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ мукамал ва ягона набуда, дар шакли пароканда ҷой дошта, таркиби асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ аз одатҳо ва китобҳои муқаддас иборат буд;

б) давраи дуюм – давраи шуравӣ. Ин давра аз ғалабаи Инқилоби Октябр, яъне аз таъсиси ИҶШС ва ҶШС Тоҷикистон оғоз шуда, то таназзули онро дар бар мегирад. Дар ин давра асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории мукамал ва ягона ба вучуд омад. Таркиби асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории ин давра аз санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ иборат буд;

в) давраи сеюм – давраи муосир, ки аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ оғоз шуда, замони муосирро дар бар мегирад. Дар ин давра хизматрасонии байторӣ тавассути қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ танзим карда шуда, асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар самти танзими ҳуқуқи фаъолияти хусусии байторӣ инкишоф ёфта истодааст.

4. Тибқи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иҷроқунанда (байтор ё ташкилоти байторӣ) уҳдадор мешавад, ки хизмати байториро дар ҳаҷм, сифати муқарраршуда ва намуди муайяншуда расонад ва фармоишгар (шахси ба хизмати байторӣ эҳтиёҷдошта) уҳдадор мешавад, ки барои расонидани хизмат мусоидат намояд ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи шартнома музди хизматро пардохт намояд.

5. Бинобар бештар ҳолат дар шакли хаттии одӣ, аз ҷумла дар шакли додани чеки хазинавӣ ё дигар ҳуҷҷатҳои намунашон муқарраршуда баста шудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ва дар он муқаррар нагардидани ҷавобгарӣ дар шакли ноустуворона хизматрасонӣ аз ҷониби иҷроқунанда ба таври дахлдор иҷро намегардад. Бинобар ин зарур аст, ки барои иҷро накардан ва ё ба таври ғайридахлдор иҷро кардани ин шартнома ҷавобгарӣ дар шакли ноустуворонаи қонунӣ муқаррар карда шавад.

Пешниҳодҳо чиҳати такмили қонунгузории соҳавии байторӣ:

6. Дар матни Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 истилоҳи «бамузд» ба истилоҳи «музднок» иваз карда шавад.

7. Дар м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 чунин сарҳати нав илова карда шаванд:

– хизматрасонии муздноки байторӣ – ин фаъолияти касбии шахси ҳуқуқӣ ва соҳибкори инфиродии дар соҳаи байторӣ амалқунанда мебошад, ки ба шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ хизматро дар соҳаи байторӣ музднок дар намуд ва ҳаҷми муайян мерасонанд.

8. Бо мақсади дар соҳаи байторӣ ворид намудани механизми муосири бозоргонӣ ва ташкили шароити мусоид барои дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасонии байторӣ, таъмини танзими ҳуқуқии фаъолияти хусусии байторӣ, инчунин пурзӯр намудани талабот нисбат ба сифати хизматрасонии

байторӣ дар Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 боби алоҳида бо номи «Фаъолияти хусусии байторӣ» илова карда шавад.

9. Пешниҳод карда мешавад, ки бо мақсади пурра ва низомнок танзим намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки ба сифати фармоишгар истеъмолкунанда иштирок менамояд ва ба Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ мутобиқ намудани Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 он дар таҳрири нав қабул карда шавад.

10. Дар Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66, чунин тағйиру иловаҳоро пешниҳод менамоем:

а) дар ном ва матни он истилоҳи «бамузди» ба истилоҳи «музднок» иваз карда шавад.

б) Дар банди 5 он чунин сархатҳо илова карда шаванд:

Иҷрокунанда уҳдадор аст:

– усулҳои ҳангоми пешгирӣ, таҳқиқ ва табобат истифода барад, ки таъсири манфири ба ҳайвонот истисно менамояд;

– дар фаъолияти худ маводҳои байторӣ ва дорувориро, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ ба қайд гирифта шудаанд, истифода баранд;

в). Дар банди 6 чунин сархатҳо илова карда шаванд:

– дастурҳои иҷрокунандаро оид ба нигоҳубини ҳайвонот пас аз ба охир расидани хизматрасонии байторӣ риоя кунанд ва нигоҳубини ғизоҳурии ҳайвоноти беморро мувофиқи талаботҳои зоогигиенӣ таъмин намояд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он аст, ки донишҳои бавучудодада имкон медиҳанд, ки як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалии танзими ҳуқуқи мадания хизматрасонии муздноки байторӣ дар ҚТ пайдошуда ҳалли худро пайдо кунанд. Аз ҷониби муаллиф ақидаҳои нав ва тавсияҳои татбиқшаванда дар шароити Тоҷикистон таҳия гардидааст, ки ҳастии воқеӣ доранд ва онҳо метавонанд ба инкишофи минбаъдаи назария ва амалии танзими ҳуқуқи мадания хизматрасонии муздноки байторӣ мусоидат

намоянд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаҳои эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар ҳақиқӣ будани дониши ҳосилшуда, мантиқӣ будани таҳқиқот, дарки таърихи пайдоиш ва инкишофи қонунгузори байторӣ ҚТ, усул ва вазифаҳои танзими ҳуқуқи он, инъикоси воқеии масъалаи танзими ҳуқуқи хизматрасонии байторӣ дар ҚТ, таҳлили захираҳои илмию амалии соҳавӣ, амалисозии натиҷаҳои он, инчунин мутобиқати диссертатсия ба талаботҳои муқараршуда, ифода мегардад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Интиҳоби мавзӯ, мазмун ва натиҷаҳои илмии бавучудода пурра ба шиносномаи ихтисоси илмии 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби илмӣ дар таҳқиқот. Довталаб ба масъалаҳои танзими ҳуқуқи мадания хизматрасонии муздноки байторӣ мустақилона ибрази назар намуда, концепсияи худро ба хонанда пешниҳод намудааст. Ҷиҳати назариявии ин концепсия дар он аст, ки довталаб аз соли 2014 ба таҳқиқи мавзӯи зикршуда машғул буда, асарҳои зиёди муаллифони ватанӣ ва хориҷиро таҳлил намуда, ҷиҳатҳои норавшани масъалаҳои ҷойдоштаро, вобаста ба мушкилоти қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ ошкор намудааст. Пешниҳодҳои ӯ сатҳи баланди донишафзунӣ дошта, дар такмили танзими ҳуқуқи мадания хизматрасонии муздноки байторӣ дар ҚТ татбиқшаванда мебошанд. Ҷиҳатҳои амалии концепсияи довталаб дар он аст, ки ӯро ҷомеаи ҳуқуқшиносон ва дигар муҳаққиқон ҳамчун устоди ДМТ ва муаллифи теъдоди зиёди асарҳои илмӣ оид ба масъалаҳои зикршуда мешиносанд. Вай таърихи масъалаҳои таҳқиқшударо медонад, онро пурра омӯхтааст, дар конференсияҳо ва семинарҳои илмию амалии сатҳи гуногун бо маърузаҳои илмӣ баромад намуда, дар таҳияи хулосаҳои гуногуни экспертӣ ва дигар корҳои амалӣ иштирок намуда, ҳангоми гузаронидани лексия ва

машғулиятҳои амалӣ натиҷаҳои ҳосилшударо дастраси шунавандагон гардонидаст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ муҳокима шуда, баъдан барои ҳимоя дар Шурои диссертатсионии 6D.KOA – 018 назди ДМТ тавсия шудааст.

Довталаби дараҷаи илмӣ вобаста ба мавзуи интихобнамудааш ҳамасола дар конференсияҳои байналмилалию ҷумҳуриявӣ, семинарҳои илмии сатҳи гуногун ва дигар чорабиниҳои илмӣ баромад намуда, инчунин дар амалӣ намудани сиёсати ҳуқуқии ҚТ фаъолона иштирок намудааст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти мазкур дар чунин ҳамоишҳои илмӣ баён карда шудаанд:

а) байналмилалӣ:

– Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Мушкилоти танзими ҳуқуқии иноватсия дар фаъолияти соҳибкорӣ» – маъруза дар мавзуи «Баъзе масоили истифодабарии маҳсулоти инноватсионӣ ҳангоми хизматрасонии байторӣ» (ш. Душанбе, ДМТ, 10-уми июни соли 2014);

– Конференсияи дуҷуми байналмилалии илмии донишҷӯён дар мавзуи «Масъалаҳои актуалии ҳуқуқ дар марҳилаи муосир: аз нигоҳи ҷавонон» – маъруза дар мавзуи «Мафҳуми хизматрасонии байторӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ш. Душанбе, ДСРТ, 24 -уми апрели соли 2015);

– Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Рушди қонунгузории соҳибкорӣ, тиҷоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи «Баъзе масъалаҳо оид ба хизматрасонии байторӣ ҳамчун як намуди хизматрасонии касбӣ» (ш. Душанбе, ДМТ, 18-уми майи соли 2018);

– Конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқии миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи

«Шартҳои муҳимми шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ» (ш. Душанбе, ДМТ, 2019).

б) ҷумҳуриявӣ:

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида «20-солгарди Ваҳдати миллӣ» ва «Соли ҷавонон» – маъруза дар мавзуи «Мафҳуми хизматрасонии байторӣ ҳамчун истилоҳи ҳуқуқи граждани» (ш. Душанбе, ДМТ, соли 2017);

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида ба Дахсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор (солҳои 2018-2028)» «Солҳои рушди сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ» ва «140-солагии Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айнӣ» ва «70 солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи «Вазъи ҳуқуқи байтор дар хизматрасонии байторӣ» (ш. Душанбе, ДМТ, 21-уми апрели соли 2018);

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ (солҳои 2019-2021)» ва «400-солагии Миробид Саиди Насафӣ» – маъруза дар мавзуи «Оид ба баъзе масъалаҳои нарх дар шартномаи хизматрасонии байторӣ» (ш. Душанбе, ДМТ, 18-уми майи соли 2019);

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида ба ҷашнҳои «5500-солагии Саразми бостонӣ», «700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» – маъруза дар мавзуи «Баъзе масъалаҳо оид ба шартҳои ҷавобгарии ҳуқуқи граждани дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ» (ш. Душанбе, ДМТ, 25-уми апрели соли 2020); ӯ

– Конференсияи илмӣ-амалии олимони ҷавони ДМТ баҳшида ба «Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон – 23 май» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (Солҳои 2020-2040) – маъруза дар мавзуи «Мафҳуми шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ» (ш. Душанбе, 18-19 майи соли 2023).

Натиҷаҳои илмии бавучудомада зимни баргузориҳои курс, семинарҳои ихтисосӣ ва ҳангоми гузаронидани лексияҳо аз фанҳои «Ҳуқуқи маданӣ. Қисми 1», «Ҳуқуқи маданӣ. Қисми 2» ва курси махсуси «Ҳуқуқи шартномавӣ ва ҳуқуқи уҳдадорӣ» ба донишҷӯёни факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, истифода шудаанд.

Интишороти аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Довталаби дараҷаи илмӣ вобаста ба мавзӯи илмиаш муаллифи 24 асари илмӣ ва таълимӣ буда, ба теъдоди асарҳои калонҳаҷм 5 воситаи таълимиро ворид намудан мумкин аст.

Аз ин шумора 4 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ба таъби расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисороти ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, ҳафт зербоб, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати адабиёт ва рӯйхати интишороти унвонҷӯй аз рӯйи мавзӯи диссертатсия иборат буда, ҳаҷми умумияш 205 саҳифа мебошад.

БОБИ 1. МОҲИЯТИ ҲУҚУҚИИ ХИЗМАТРАСОНИИ МУЗДНОКИ БАЙТОРӢ ДАР ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МАДАНИ

1.1. Мафҳум ва аломатҳои хизматрасони муздноки байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ

Баъди соҳибистиқлол гардидан ҚТ аз шакли идоракунии иқтисодиёти нақшавӣ, бюрократию фармондихӣ ба шакли нави муносибатҳои иқтисодӣ гузашт. Дар ин замина дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, махсусан соҳаи иқтисодӣ тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал омад. Чуноне, П.З. Мирзозода қайд менамояд: «дар раванди иқтисодии кишвар тағйироти зиёд ба амал омад, дар самтҳои асосии муносибатҳои иқтисодӣ, аз ҷумла фаъолияти истеҳсолитичоратӣ, моделҳои нави идоракунии ва пешбурди хоҷагӣ амалӣ шуданд»²⁴. Дар ҳақиқат раванди гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ дар баробари дигар соҳаҳо ба ташаккули фазои озоди иқтисодӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои рақобатпазир мусоидат намуд. Махсусан, бо инкишофи муносибатҳои бозорӣ дар кишвар соҳаи хизматрасонӣ босуръат инкишоф ёфта намудҳои нави хизматрасонӣ, аз ҷумла хизматрасони байторӣ дар шакли нав ба вучуд омад, ки ин зарурати объективӣ буд.

Пайдоиши хизматрасони байторӣ, муносибатҳои нави ҷамъиятиро ба вучуд овард, ки онро муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба хизматрасони байторӣ гуфтан мумкин аст. Яъне, он муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки байни иҷрокунандаи хизматрасони байторӣ (шахсони ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродие, ки хизмати байториро мерасонад) ва фармоишгари хизматрасони байторӣ (соҳиби ҳайвонот ё соҳиби маҳсулоти ҳайвонот, инчунин шахсони дигаре, ки ба ин хизмат эҳтиёҷ доранд) ба миён меоянд. Тағйирот дар муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ зарурати дигаргун намудани танзими ҳуқуқиро дар самти муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба хизматрасони байторӣ ба вучуд овард. Чунки дар замони имрӯза яке аз самтҳои афзалиятноки ислоҳот дар мамлакат танзими ҳуқуқии ҳамаҷонибаи

²⁴ Ниг.: Мирзозода П.З. Масъалаҳои ҳуқуқии танзими сифати мол, кор ва хизмат дар конунгузори Чумхурии Тоҷикистон: таҳқиқоти сивилистӣ: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 11.

муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба хизматрасонии байторӣ мебошад. Ҷуноне Ш.К. Гаёров қайд менамояд: «ташаккули навҳои нави муносибатҳои шартномавӣ бо истехсоли навҳои нави мол, иҷрои қор ва хизматрасонӣ шарҳ дода мешавад, ки хусусияти онҳо танзими махсуси ҳуқуқиро талаб мекунад»²⁵. Зеро «яке аз рукнҳои асосии пешрафти иқтисодиёт ин танзими ҳуқуқии соҳаҳои алоҳидаи фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад»²⁶ ва «рушди динамикии иқтисодиро танҳо дар сурати танзими дурусти ҳуқуқии муносибатҳои дахлдор ба даст овардан мумкин аст»²⁷.

Дар назарияи ҳуқуқ, аз ҷумла назарияи ҳуқуқи маданӣ андешаи умумӣ эътироф шудааст, ки муносибатҳои муҳимми ҷамъиятӣ агар бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим карда нашаванд, ин муносибатҳо батартиб ва муназзам буда наметавонанд. «Танзими ҳуқуқӣ, – менависад Р.Ш. Сотиволдиев, – ин як намуди танзими иҷтимоист, ки дар шакли таъсиррасонии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ сурат мегирад»²⁸. Ба назари Э.С. Насриддинзода танзими ҳуқуқӣ ин «таъсири бо қулли низоми воситаҳои ҳуқуқӣ амалишуда ба муносибатҳои ҷамъиятӣ бо мақсади ба тартиб овардан»²⁹ аст. Доир ба ин масъала М.А. Маҳмудов андешаи худро иброз медорад ва ба назари ӯ «танзими ҳуқуқӣ – фаъолияти давлат оид ба соҳаҳои ҳаёти ҷамъият қорӣ намудани муташаккилию тартибот мебошад. Асоси ин фаъолиятро қонунгузорӣ, яъне маҷмуи санадҳои ҳуқуқӣ, ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар доираи салоҳияташ қабул мекунад, ташкил медиҳад»³⁰.

²⁵ Ниг.: Гаёров Ш. К. Соотношение юридической помощи и юридической услуги в гражданском праве. // Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2015. – № 2 (10). – С.120.

²⁶ Ниг.: Гафуров А.Д. Инкишофи қонунгузори дар соҳаи фаъолияти бонкӣ. //Матер. конференсияи илм. амал. ҷумх. дар мавзӯи «Иҷтисоии ХХІ Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди давлатдорӣ» (24 майи соли 2002). – Душанбе, 2002. – С.163.

²⁷ Ниг.: Маҳмудов М. А., Химатов Х. Н. Существенный вклад в развитии теории договорного права (Рецензия на монографию Нодирова Ф.М. «Правовые вопросы изменения и расторжения договора». – Душанбе: Сино, 2012. –228 с.). //Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2013. – № 2 (2). – С.187.

²⁸ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Имперал-Групп, 2010. – С. 202.

²⁹ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи ҳуқуқ ва давлат: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Меҳрона-2017, 2019. – С.164.

³⁰ Ниг.: Ҳуқуқи граждани: китоби дарсӣ: қисми I //зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 34.

Дар ин замина қайд намудан мумкин аст, ки танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба хизматрасонии байторӣ ин низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки вазъи ҳуқуқии иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъияти вобаста ба хизматрасонии байторӣ ва тартиби амалишавии хизматрасонии байториро ба танзим мебароранд ва ба ин восита устувории амалишавии онро таъмин менамояд. Таъиноти танзими ҳуқуқӣ аз он иборат аст, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ мазмуну моҳияти муносибатҳои нави бавучудода ифода меёбанд ва бо ҳамин фазои ҳуқуқии якхелаи мусоидро барои ба вуҷуд омадан, амал кардан ва инкишоф ёфтани ин муносибатҳо фароҳам меорад.

Яке аз унсурҳои асосии танзими ҳуқуқӣ ин мавзӯи (объекти) танзими ҳуқуқӣ мебошад ва онро муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд, ки мавриди таъсиррасонии муташаккилонаи меъёри ҳуқуқӣ қарор доранд. «Дар муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим мешаванд, – менависад Ф.С. Сулаймонов, – объектҳо ба сифати яке аз унсурҳои асосии ин муносибатҳо баромад менамояд. Ба сифати объект дар ин маъно ҳамаи он чизе, ки нисбати он ҳуқуқҳои субъективӣ иштирокчиёни ин муносибатҳо, яъне субъектон, равона карда шудаанд, эътироф карда мешаванд»³¹. Дар муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба хизматрасонии байторӣ ҳуқуқҳои субъективӣ иштирокчиёни он ба хизматрасонии байторӣ равона карда шудаанд. Чуноне Н. В. Миногина қайд менамояд: «объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба хизматрасонии байторӣ ҳуди хизматрасонии байторӣ, рафтори шахси вазифадори ташкилоти байторӣ ё байтор мебошад»³². Аз ин рӯ, вақте сухан дар бораи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба хизматрасонии байторӣ меравад, бе шубҳа эътироф намудан мумкин аст, ки объекти он «хизматрасонии байторӣ» мебошад.

Самаранокии танзими ҳуқуқӣ аз он вобаста аст, ки объекти таъсиррасонӣ чӣ гуна фаҳмида мешавад ва хусусиятҳои муҳими объекти таъсиррасонӣ бояд дар мафҳуми он ифода ёбад. Муайян намудани мафҳуми объект ва таснифи он дар танзими ҳуқуқӣ барои ҳама гуна таҳқиқот нақши муҳимро иҷро менамояд.

³¹ Ниг.: Сулаймонов Ф.С. Ҳуқуқи ашъӣ: монография. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2015. – С.70.

³² Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 76.

Зеро дар паси ҳар як мафҳуму истилоҳот маънои муайян меистад ва дар фаъолияти ҳуқуқшиносӣ махсусан муҳим аст, ки маънои он муайян карда шавад. Аз ин рӯ, дар танзими ҳуқуқи муносибатҳое, ки бо хизматрасонии байторӣ алоқамандӣ доранд, муайян намудани мафҳуми он аҳамияти муҳим дорад ва мо зарур мешуморем, ки мафҳуми «хизматрасонии байторӣ» ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ муайян карда шавад.

Аммо, қабл аз баррасии моҳияти масъалаи таҳияшуда, лозим медонем, ки нахуст чанде аз масоили аҳамияти калидидоштаро мавриди муҳокима қарор диҳем. Ба зумраи ин масоил баррасӣ ва таҳлили баъзе истилоҳоте мебошад, ки ба истилоҳоти хизматрасонии байторӣ алоқамандӣ доранд. Манзури мо таҳлили мафҳуми «байторӣ» ё «соҳаи байторӣ» ва «фаъолияти байторӣ» мебошад. Ин истилоҳот ба истилоҳи хизматрасонии байторӣ алоқамандии зич дошта бе муайян намудани онҳо мо наметавонем мафҳуми хизматрасонии байториро ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ ба таври пурра муайян намоем.

Аввалин истилоҳе, ки баррасӣ намудани он ба манфиати кор аст, ин истилоҳи «байторӣ» ё «соҳаи байторӣ» мебошад. Аз нигоҳи этимологӣ истилоҳи байторӣ ҳамчун «амали табиби ҳайвонот, домпизишкӣ»³³, ё «нигоҳубин ва муолиҷаи ҳайвонот»³⁴ маънидод шудааст.

Мафҳуми расмии «байторӣ» дар м.1 Қонуни ҶТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674, чунин шарҳ дода шудааст: «байторӣ (соҳаи байторӣ) – доираи донишҳои махсуси илмӣ ва фаъолияти амалие, ки ба ҳифзи ҳайвонот, омӯзиши беморӣ ва захролудшавии ҳайвонот, ташхис, табобати ҳайвоноти бемор ва барҳам задани манбаи бемории он, таъмини мутобиқати объектҳои таҳти назорати давлатии байторӣ қарордошта ба талаботи Қонуни мазкур, инчунин ҳифзи аҳоли аз бемориҳои барои ҳайвонот ва инсон умумӣ равона карда шудааст»³⁵. Аз ин мафҳум бармеояд, ки қонун истилоҳи «байторӣ» ва «соҳаи байторӣ»-ро ҳаммаъно истифода намуда, маънои онро

³³ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. А-Н. // Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – С.123

³⁴ Ниг.: Энциклопедияи советии тоҷик (иборат аз 6 ҷилд) ҷилди I. А—Н./ Сармуҳаррири илмӣ М.С. Осимӣ, сармуҳаррир А. С. Сайфуллоев. – Душанбе, 1978. – С. 617.

³⁵ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

нисбат ба маънои эътимологии истилоҳи байторӣ ба таври васеъ инъикос намуда, вазифаҳои онро гуногун, аз қабилӣ ҳифзи саломатии ҳайвонот, омӯзиши беморӣ ва заҳролудшавии ҳайвонот, ташхис, табобати ҳайвоноти бемор ва барҳам задани манбаи бемории он, таъмини мутобиқати объектҳои таҳти назорати давлатии байторӣ қарордошта, инчунин ҳифзи аҳолии аз бемориҳои барои ҳайвонот ва инсон умумӣ ва ғайра муқаррар намудааст.

Аз таҳлили мафҳуми байторӣ ду унсуре муҳимми байториро ҷудо намудан мумкин аст, ки яқум, ҳамчун доираи дониши махсуси илмӣ ва дуҷум ҳамчун фаъолияти амалӣ будани байторӣ мебошад. Пеш аз ҳама байторӣ соҳаи илме аст, ки «сохти организми ҳайвонот, сабабу аломат ва ташхису муолиҷаи касалиҳои онҳо, инчунин роҳҳои сермахсул гардондани чорворо меомӯзад»³⁶.

Соҳаи амалии байторӣ ин фаъолияти байторӣ мебошад, ки мафҳуми расмӣ он дар м.1 Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674, пешбинӣ шудааст. Мутобиқи он «фаъолияти байторӣ соҳаи фаъолияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба муҳофизати саломатии ҳайвонот, муҳофизати инсон аз бемориҳои барои ҳайвонот ва инсон умумӣ, гирифтани махсулоти аз ҷиҳати беҳдошти байторӣ хушсифати ҳайвонот равона шудааст»³⁷.

Бояд қайд намуд, ки фаъолияти байториро ба фаъолияти давлатии байторӣ ва фаъолияти хусусии байторӣ ҷудо намудан мумкин аст. Фаъолияти давлатии байторӣ – ин чунин фаъолияти байторӣ мебошад, ки аз ҷониби муассисаҳои махсуси давлатӣ амалӣ карда мешавад. Фаъолияти хусусии байторӣ бо чунин хусусиятҳо аз фаъолияти давлатии байторӣ фарқ менамояд:

– фаъолияти хусусии байторӣ амали мустақилона мебошад, аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ новобаста аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва шахсони воқеӣ, ки

³⁶ Ниг.: Энциклопедияи советии тоҷик (ибрат аз 6 ҷилд) ҷилди I. А— Н.// Сармуҳаррири илмӣ М.С. Осимӣ, сармуҳаррир А. С. Сайфуллоев. – Душанбе, 1978. – С. 618.

³⁷ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, амалӣ карда мешавад;

– фаъолияти хусусии байторӣ дар асоси иҷозатнома амалӣ карда мешавад. Яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ба фаъолияти хусусии байторӣ машғул мешаванд, бояд иҷозатнома барои машғул шудан ба ин фаъолиятро дошта бошанд.

Истилоҳи дигаре, ки дар доираи ин мавзӯ таҳлил намудани он ба манфиати кор аст ин истилоҳи фаъолияти соҳибкории байторӣ мебошад. И.Н. Никитин ва Н.М. Василевский чунин мафҳуми фаъолияти соҳибкории байториро пешниҳод менамоянд: «соҳибкории байторӣ ин як фаъолияти мустақилонаи байторӣ мебошад, ки бо таваккал алоқаманд аст ва ба фоидаи мунтазам, даромад ё манфиати дигар аз фурӯши молҳои байторӣ ё расонидани хизмати байторӣ аз ҷониби шахсоне, ки ҳамчун соҳибкор ба қайд гирифта шудаанд, равона карда шудааст»³⁸. Ин мафҳумро дуруст арзёбӣ намудан мумкин аст, зеро фаъолияти соҳибкории байторӣ як намуди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад ва дар ин мафҳум тамоми аломатҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки аз ҷониби олимони соҳа эътироф шудааст аз қабилӣ «мустақилияти соҳибкор, таваккалии соҳибкор, мунтазам ба даст даровардани фоида аз фурӯши мол ва расонидани хизмат, фаъолият намудани шахсе, ки ба сифати соҳибкор ба қайд гирифта шудаанд»³⁹, дида мешавад. Ба назар чунин мерасад, ки мафҳуми фаъолияти соҳибкории байторӣ аз мафҳуми «фаъолияти хусусии байторӣ» нисбатан васеътар мебошад. Н.В. Миногина қайд менамояд, ки «агар мо фаъолияти байториро ҳамчун аз ҷониби шахс дар расонидани хизмати муздноки байторӣ ба назар гирем, дар ин ҳолат фаъолияти байторӣ фаъолияти соҳибкорӣ мебошад»⁴⁰. Ин андешаро мо дастгирӣ менамоем, зеро фаъолияти соҳибкории байториро ҳам муасисаҳои давлатии байторӣ дар доираи низомномашон ва ҳам субъектоне, ки ба фаъолияти хусусии байториро машғуланд, амалӣ менамоянд.

³⁸ Ниг.: Никитин И.Н., Василевский Н.М. Ветеринарное предпринимательство. – М., 2001. – С.3.

³⁹ Ниг.: Раҳимзода М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ, монография. – Душанбе, 2018. – С.37.

⁴⁰ Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 34.

Бояд қайд намуд, ки қонунгузори байторӣ шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеие, ки соҳиби ҳайвонот ё маҳсулоти ҳайвонот мебошанд, уҳдадор менамояд, ки талаботи эпизоотӣ ва байторӣ-санитарии муқарраршударо риоя намоянд. Ҳамзамон ҳуди соҳибони ҳайвонот аз ин манфиатдор мебошад, то ки ба ҳайвоноташон зиён нарасад. Азбаски шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеие, ки ба нигоҳубин ва парвариши ҳайвонот машғуланд, бинобар надоштани дониш ва ваколати махсус наметавонанд мустақилона риояи талаботи байториро таъмин намоянд, бинобар ин онҳо маҷбур мешаванд, ки бо субъектоне, ки фаъолияти байториро амалӣ менамоянд, барои хизматрасонии байторӣ шартнома баста, бар ивази музд талаботашонро қонеъ намоянд. Чунин муносибатҳо шакли молию арзишӣ ва мубодилавӣ дошта, муносибати ҳуқуқи маданӣ мебошад ва тавассути қонунгузори маданӣ танзим карда мешавад. Дар ин ҳолат хизматрасонии байторӣ объекти танзими ҳуқуқи маданӣ мебошад. Пас хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ чист?

Мувофиқи ақидаи Н.В. Иванюхина: «хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ соҳаҳои муносибати ҷамъиятӣ, бахши алоҳидаи бозори хизматрасонӣ мебошад, ки дар он фаъолияти байторӣ дар самти қонеънамоии эҳтиёҷоти истеъмолии соҳибони ҳайвонот нигаронида шудааст»⁴¹. Аз ин бармеояд, ки хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ– соҳаҳои алоҳидаи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Ин ақидаро дигар олимони низ дастгирӣ менамоянд. Л.В. Санникова қайд менамояд, ки «хизматрасонӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ як намуди муайяни муносибатҳои ҷамъиятиро ифода мекунад, ки моҳияти иқтисодии онҳо дар расонидани хизмат мебошад»⁴². Аммо нуқтаи назари он, ки дар хизматрасонии байторӣ танҳо талаботи соҳиби ҳайвонот қонеъ карда мешавад бахшнок аст. Дар ин намуди хизматрасонӣ талаботи соҳиби ҳайвонот

⁴¹ Ниг.: Иванюхина Н.В. Правовое регулирование договорных отношений по оказанию ветеринарных услуг: на примере города Москвы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 51-52.

⁴² Ниг.: Санникова Л.В. Обязательства об оказании услуг в Российском гражданском праве: дисс... доктора юрид. наук: – М., 2007. – С 88.

ё соҳиби маҳсулоти ҳайвонот, инчунин шахсони дигаре, ки ба ин хизмат эҳтиёҷ доранд, қонё карда мешавад.

Бо назардошти таҳлили боло гуфтаи мумкин аст, ки: Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ бахши алоҳидаи муносибатҳои ҳуқуқи маданиро дар бар мегирад, ки дар он хизматрасонии байторӣ барои қонёномаи эҳтиёҷоти шахсоне, ки ба ин хизмат ниёз доранд, нигаронида шудааст.

Бояд қайд намуд, ки хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ баромад менамояд. Дар адабиёт андешаҳои гуногун оид ба мафҳуми объекти ҳуқуқи маданӣ иброз шудааст. Ба ақидаи А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой «объектҳои ҳуқуқи маданӣ неъматҳои моддӣ ва маънавӣ мебошанд, ки бо воситаи онҳо субъектҳои ҳуқуқи маданӣ бо ҳамдигар ворида муносибатҳои ҳуқуқӣ мегарданд»⁴³. М.А. Маҳмудов, Ш.Т. Тағойназаров, И.Ҳ.Бобочонов, Ш.К. Бадалов қайд менамоянд, ки «таҳти мафҳуми объектҳои ҳуқуқи маданӣ неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ фаҳмида мешавад, ки вобаста ба онҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ ба миён меоянд ва вучуд доранд»⁴⁴. Бо вучуди ин дар қонунгузори маданияи ҚТ ба сифати объектҳои ҳуқуқи маданӣ неъмату ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ номбар мешавад (м.136 ҚМ ҚТ). Дар асоси қ.2. м.136 ҚМ ҚТ, ки номгуӣ неъмату ҳуқуқи молу мулкиро ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ муқаррар менамояд, дар баробари ашё, натиҷаи қор ва ғайра хизматрасонӣ низ объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф шудааст.

Хизматрасонӣ, гарчанде ҳамчун объекти мустақили ҳуқуқи маданӣ эътироф шуда, дар меъёрҳои зиёди ҚМ ҚТ ин истилоҳ истифода гардидааст, аммо мафҳуми қонунии хизматрасониро намодааст. Дар м.797 Кодекси граждании ҚТ соли 1999, мафҳуми хизмат то андозае, дар м. 797-и боби 37 дода шуда буд⁴⁵. Чуноне Д.Ш. Сангинов қайд менамояд, «таҳлили меъёрҳои қисмҳои

⁴³ Ниг.: Гражданское право: Учебник. – В 2 томах, Т. 1 // под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Москва, «Проспект», 2005. – С. 254.

⁴⁴ Ниг.: Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочоиев И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С.380.

⁴⁵ Ниг.: Кодекси граждании ҚТ: қисми дуюм аз 11 декабри соли 1999, //Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, 1999, №12, мод. 323; с. 2002, № 4, қ. 1, мод. 170; с. 2006, №4, мод. 194; с. 2009, №12, мод. 821; с. 2010, №7, мод. 540; с.

якум, дуом ва сеюми КГ ҚТ нишон медиҳад, ки дар КГ ҚТ хизмат ҳамчун «ичрои амалҳои муайян ё иҷрои фаъолияти муайян, ки шакли ашёӣ надоранд», дарк карда мешавад»⁴⁶. П.З. Мирзозода низ қайд менамояд, ки «мафҳуми хизмат дар м. 797 КГ ҚТ дода шудааст. Аз мазмуни он бармеояд, ки хизмат – амали муайян ё фаъолияти муайяне мебошад, ки дорои шакли ашёӣ намебошад»⁴⁷. Аммо инро ҳамчун мафҳуми расмӣ эътироф намудан зери суол қарор дошт ва аксарияти олимон онро ҳамчун мафҳуми хизмат эътироф намекарданд ва ҳамин аст, ки бо қабул шудани КМ ҚТ чунин ибора аз матни он хориҷ карда шуд.

Оид ба муайян намудани мафҳуми «хизматрасонӣ» дар илми ҳуқуқи маданӣ мувоҳидаҳо муддати тӯлонӣ давом дорад. Муҳаққиқони зиёде бо ба назар гирифтани хусусиятҳои хоси ин падидаи ҳуқуқи маданӣ кӯшиш намудаанд, ки мафҳуми онро пешниҳод намоянд. Мафҳумҳои пешниҳоднамудаи онҳо ба тарзҳои гуногун тафсир карда мешавад ва тобишҳои зиёди маъноӣ дорад.

М.З. Раҳимов хизматро «ҳамчун фаъолияти шахси ваколатдор оид ба иҷрои уҳдадорихоҳе мефаҳмад, ки неъматҳои моддиро ба вучуд намеоварад»⁴⁸.

Ба назари Б.Т. Худоёрзода ва Ҳ.М. Саидов «хизматрасонӣ як намуди фаъолият буда, ба натиҷаи муайян мерасонад, натиҷаи он хусусияти ғайриашёӣ дорад»⁴⁹.

Е.Г. Шаблов қайд менамояд, ки «хизмат – ин роҳи қонеъ гардонидани талаботи инфиродии шахс мебошад, ки бо натиҷаи ғайримоддии фаъолияти иҷрогар алоқаманд аст ва бо тартиби қонунгузории амалкунанда ба тариқи музднок иҷозат дода мешавад»⁵⁰.

2012, №7, мод. 699; с. 2013, №7, мод. 505; с. 2019, №1, мод. 5. Бо қабул ва мавриди амал шудани Кодекси маданӣ ҚТ, аз 1 июли соли 2023 аз эътибор соқит доништа шуд.

⁴⁶ Ниг.: Сангинов Д.Ш. Правовое регулирование отношений в сфере оказания социально-культурных услуг: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С.12.

⁴⁷ Ниг.: Мирзозода П.З. Масъалаҳои ҳуқуқии танзими сифати мол, қор ва хизмат дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти сивилистӣ: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 65.

⁴⁸ Ниг.: Ҳуқуқи граждани: қисми I: китоби дарсӣ: //зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С.164.

⁴⁹ Ниг.: Худоёрзода Б. Т., Саидов Ҳ. М. Ҳуқуқи граждани: қисми I: китоби дарсӣ //зери таҳрири мудири кафедраи ҳуқуқи граждани, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: ҶДММ Нушбод, 2022. – С.134.

⁵⁰ Ниг.: Шаблова Е.Г. Гражданско-правовое регулирование отношений возмездного оказания услуг: дис. ... докт. юрид. наук: 12. 00. 03. – М., 2003. – С. 87.

Д.Ш.Сангинов тахти мафҳуми хизмат «ичрои амалҳои муайян ё иҷрои фаъолияти муайян аз ҷониби субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ, ки шакли моддӣ надоранд»⁵¹-ро мефаҳмад.

Д.Д. Хошимов бошад ба он назар аст, ки «хизмат ҳамчун объекти ҳуқуқҳои маданӣ, ин таъсири судманд мебошад, ки таваҷҷуҳи субъект ба он равона карда шудааст ва он натиҷаи фаъолият ё амали муайяни хизматрасон мебошад, ки натиҷаи моддӣ надорад»⁵².

Дар мавриди он ки хизмат амали муайян ё фаъолияти муайян мебошад, гуногунақидагӣ вучуд дорад, аз ин рӯ таҳлили онро зарур мешуморем. Ба назари М.З. Раҳимов «амал унсурҳои асосии рафторанд, ки на танҳо шакли беруна, балки моҳияти дохилиро (ҳадаф, асос ва ғ.) дар бар мегиранд. Маҷмуи амалҳои, ки ба ҳадафи ягона равона карда шудаанд, фаъолиятро ташкил медиҳанд».⁵³ Ба назари мо, хизмат бояд маҳз ҳамчун амал дарк карда шавад ва агар онҳо якчанд намуд бошанд, пас дар маҷмуъ ин амалҳо фаъолиятро барои расонидани хизмат ташкил медиҳанд.

Таҳлили андешаҳои олимон дар бораи мафҳуми хизмат нишон медиҳад, ки дар таркиби мафҳуми хизматрасонӣ хусусиятҳои зерин ифода ёфтааст:

- яқум, хизматрасонӣ ҳамчун амал ё фаъолияти иҷрокунанда мебошад;
- дуом, ин амал ё фаъолият натиҷаи ғайримоддӣ дорад;
- сеюм, амал ё фаъолият судманд мебошад.

Қонунгузори маданӣ намудҳои зиёди хизматрасонию муқаррар намудааст, ки як намуди он хизматрасонии байторӣ мебошад. Инро аз меъёрҳои қ.2. м. 859 КМ ҚТ муайян намудан мумкин аст, ки мутобиқи он қоидаҳои боби 43 КМ ҚТ ба шартномаҳо оид ба хизматрасонии алоқа, иттилоотӣ, машваратӣ, ҳуқуқӣ, миёнаравӣ, таълимӣ, фарҳангӣ, сайёҳӣ, аудиторӣ, тиббӣ, байторӣ, инчунин хизматрасониҳои дигари музднок татбиқ

⁵¹ Ниг.: Сангинов Д. Ш. К вопросу о понятии услуги в теории гражданского права //Вестник Таджикского национального университета. 2013. Серия гуманитарных наук. Часть 1. – № 3/7(124). – С.64.

⁵² Ниг.: Хошимов Д. Д. Услуги в системе объектов гражданских прав: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – С.46.

⁵³ Ниг.: Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности: дис... д-ра юрид. наук :12.00.03. – Душанбе, 2000. – С.27.

мешаванд»⁵⁴. Инчунин, дар м.860-и КМ ҚТ хизматрасонии байторӣ ҳамчун мавзуи шартномаи хизматрасонии музднок муқаррар гардид. Қой доштани чунин меъёрҳо дар сатҳи КМ ҚТ далел бар онанд, ки хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ тавсиф карда мешавад.

Мафҳуми хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ дар қонунгузории маданияи ҚТ дода нашудааст. Аз ин рӯ, таҳияи мафҳуми «хизматрасонии байторӣ» ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ ба дӯши доктрина афтода, дар адабиётҳои илмӣ аз ҷониби олимони пешниҳод шудааст. Мафҳуми хизматрасонии байторӣ аз ҷониби Н.В. Миногина пешниҳод карда шуд. Ба ақидаи ӯ, «хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ амал ё фаъолият (маҷмуи амалҳо) барои қонун кардани эҳтиёҷоти соҳиби ҳайвон дар таъбиқат ё муолиҷаи ҳайвонот мебошад»⁵⁵. Мувофиқи ақидаи Н.В. Иванюхина: «хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ ин фаъолияти муайян ё амали хизматрасон (байторон) барои нигоҳ доштан ё тағйир додани ҳолати ҷисмонии ҳайвон ба манфиати соҳиби ҳайвонот мебошад»⁵⁶.

Мафҳумҳои дар боло пешниҳодшуда бешубҳа арзиши илмӣ доранд, зеро муаллифон, кӯшиш намудаанд, ки мафҳуми хизматрасонии байториро ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ ва ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ (дар адабиёт ин истилоҳҳо ҳаммаъно дониста мешавад⁵⁷) муайян намоянд. Ин мафҳумҳо моҳияти хизматрасонии байториро ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ ифода намоянд ҳам, аммо моҳияти онро пурра қушода наметавонад. Дар мафҳуми пешниҳоднамудаи Н.В. Миногина ва Н.В. Иванюхина доираи амал ва фаъолият, ки намуди хизматрасонии байторӣ эътироф мешаванд ба «таъбиқат ё муолиҷаи ҳайвонот» ё «нигоҳ доштан ё тағйир додани ҳолати ҷисмонии ҳайвонот» маҳдуд мешавад, ки ин қобили қабул нест. Зеро амал ё

⁵⁴ Ниг.: Кодекси маданияи ҚТ аз 24-уми декабри соли 2022, № 1918 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 2022. – № 12. – Қисмҳои 1 – 2.

⁵⁵ Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 38.

⁵⁶ Ниг.: Иванюхина Н.В. Правовое регулирование договорных отношений по оказанию ветеринарных услуг: на примере города Москвы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 51-52.

⁵⁷ Ниг.: Ҳошимов Д.Д. Мафҳуми объектҳои ҳуқуқи маданӣ /Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Маҷлаи илмию иттилоотӣ. – № 3. – 2010. – С. 37.

фаъолияте, ки намуди хизматрасонии байторӣ эътироф мешаванд, зиёд буда, дар намудҳои алоҳидаи хизматрасонии байторӣ ифода меёбад, ки онҳо хело зиёданд. Дигар нуқсон дар мафҳумҳои болозикршуда, ин дар натиҷаи хизматрасонии байторӣ танҳо қонеъ намудани ниёзи соҳиби ҳайвонот зикр мешавад, ки доираи субъектҳои фармоишгари хизматрасонии байториро маҳдуд менамояд. Набояд, ҳадафи хизматрасонии байторӣ танҳо ба қонеъ кардани ниёзҳои соҳибони ҳайвонот маҳдуд шавад. Дигар субъектон, аз қабиле соҳиби маҳсулоти ҳайвонот ва дигар шахсон, ки аз хизматрасонии байторӣ талаботашонро қонеъ менамояд.

Ба ақидаи Р. И. Алиев «хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ – ҳамчун амал ё фаъолият (ҳамчун маҷмуи амалҳо – раванд), ки аз ҷониби иҷрокунандаи чунин хизматрасонӣ амалӣ карда мешавад ва ба қонеъ гардонидани талаботи молик (ё соҳиб)-и ҳайвони зинда, манфиатҳои ҷамъиятӣ бо мақсади пешгирии бемориҳои одамон ва ҳайвоноти дигар, эҳтиёҷоти ҳуди ҳайвон тавассути таъбиат, тағйир додан ё нигоҳ доштани саломатии ҳайвон дар ҳолати дуруст ё пурра шифо додани ҳайвон аз бемории муайяншуда (бемориҳо), инчунин дигар фаъолиятҳои, ки мувофиқи муқаррароти меъёрӣ ё табиати (хусусиятҳои) ҳуқуқии он ба соҳиби байторӣ тааллуқ дорад, нигаронида шудааст, фаҳмида мешавад»⁵⁸.

А. А. Рихлов қайд менамояд, ки «хизматрасонии байторӣ – ин фаъолият оид ба баҳодихии ҳолати ҷисмонии ҳайвон, нигоҳдорӣ ва беҳбудии онҳо мебошад, ки музднок сурат гирифта, аз ҷониби шахси ба фаъолияти байтории касбӣ ва тахассусӣ машғулбуда, дар асоси шартнома бо соҳиби ҳайвонот иҷро карда мешавад, инчунин фаъолият оид ба истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати байторӣ беҳатари ҳайвонот, ки ба ҳифзи аҳолии аз бемориҳои, ки ба инсон ва ҳайвонот маъмуланд, нигаронида шудааст»⁵⁹.

Ба ақидаи Е.В. Плешакова: «хизматрасонии байторӣ маҷмуи унсурҳои мебошад, ки дар замон ва фазо вучуд доранд ва инкишоф меёбанд, арзиши

⁵⁸ Ниг.: Алиев Р. И. К вопросу о понятии ветеринарной услуги // Юридическая наука и практика. – 2022. – Т. 18, – № 1. – С. 69-70.

⁵⁹ Ниг.: Рыхлов А. А. К вопросу о понятии ветеринарной услуги //Новый юридический вестник (Международный научный журнал). – 2022. – №4 (37) – С.17.

муайян доранд, аз чумла тамоми намуди корхое, ки бо нигоҳдорӣ, татбиқ ва амалисозии фаъолияти байторӣ алоқаманданд, бошад»⁶⁰.

Муаллифон дар ин мафҳумҳо кӯшиш намудаанд, ки нуксонҳои дар мафҳумҳои пешниҳоднамудаи Н.В. Миногина ва Н.В. Иванюхинаро такрор накунад. Аммо мафҳумҳои болозикр бисёр васеъ буда, хизматрасонии байториро аз доираи объекти ҳуқуқи маданӣ берун мебарад.

Дар заминаи таҳлили адабиётҳои илмӣ, чунин мафҳуми хизматрасонии байториро ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ пешниҳод менамоем: Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ ин амал ё фаъолияти иҷрокунанда (ташкилоти байторӣ ё байтор) мебошад, ки хизмати байториро ба фармоишгари он дар намуд ва ҳаҷми муайян мерасонад.

Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ бояд аз объекти дигари ҳуқуқи маданӣ – натиҷаи кор фарқ карда шавад. Маълум аст, ки натиҷаи кор ва хизмат объекти алоҳидаи ҳуқуқи маданӣ мебошанд ва КМ ҚТ муносибатҳои ҳуқуқиро ҳам дар самти хизматрасонӣ ва ҳам барои иҷрои кор ба танзим мебарорад. Солҳост, ки дар илм оид ба мафҳумҳои «хизмат» ва «кор» баҳсҳо вучуд доранд. Маҳаки асосии фарқ намудани кор аз хизмат, ки бештар дар адабиёти ҳуқуқӣ зикр мешавад, он аст, ки натиҷаи кор объекти моддӣ мебошад, дар ҳоле ки дар хизмат чунин натиҷа вучуд надорад. Дар адабиёт ҳатто баҳс вучуд дорад, ки кор як намуди хизмат мебошад, ё баръакс он. Дар ин маврид Д.Ш. Сангинов қайд менамояд, ки: «кор наметавонад як навъ хизмат бошад, ҳамон тавре ки хизмат наметавонад як навъ кор бошад, зеро ин истилоҳҳо фаъолият мебошанд, хусусияти дигар доранд, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва натиҷаҳои гуногун равона карда шудаанд»⁶¹. Ин андеша комилан дуруст аст, зеро натиҷаи кор неъматӣ моддӣ буда нисбат ба он ҳуқуқи моликиятӣ ба вучуд меояд, ҳоло он ки хизматрасонӣ чунин натиҷаро доро нест. Ҳамин буд, ки дар м.136 КМ ҚТ «натиҷаи кор» ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ муқаррар карда шудааст.

⁶⁰ Ниг.: Плешакова Е.В. Ветеринарная услуга как специфический товар в инфраструктуре агропромышленного комплекса //Вестник Крас ГАУ. – 2012. – №3. (206 -208) – С.208.

⁶¹ Ниг.: Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования: монография. – Душанбе: Мехрона-2017, 2019. – С.30.

Бояд қайд намуд, ки дар баъзе ҳолатҳо, ҳангоми хизматрасонии байторӣ натиҷа метавонад моддӣ бошад (масалан, насби узви сунъӣ). Дар ин масъала Н. В. Миногина қайд менамояд, ки «кор фаъолияти протезӣ, чарроҳӣ мебошад. Хизматрасонӣ – ҳама намудҳои дигари фаъолияти байторӣ»⁶².

Яке аз хусусиятҳои муҳимми натиҷаи кор ин «объекти ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи дигар маҳдуди ашғӣ, баромад намудани он»⁶³ мебошад. Чуноне П.З. Мирзозода менависад: «кор – амали муайяни иштирокчии муомилоти маданӣ мебошад, ки дар натиҷаи он неъматҳои моддӣ ба монанди ашёи молӣ (биною иншоот, воситаи нақлиёт ва ғайра) истехсол карда мешаванд. Хизмат – ин натиҷаи фаъолияти мақсаднок мебошад, ки ба тағйирдиҳии хусусияти неъматҳои моддӣ алоқаманд намебошад, зеро дар шакли самарабахшии маънавӣ ифода меёбад»⁶⁴. П.И. Мирзоев қайд менамояд, ки «ҳангоми хизматрасонӣ, ба монанди иҷрои кор, натиҷаи моддӣ, ки метавонад аз иҷроқунанда чудо карда шавад, пайдо шавад»⁶⁵. Аз ин нуқтаи назар, сохтани протез дар алоҳидагӣ, бе насби он ин иҷрои кор аст. Агар зарурати насб намудан дар натиҷаи коркарди он бо маводи байторӣ анҷомёфта амал кардан лозим бошад, пас ин хизматрасонии байторӣ бо истифода аз ашё мебошад.

Аз ин рӯ, хизматрасонии байторӣ, бешубҳа, ба монанди кор метавонад ба натиҷаи моддӣ оварда расонад. Аммо, дар айни замон, ба даст овардани чунин натиҷа бо гузаронидани намудҳои гуногуни муоинаи байторӣ, чарроҳӣ ва дигар хизматрасонии байторӣ ҷудонопазир аст ва он ягонагии муайяноро ташкил медиҳад. Ба андешаи мо, тамоми амалҳои, ки иҷроқунандаи хизматрасонии байторӣ ба манфиати фармоишгар анҷом медиҳад, бояд хизматрасонии байторӣ ҳисобида шавад. Дар ин ҳолат, натиҷаи моддӣ дар хизматрасонии байторӣ аз натиҷаи иҷрои кор бо чунин хусусиятҳо фарқ мекунад:

⁶² Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 61.

⁶³ Ниг.: Ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм // Муҳаррирони масъул: мудири кафедраи ҳуқуқи гражданин факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш.К. ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – С. 126.

⁶⁴ Ниг.: Мирзозода П.З. Масъалаҳои ҳуқуқи танзими сифати мол, кор ва хизмат дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти сивилистӣ: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 65.

⁶⁵ Ниг.: Мирзоев П.И. Услуга как объект гражданского права. // Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан. – №4. 2014. – С. 163.

– натиҷаи моддӣ ҳангоми иҷрои кор мустақилона вучуд дошта метавонад, дар ҳоле ки ҳангоми хизматрасонии байторӣ ин ғайриимкон аст;

– натиҷаи кор метавонад ба шахсони сеюм супорида шавад, ки ҳангоми хизматрасонии байторӣ чунин ҳолат ба амал омада наметавонад.

Барои таҳлили пурраи хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ, бояд хусусиятҳои он ба инобат гирифта шавад. Хусусиятҳои хизматрасонии байториро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

а) хусусиятҳое, ки хизматрасонии байториро ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ муайян менамояд;

б) хусусиятҳое, ки ҷойи хизматрасонии байториро дар низоми хизматрасониҳо муайян менамояд;

в) хусусиятҳое, ки хизматрасонии байториро аз дигар хизматрасониҳои ба он монанд фарқ менамояд.

Ҳар як намуди объекти ҳуқуқи маданӣ, аз ҷумла хизматрасонии байторӣ хусусиятҳои ба худ хосро доранд ва маҳз ҳангоми мутобиқ будани объект ба хусусият он ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф мешавад. Масалан, на ҳама амал ва фаъолияти иҷрокунандае, ки хизматрасонии байториро амалӣ менамояд, ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф мешавад. Гузашта аз ин, ҳадаф ва мақсади хизматрасонии байторӣ дар хусусияти он дида мешавад. Ин хусусиятҳоро шартан чунин тасниф кардан мумкин аст:

Якум, хизматрасонии байторӣ натиҷаи ғайримоддӣ дорад. Чуноне Д.Ш. Сангинов қайд менамояд: «баръакси неъматҳои моддӣ, хизматрасонии ғайримоддӣ, то он даме ки онҳо харидорӣ нашаванд, онҳоро эҳсос кардан (дидан, ламс кардан) мумкин нест. Барои бартараф кардани номуайяни, харидорон аломатҳои беруна ё далелҳои сифати хизматро таҳлил мекунанд. Оқибати ғайримоддӣ ин аст, ки истеъмолкунанда ҳангоми харидани маҳсулот ҳуқуқи моликият ба маҳсулотро дорад ва ҳангоми харидани хизмат истеъмолкунанда чунин ҳуқуқро ба даст намеорад»⁶⁶. Дар ин замина гуфтан мумкин аст, ки хусусияти хизматрасонии байторӣ дарбаргирандаи он аст, ки

⁶⁶ Ниг.: Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования: монография. – Душанбе: Сино, ТТНУ, 2019. – С. 24.

натичаи хизмат ашёи навро ба вучуд намеорад, натичаи хизмат аз ичрокунанда чудо нест, то расонидани хизмат он вучуд надорад. Хизматрасонии байтории ин ё он ичрокунанда, махз барои он ки аз ҷониби шахси мушаххас расонида мешавад, арзиши махсус пайдо мекунад. Агар мо хизматрасонии байториро аз ин мавқеъ баррасӣ кунем, пас онҳо низ бемонанд ва асолати худро доранд ва дар ин замина онҳо наметавонанд чудо карда шаванд. Ҳангоми хизматрасонии байторӣ, хизматҳое, ки аз ҷониби мутахассиси маъруфи соҳаи байторӣ анҷом дода мешавад, метавонад арзиши махсус дошта бошад. Бархилофи неъматҳои моддие, ки истехсол карда мешаванд, дар анбор нигоҳ дошта мешаванд ва тавассути миёнаравҳо тақсим карда мешаванд, хизматҳо дар як лаҳза пешниҳод ва истеъмол карда мешаванд. Хизматрасонии байторӣ ҳамзамон расонида ва гирифта мешавад, аммо таъсири табобати ҳайвон метавонад пас аз хизматрасонии байторӣ дар муддати муайян боқӣ монад. Агар дар бораи васлу насби узви сунъӣ (протез) сухан ронем, пас натичаи ин намуди хизмат метавонад дар муддати муайян боқӣ монад, аммо хизматрасонии байторӣ бо хосияти «чудошавандагӣ» тавсиф карда мешаванд.

Дуюм, хизматрасонии байторӣ амал ё фаъолияти қонунӣ мебошад. Ҳангоми хизматрасонии байторӣ амалҳои ичрокунанда бояд ба талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи байторӣ ва стандартҳои дар ин соҳа мавҷудбуда комилан мувофиқат кунанд⁶⁷. Азбаски қонунгузори байторӣ маҷмуи санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ мебошад, аз ҷумла барои мақсадҳои соҳавӣ, ҳангоми хизматрасонии байторӣ, ичрокунанда бояд мураккабии татбиқи онҳоро ба назар гиранд. Дар сурати вайрон кардани ин шартҳо, қонун масъулияти ҳуқуқвайронкунандаро то ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ мекунад. Мутахассисони соҳаи байторӣ бояд дар фаъолияти худ танҳо аз чунин усулҳои пешгирӣ, ташхис, табобат, технологияҳои байторӣ, доруҳо, асбобҳои иммунобиологӣ ва дезинфексия истифода баранд, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ барои истифода иҷозат дода шудааст. Ҳамин

⁶⁷ Ниг.: Гаюров Ш. К. Некоторые вопросы оформления сертификата соответствия в предпринимательской деятельности // Государство и право. – Душанбе: Типография ТНУ. – 2001. – № 4. – С. 27.

тариқ, ҳама гуна намуди хизматрасонии байторӣ бояд қонунӣ бошад, яъне, чунин хизматрасонӣ дар доираи қонун ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ бояд сурат гирад.

Сеюм, хизматрасонии байторӣ иҷрошаванда (воқеӣ) мебошад. Ба назари В.К. Романович, «хизматрасонии воқеӣ як амали мушаххаси моддӣ мебошад, ки ба қонеъ кардани ниёзҳои истеъмолкунанда нигаронида шудааст. Онҳо вобаста ба иҷрокунандагон, истеъмолкунандагон, шароити мушаххаси расонидани онҳо фардӣ карда мешаванд»⁶⁸. Ин маънои онро дорад, ки танҳо он хизматрасонии байториро пешниҳод кардан мумкин аст, ки воқеан иҷрошаванда бошанд. Агар хизмат дар тасаввуроти фармоишгар ё иҷрокунанда вучуд дошта бошад, аммо дар асл роҳи амалӣ кардани он вучуд надошта бошад, пас ин намуди хизматрасонии байторӣ объекти ҳуқуқи маданӣ буда наметавонад. Масалан, агар фармоишгар мехоҳад, ки баъд аз табобат ҳайвоноташ дар як рӯз 100 литр шир диҳад, ё иҷрокунанда ба фармоишгар ваъда медиҳад, ки ҳайвоноташ пас аз хизматрасонии байторӣ дар як шабонарӯз то 25 килограм вазн хоҳад кард, бешубҳа, чунин натиҷаро аз хизматрасонии байторӣ интизор шудан имконнопазир аст.

Ҳамин тариқ, агар хизматрасонии байторӣ танҳо дар тасаввуроти иҷрокунандаи он вучуд дошта бошад, аммо дар асл он амалишаванда нест, объективона иҷро карда намешавад, чунин хизматрасонӣ объекти ҳуқуқи маданӣ шуда наметавонад. Хизматрасонии байторӣ бояд иҷрошаванда бошад, яъне фармоишгар наметавонад аз иҷрокунанда хизматрасонии байториро талаб кунад, ки бинобар сатҳи ноқофии дониши байтории иҷрокунанда ё набудани доруи зарурӣ амалӣ намудани он имконнопазир аст.

Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ аз дигар намуди хизматрасониҳо, ки дар як вақт объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф мешавад, фарқ менамояд. Дар ин ҷо зарур мешуморем, ки хусусияти фарқкунандаи хизматрасонии байторӣ аз дигар намуди хизматрасониҳо таҳлил карда шавад, ё ҷойи хизматрасонии

⁶⁸ Ниг.: Романович В.К. Опыт преподавания дисциплины «Сервисная деятельность» по специальностям сервиса // Образование в сфере сервиса // под ред. Ю.П. Свириденко, В.К. Романович. – М., 2002. – С.190.

байторӣ дар низоми хизматрасониҳо муайян карда шавад. Хусусиятҳое, ки ҷойи хизматрасонии байториро дар низоми хизматрасониҳо муайян менамояд, инҳоянд:

Якум, хизматрасонии байторӣ – хизматрасонии ғайримоддӣ мебошад. Дар адабиёти соҳавӣ хизматрасониҳоро вобаста ба хусусиятҳои хосашон ба хизматрасонии моддӣ ва ғайримоддӣ ҷудо менамоянд. Маҳаки ин таснифотро Ҷ.С. Мургазокулов чунин асрзёбӣ менамояд, «вобаста аз он ки дар кадом шакл натиҷаи фаъолияти хизматрасонӣ зоҳир мешавад, инчунин вобаста аз он ки оё натиҷаи нисбати ин гуна фаъолият кафолат дода мешавад ё не, хизматрасониро ба моддӣ ва ғайримоддӣ ҷудо мекунанд».⁶⁹ Ба назари Д.Ш. Сангинов «хизматрасонии моддӣ – ин хизматрасонӣ оид ба пешниҳод кардан, барқарор намудан, тағйир додан, нигоҳ доштани хосиятҳои истеъмолии маҳсулот ё истеҳсоли маҳсулоти нав, ҳаракати молу одамон, инчунин ба вучуд овардани шароит барои истеъмол, мебошад»⁷⁰. Ин мафҳум дуруст мебошад, зеро дар ҳақиқат ҳангоми хизматрасонии моддӣ эҷоди чизи нав ба амал намеояд, ба даст овардани натиҷаи фаъолият дар шакли объекти алоҳида номумкин аст. Ин натиҷа метавонад ҳама гуна тағйирот дар молҳои вучуддоштаи моддӣ ё шахс ифода ёбад, аз қабилӣ нигоҳдории мол, интиқоли мол аз як маҳал ба маҳалли дигар ё барқароркунии хосиятҳои истеъмолии мол ва ғайра бошад. Инчунин, дар он натиҷаи пешбинишудаи хизматро ҳамеша аз ҷониби иҷрокунанда кафолат додан мумкин аст.

Хизматрасонии ғайримоддӣ бошад дар чунин хусусиятҳо ифода меёбад: «аввалан, фаъолияти хизматрасон дар натиҷаи шакли ашёӣ татбиқ намешавад ва дуум, хизматрасон ба даст овардани натиҷаи пешбинишударо кафолат намедиҳад»⁷¹. Хизматрасонии ғайримоддӣ он хизматҳое, мебошад, ки дар ягон ҳолат натиҷаи моддӣ надоранд ва як намуди он хизматрасонии байторӣ мебошад. Чунки амали иҷрокунандаи хизматрасонии байторӣ натиҷаи моддиро ба вучуд намерада. Д.Ш. Сангинов дар баробари хизмати маишӣ, манзилию коммуналӣ, хӯроки умумӣ, хизматрасонии нақлиёт, аудиторӣ, суғурта ва ғайра,

⁶⁹ Ниг.: Хуқуқи граждани: қисми II: китоби дарсӣ. // зери таҳрири АИ ҶТ, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 279.

⁷⁰ Ниг.: Сангинов Д. Ш. Понятие и виды материальных услуг // Правовая жизнь. – Душанбе, Типография ТНУ, 2018. – № 2 (22). – С. 191.

⁷¹ Ниг.: Хуқуқи граждани: қисми II: китоби дарсӣ. // зери таҳрири АИ ҶТ, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 280.

хизматрасонии байториро ба гурӯҳи хизматрасонии моддӣ дохил намудааст⁷². Ин ақида баҳснок мебошад, зеро хизматрасонии байторӣ ба гурӯҳи хизматрасонии ғайримоддӣ дохил мешавад.

Дуюм, хизматрасонии байторӣ музднок мебошад. Музднокии хизматрасонии байторӣ маънои онро ифода менамояд, ки иҷрокунанда бо гирифтани музд хизмати байториро мерасонад. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ хизматрасониро, аз ҷумла хизматрасонии байториро ба музднок ва бемузд тасниф менамоянд⁷³ ва ба ин таснифот на ҳама муҳаққиқон розиянд. М.А. Николаева қайд менамояд, ки «бемузд будани хизматрасонӣ ба истеъмолкунанда сатҳист. Чунки музди хизматрасониро ҳамеша аз ҷониби субъекте ба монанди давлат ё ташкилотҳо пардохт карда мешавад ё нархи хизмат дар хароҷотҳо ва нархи мол гузошта мешавад»⁷⁴. Чунин ақида дуруст ба назар мерасад, зеро аз нигоҳи иқтисодӣ ҳангоми хизматрасонӣ маблағ, захираҳо ва қувва сарф мешаванд, ки хароҷот дорад ва бояд субъекте ин хароҷотро пардохт намояд. Ба назари А.В. Мирошкин «аз ҳисоби маблағи шахсии фармоишгар ва ё дигар манбаъҳо пардохти музди хизмат аҳаммият надорад. Дар ҳар сурат, агар барои хизматрасонӣ музд пардохта шавад, сухан дар бораи хизматрасониҳои музднок меравад»⁷⁵.

Л.Б. Ситдикова қайд менамояд, ки «хизматрасониро ба «музднок (аз ҳисоби худи шахрвандон пардохта мешавад) ва бемузд (аз ҳисоби давлат, корхона ва ғайра) ҷудо мекунад»⁷⁶. Дар ин замина Н.В. Миногина ақида дорад, ки хизматрасонии байторӣ ҳам музднок ва ҳам бемузд мебошад. Ба назари ӯ хизматрасонии бемузд дар доираи назорати байторӣ барои бемориҳои махсусан хатарноки ҳайвонот, парандагон ва моҳӣ пешниҳод шуда, аз ҳисоби

⁷² Ниг.: Сангинов Д. Ш. Понятие и виды материальных услуг // Правовая жизнь. – Душанбе, Типография ТНУ, 2018. – № 2 (22). – С. 191.

⁷³ Ниг.: Ҳуқуқи граждани: қисми II: китоби дарсӣ. // зери таҳрири АИ ҶТ, Махмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 280.

⁷⁴ Ниг.: Николаева М.А. Маркетинг товаров и услуг: учебник. – М: Издательский Дом «Деловая литература, 2001. – С. 157.

⁷⁵ Ниг.: Мирошкин А.В. Возмездное оказание услуг в гражданском праве России/Дис. канд. юрид. наук. – Саратов, 2003. – С. 44.

⁷⁶ Ниг.: Ситдикова Л.Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг. Монография. –Набережные Челны. 2003. – С. 82.

маблағҳои бучетӣ пардохта мешаванд»⁷⁷. Воқеан маблағгузорию чунин шакли амалишавии фаъолияти байторӣ аз ҳисоби соҳиби ҳайвонот пардохт карда намешавад ва ин дар қонунгузорию соҳавии байторӣ дақиқ омадааст.

Дар қ.1. м.36 Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010 №674, муқаррар шудааст, ки «маблағгузорӣ барои ташхис, сироятнопазир намудан ва дигар чорабиниҳои зиддиэпизоотӣ аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ, маблағҳои фондҳои махсуси байторӣ ва дигар манбаъҳои маблағгузорӣ мутобиқи қонунгузорию ҚТ амалӣ гардонида мешавад»⁷⁸. Аммо дар чунин ҳолат фаъолияти байторӣ дар ҳудуди маъмурӣ аз ҷониби субъектони ваколатдор ба таври ҳатмӣ амалӣ карда мешавад ва розигии соҳиби ҳайвонот ё соҳиби маҳсулоти ҳайвонот ва шахсони дигар пурсида намешавад. Ин муносибатҳо хусусияти ҳокимиятию тобеияти дошта бо меъёрҳои ҳуқуқи оммавӣ ба танзим дароварда мешавад.

Ба назари мо бемузд эътироф намудани хизматрасонии байторӣ қобили қабул нест. Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ дар ҳама ҳолат музднок мебошад ва ин хизмат бояд аз ҷониби фармоишгари он пардохт карда шавад. Чуноне дар адабиёт қайд мегардад: «агар дар хизматрасонии музднок тарафҳои он ба воситаи уҳдадории маданияю ҳуқуқӣ ба ҳам вобаста гарданд, пас дар ин ҳолат хизматрасониҳои бемузд ба мушоҳида намерасад»⁷⁹. Дар ин маврид муҳим нест, ки музд дар кадом шакл: шакли музди пулӣ ё ғайрипулӣ пардохт карда шавад.

Сеюм, хизматрасонии байторӣ як намуди хизмати касбӣ мебошад. Дар адабиёт хизматрасонию ба хизматрасонии касбӣ ва хизматрасонии ғайрикасбӣ чудо менамоянд. Степанов Д.И. қайд менамояд, ки «вобаста ба хусусияти хос хизматрасонӣ мумкин аст аз ҷониби иҷрокунандаи беихтисос расонида шавад ва ё иҷрокунандаи хизмат дорой малакаи муайяни касбӣ

⁷⁷ Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 56.

⁷⁸ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmkt.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

⁷⁹ Ниг.: Ҳуқуқи граждани: қисми II: китоби дарсӣ. // зери таҳрири АИ ҚТ, Махмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 280.

бошад»⁸⁰. Аз ин бармеояд, ки ҳамчун маҳаки ин таснифот «шахсияти иҷрокунанда»-ро эътироф намудан мумкин аст.

Дар хизматрасонии ғайрикасбӣ барои иҷрокунанда ихтисоси зарурӣ лозим нест. Бар хилофи хизматрасонии ғайрикасбӣ хизматрасонии касбӣ мураккабтар мебошад ва таҳлили ҳамаҷонибаро талаб менамояд. Дар адабиётҳои илмӣ роҷеъ ба мафҳуми хизматрасонии касбӣ андешаҳо зиёданд. Л.Б. Ситдикова қайд менамояд, ки «хизматрасонии касбӣ – ин хизмати мустақили аз ҷониби шахси воқеӣ, ки фаъолияти касбиро дар соҳаи муайян, бо дархостҳои ташкилотҳо ва ё шахсони алоҳида амалӣ мегардонад»⁸¹. Ба назари Н.Шонасурдинов «касбият ин амали шахсонест, ки ин намуди фаъолиятро анҷом дода дорои маълумоти дахлдор, дониш, малака, таҳассус, таҷриба ё муваффақият дар бозорро доранд»⁸². Касбият хусусияти чудонашавандаи хизматрасонии байторӣ мебошад, ки пешниҳоди онро аз ҷониби мутахассиси варзида, ки дорои маълумоти олиӣ байторӣ ё миёнаи байторӣ (фелдшер) мебошад, дар назар дорад. Нисбати шахс, иҷрокунандае ки хизмати байторӣ мерасонад, инчунин барои ҳуди фаъолияти он талаботи муайян мавҷуд аст. Касбият ҳамчун нишонаи хизматрасонии байторӣ на танҳо аз рӯйи дараҷаи маълумот, балки аз рӯйи таҷриба, дониш ва маҳорати касбии ӯ низ муайян карда мешавад.

Ба ақидаи мо барои эътироф намудани хизматрасонии байторӣ ҳамчун як намуди хизматрасонии касбӣ бояд диққати асосӣ ба ихтисоси иҷрокунанда дода шавад. Шахсе, ба сифати иҷрокунанда дар ин намуди хизматрасонӣ эътироф мегардад, ки дорои маълумоти олиӣ ва ё миёнаи байторӣ мебошад. Дар асоси қонунгузориҳои ҚТ ба сифати иҷрокунанда дар хизматрасонии байторӣ шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ баромад карда метавонанд. Шахси воқеие, ки дар ин самт фаъолият менамояд «байтор» мебошад, яъне, шахсе, ки дар соҳаи байторӣ таҳсилоти дахлдор дорад.

⁸⁰ Ниг.: Степанов Д.И. Услуги как объект гражданский прав [Электронный ресурс]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М.: РГБ, 2003. – С. 189-190.

⁸¹ Ниг.: Ситдикова Л.Б. Нормативно-правовое и договорное регулирование отношений на возмездное оказание консультационных услуг. Юрист, 2007. – С.7.

⁸² Ниг.: Шонасурдинов Н. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (часть первая): анализ и проблемы. // Матер. межд. научно- теорет. конф., посвященной памяти В.А. Ойгензихта «Коммерческое законодательство Республики Таджикистан: становление и развитие». – Душанбе, 2004. – С. 49.

Саволе ба миён меояд, ки агар ба сифати иҷроқунанда шахсони ҳуқуқӣ баромад намояд, хизматрасонии касбӣ будани онро чӣ гуна муайян намудан мумкин аст? Ба ин савол У. Перри ҷавоб гуфтааст. Ӯ қайд менамояд, ки «дар хизматрасонии касбӣ шахсони ҳуқуқӣ бояд ба кор шахсонеро ҷалб намоянд, ки маълумоти махсуси касбӣ доранд»⁸³. Аз ин нуқтаи назар гуфтан мумкин аст, ки шахси ҳуқуқие, ки ба хизматрасонии байторӣ машғул аст, бояд дар ҳайати кормандонаш шахсонеро ҷалб намоянд, ки таҳсилоти дахлдори байториро дошта бошанд. Бояд қайд намуд, ки дорои таҳсилоти дахлдор, яъне дорои маълумоти олии ё миёнаи касбии байторӣ будани иҷроқунанда барои хизматрасонии касбӣ эътироф намудани хизматрасонии байторӣ кифоя нест. Инчунин доштани дониш, таҷриба ва маҳорати касбӣ низ зарур аст. Вобаста ба ин, дар адабиёт хизматрасонии касбиро ба «одӣ», «миёна», ва «маҳоратнок»⁸⁴ ҷудо менамояд, ки ба хизматрасонии байторӣ низ хос мебошад:

– дар хизматрасонии касбии одӣ, шахсе ба сифати иҷроқунанда баромад карда метавонад, ки таҳсилоти миёнаи касбии байториро дорад;

– дар хизматрасонии касбии миёна ба сифати иҷроқунанда шахсоне баромад менамоянд, ки таҳсилоти олии байториро дорад;

– дар хизматрасонии касбии маҳоратнок бошад шахсе ба сифати иҷроқунанда баромад карда метавонад, ки дар баробари доштани таҳсилоти олии байторӣ дар ин самт дониш, маҳорат ва таҷрибаи заруриро доро мебошад.

Бояд қайд намуд, ки хизматрасонии байторӣ дорои хусусиятҳои мебошад, ки онро аз дигар намудҳои хизматрасонии ба он монанд, аз ҷумла хизматрасонии тиббӣ, ҷудо менамояд. Таҳлили ин хусусиятҳо зарур мешуморем то бемисл будани хизматрасонии байториро муайян намоем. Маҳз дар ҳамин хусусияҳо, хизматрасонии байторӣ соҳаи махсуси хизматрасонӣ – объекти мустақили ҳуқуқи маданӣ будани он ифода мегардад. Ба чунин хусусиятҳо дохил мешаванд:

Якум, хизматрасонии байторӣ бо ҳадаф ва самти муайян равона карда мешавад. Ҳадафи он ҳифзи саломатии ҳайвонот, гирифтани маҳсулоти аз

⁸³ Ниг.: Parry W. How to buy sell professional services // – Harvard Business Review, March-April, 1996. – P. 32-36.

⁸⁴ Ниг.: Степанов Д.И. Услуги как объект гражданский прав [Электронный ресурс]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М.: РГБ, 2003. – 155.

чиҳати беҳдошти байторӣ хушсифати ҳайвонот, ба истеъмолкунандагон пешниҳод намудани маҳсулоти хушсифати ҳайвонот ва ғайра мебошад. Ба ин ҳадафҳо бо роҳҳои пешгирии пайдоиш, паҳншавӣ ё барҳам додани бемориҳои ҳайвонот, аз ҷумла пешгирӣ, табобат ё ташҳиси онҳо, безараргардонӣ, мусодира ва нобудсозии ҳайвоноти гирифтори бемориҳои сироятии барои ҳайвонот ва инсон хатарнок, таъмини беҳатарии маҳсулоти ҳайвонот ва монанди инҳо ноил мегардад. Ин роҳҳо дар намудҳои хизматрасонии байторӣ ифода меёбад. Номгӯи намудҳои хизматрасонии байторӣ зиёд буда онҳо дар Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66, чунин тасниф шудаанд:

– чорабиниҳои клиникӣ, табобатию профилактикӣ, байторию санитарӣ, терапевтӣ, ҷарроҳӣ, акушерӣ-гинекологӣ, зиддиэпизоотӣ, чорабиниҳои санитарию гигиенӣ, эмкунӣ (фаъол ва мафбул), дезинфексия, дератизатсия, дегелминтизатсия;

– таҳқиқотҳои лабораторӣ, ташҳиси байторию санитарии гӯшт ва дигар маҳсулоти чорво;

– таҳқиқот ва дигар чорабиниҳои байторӣ, ки ба фуруши чорвои зотӣ, иштирок дар намоишҳо ва мусобиқот, фуруш ба хориҷи кишвар ва дигар мақсадҳои тичоратӣ алоқаманд мебошанд;

– муайян кардани бордорӣ ва ҳомиладории ҳамаи намудҳои чорво, гирифтани ва гузаронидани эмбрионҳо ва дигар чорабиниҳои вобаста ба зиёдшавии чорво, паранда, моҳӣ, занбӯри асал ва ҳамлу накли онҳо;

– маслиҳатҳо оид ба масъалаҳои ташҳис, табобат, пешгирии ҳама намуди касалиҳо ва технологияи ниғаҳдории чорво;

– сӯзонидан, эвтаназия (мачбуран куштан) ва дигар хизматрасониҳои байторӣ⁸⁵.

Чунин номгӯи намудҳои хизматрасонии байторӣ ниҳой набуда, баъзеи онҳо дар Номгӯи намудҳои хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, №66 ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оварда шудаанд.

⁸⁵ Ниг.: Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 тасдиқ шудааст.//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2023).

Дуюм, хизматрасонии байторӣ объекти хоси худро дорад. Қайд кардан зарур аст, ки хизматрасонии байторӣ ба неъмат мушаххас равона карда мешавад ва ин неъмат объекти он мебошад. Оид ба муайян намудани намудҳои объекти хизматрасонии байторӣ дар адабиёти соҳавӣ андешаҳо гуногун аст. Н.В.Миногина қайд менамояд, ки: «хизматрасонии байторӣ ба манфиати соҳиби ҳайвонот расонида мешавад, аммо табобати ҳайвонот бевосита анҷом дода мешавад, яъне хизматрасонии байторӣ ба объект-организми ҳайвонот равона карда шудааст»⁸⁶. Ба ақидаи Н.В. Иванюхина бошад «дар хизматрасонии байторӣ, объект дорои сохтори дучониба мебошад. Чунки, фаъолияти иҷрокунандаи хизмат ба организми ҳайвонот нигаронида шудааст, аммо дар асл он ба ҳайвонот, ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ равона шудааст. Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, ки хизматрасонии байторӣ ба объекти моддӣ равона карда шудааст. Бо вучуди ин, мақсадҳои зиёди хизматрасониҳои байторӣ барои нигоҳдорӣ ё тағйир додани ҳолати ҷисмонии ҳайвонот, инчунин саломатии ҳайвонот мебошад ва саломатии ҳайвон аллакай як неъмат ғайримоддӣ аст. Ҳамин тавр, объекти таъсиррасони хизматрасонии байторӣ неъматҳои моддӣ – ҳайвонот ва ғайримоддӣ – саломатии ҳайвонот мебошанд»⁸⁷. Дар ин масъала мо ба умқи он фуру наRAFT, бо он иктифо менамоем, ки объекти хизматрасонии байторӣ неъматҳои моддӣ – ҳайвонот ва маҳсулоти ҳайвонот мебошанд, чунки фаъолияти иҷрокунандаи хизматрасонии байторӣ ба ҳамин объектҳо равона шудааст.

Мафҳуми ҳайвонот дар м. 1. Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010 №674, ба таври зайл дода шудааст: «ҳайвонот – ҳамаи ширхӯрон, парандаҳо, хазандаҳо, обхокиҳо, занбӯри асал, моҳӣ ва дигар ҳайвонот, ки дар шароити сунъӣ нигоҳ дошта мешаванд ё дар табиат озодона зиндагӣ мекунанд»⁸⁸. Ҳайвонот ҳамчун мавҷудоти зиндаи офаридаи табиат

⁸⁶ Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 86-87.

⁸⁷ Ниг.: Иванюхина Н.В. Правовое регулирование договорных отношений по оказанию ветеринарных услуг: на примере города Москвы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 111-112.

⁸⁸ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

дар низоми объектҳои ҳуқуқи маданӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд⁸⁹. Гарчанде дар нисбати ҳайвонот қоидаҳои умумӣ оид ба молу мулк татбиқ шавад ҳам, аммо ҳангоми амалӣ намудани ҳуқуқҳои ашъӣ, соҳибҳуқуқ уҳдадор аст ба кирдори бераҳмона ба ҳайвонот роҳ надихад (м. 147 КМ ҚТ). Е. А. Суханов қайд менамояд, ки «дар аксари ҳолатҳо объекти муомилоти молумулкӣ ҳайвонот мебошад. Ин ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи категорияи махсуси объекти ҳуқуқи маданӣ ашъи «зинда» суҳан ронем»⁹⁰.

Дар қонунгузори байторӣ намудҳои зиёди ҳайвонот, аз қабили ҳайвоноти хоҷагӣ, ҳайвоноти хонагӣ, ҳайвоноти ваҳшӣ, ҳайвоноти варзишӣ, ҳайвоноти маҳаллӣ ва ғ. зикр шудааст. Ҳайвонот новобаста аз он ки зинда аст ё мурда (ҳайвоноти фавтида) ва хонагӣ ё ваҳшӣ, ҳамон вақт объекти хизматрасонии байторӣ буда метавонад, ки молики ҳайвонот ё шахси ваколатдоркардаи ӯ барои расонидани хизмати байторӣ ба иҷрокунандаи хизмат пешниҳод намудааст ва шумораи он муайян мебошад. Чунки намудҳои зиёди хизматрасонии байторӣ аст, ки ба ҳайвонот, аз қабили буридапартоӣ, маҷбуран куштани ҳайвоноти бемор, хизматрасониҳои табобатию профилактикӣ, терапевтӣ, ҷарроҳӣ, акушерӣ, гинекологӣ ва ғайра, равона шудааст. Намудҳои хизматрасонии байторӣ аст, ки объекти он ҳайвоноти фавтида мебошад, аз қабили чок кардани патологияи ҳасади ҳайвоноти ҳалокгардида, сӯзонидани ҳасади ҳайвоноти фавтида ва ғайра.

Маҳсулоти ҳайвонот низ ба сифати объекти хизматрасонии байторӣ баромад менамояд. Дар м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010 №674 мафҳуми маҳсулоти ҳайвонот чунин дода шудааст: «маҳсулоти ҳайвонот – маҳсулоти истеъмоли ва саноатии аз он тайёршуда, инчунин ихроҷи ҳайвонот ва маҳсулоти саноатии аз он тайёршуда мебошад»⁹¹. Қонунгузори байторӣ номгуӣ хизматрасониҳои байториро муқаррар намудааст, ки объекти он маҳсулоти ҳайвонот мебошад, масалан

⁸⁹ Ниг.: Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждани Қумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С.400.

⁹⁰ Ниг.: Суханов Е. А. Гражданское право: В 2 т. Том 1: Учебник //под ред. Е.А. Суханова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – С. 417.

⁹¹ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

хизматрасони байторӣ оид ба ҳамаи намуди таҳқиқотҳои лабораторӣ, аз қабили ташҳиси байторию санитарии гӯшт, ташҳиси шир, ташҳиси маҳсулоти турши ширӣ, ташҳиси моҳӣ, тухм, асал ва дигар маҳсулоти ҳайвонот.

Бояд қайд намуд, ки таҳлили сарчашмаҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки дар замони шуравӣ ва махсусан дар ҶШС Тоҷикистон истилоҳи хизматрасонии байторӣ дар сатҳи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба маънои имрӯзааш вучуд надошт. Ин аз он далолат меод, ки хизматрасонии байторӣ дар он вақт танҳо таҳти танзими давлатӣ буд ва аз ҷониби муассисаҳои давлатӣ амалӣ карда мешуд. Дар қонунгузори байтории он замон на истилоҳи хизматрасонии байторӣ, балки истилоҳи ёрии байторӣ истифода шуда, он яке аз воситаҳои асосии амалишудани фаъолияти байторӣ эътироф мешуд. Дар адабиёти он замон «ёрии байторӣ» ба ду маъно шарҳ дода мешуд:

– муолиҷаи ҳайвоноти бемор бо мақсади барқарор намудани фаъолияти ҳаётии организми он;

– маҷмуи тадбирҳои муолиҷавию профилактикӣ, ки барои пешгирӣ намудани касалиҳои ҳайвонот андешида мешавад⁹².

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки қонунгузори байтории муосир истилоҳи ёрии байториро бо истилоҳи хизматрасонии байторӣ иваз намудааст. Айни замон истилоҳи хизматрасонии байторӣ дар сатҳи қонунҳои кодификатсияшуда, қонунҳои ҷорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ истифода мешавад. Аммо сарфи назар аз серистеъмолии ин истилоҳ дар қонунгузорӣ мафҳуми расмӣ он дода нашудааст.

Таҳлили қонунгузори байтории ҶТ нишон медиҳад, ки он истилоҳи хизматрасонии байториро васеъ маънидод менамояд. Ба доираи он фаъолияти байториро ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ ва фаъолияти байторӣ, ки дар ҳолати чорабиниҳои зиддиэпизоотӣ аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ ва фондҳои махсуси байторӣ маблағгузорӣ шуда, бо қонунгузори ҳуқуқи оммавӣ танзим мешаванд, дохил менамояд. Чунин тарзи фаҳмиши истилоҳи

⁹² Ниг.: Энциклопедияи советии тоҷик (ибора аз 6 ҷилд) ҷилди I. А—Н./ Сармуҳаррири илмӣ М.С. Осимӣ, сармуҳаррир А. С. Сайфуллоев. – Душанбе, 1978. – С. 617.

хизматрасонии байторӣ дар қонунгузории байтории давлатҳои хориҷӣ низ вохӯрдан мумкин аст. Дар м.30 Қонуни Ҷумҳурии Беларус «Дар бораи фаъолияти байторӣ» аз 2 июли соли 2010, № 161-З муқаррар шудааст, ки «фаъолияти байторӣ оид ба пешгирӣ, ташхиси бемориҳои ҳайвонот ва муолиҷаи онҳо тибқи Қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо роҳи расонидани хизматрасонии байторӣ, аз ҷумла пулакӣ амалӣ карда мешавад»⁹³. Дар м.1 Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи байторӣ» аз 30 декабри соли 2014, № 175 муқаррар мешавад, ки «хизматрасонии байторӣ ва санитарӣ – хизматрасониҳо аз тарафи байторҳо ва шахсони дигаре, ки чунин ҳуқуқро доранд, барои ҳалли вазифаҳои байторӣ мебошад»⁹⁴.

Ҳамин аст, ки дар қонунгузории соҳавии байторӣ истилоҳи «хизматрасонии байторӣ» ва «хизматрасонии муздноки байторӣ» истифода мешавад. Аз ин бармеояд, ки қонунгузории соҳавии байторӣ хизматрасонии муздноки байториро як намуди хизматрасонии байторӣ медонад, ки баҳснок аст.

Моҳияти хизматрасонии муздноки байторӣ дар қ.1. м.37 Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010 №674, «расонидани хизмати бамузди байторӣ» номгузорӣ шудааст, чунин маънидод мешавад: ташкилотҳои байторӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки дар соҳаи байторӣ фаъолият мекунанд, тибқи қонунгузории ҚТ метавонанд ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ хизмати бамузди байторӣ расонанд. Барои хизмати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии соҳаи байторӣ соҳибони ҳайвонот, новобаста аз манбаи ба даст овардани маводи байторӣ, бояд музд пардохт намоянд (бюҷети давлатӣ, грантҳо, маблағҳои башардӯстона, донорӣ ва ғайра).

Дар Номгӯи намудҳои хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 ва Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 истилоҳи «хизмати бамузди байторӣ»,

⁹³ Ниг.: Закон Республики Беларусь «О ветеринарной деятельности» 2 июля 2010 г. № 161-з [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by> (дата обращения: 08.09.2023).

⁹⁴ Ниг.: Закон Кыргызской Республики «О ветеринарии» от 30 декабря 2014 г., № 175 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg> (дата обращения: 08.09.2023).

«хизматрасонии муздноки байторӣ» ва «хизматрасонии байторӣ» истифода мешавад.

Ҳамин тавр, дар қонунгузории байторӣ истилоҳи «расонидани хизмати бамузди байторӣ», «хизматрасонии бамузди байторӣ» ва «хизматрасонии муздноки байторӣ» истифода шудааст. Дар ин маврид гуфтан мумкин аст, ки истилоҳи «расонидани хизмати бамузди байторӣ» ва «хизматрасонии бамузди байторӣ» мураккаб ва нофаҳмо буда, ба қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ мувофиқат намекунад. Чунки дар он истилоҳи «бамузд» истифода шудааст ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин истилоҳ мавҷуд нест. Истифодаи вожаву истилоҳи норӯшан ё гуногуншакл дар забони қонун номумкин аст. Инчунин, чунин тарзи истифодаи истилоҳ ба ташаккули фаҳмиши ягонаи ин истилоҳи ҳуқуқӣ дар назарияи ҳуқуқ ва истифодаи яқсон дар меъёрҳои дахлдори қонунгузорӣ ва дар амалияи татбиқи ҳуқуқ монеъ мешавад. Ба назари мо дуруст мебошад, ки ба ивази истилоҳи «бамузд» истилоҳи «музднок» истифода шавад. Аз нигоҳи этимологӣ ин истилоҳ чунин маънидод мешавад: «музд – пул ё чизе, ки дар ивази коре ба иҷрокунандаи он дода мешавад, ҳаққи меҳнат ва хизмат»⁹⁵.

Ҳамзамон, бо мақсади дуруст дарк намудани мафҳумҳо ва раван будани он дар матни қонунгузории соҳавии байторӣ ба ивази «расонидани хизмати бамузди байторӣ» ва «хизматрасонии бамузди байторӣ» «хизматрасонии муздноки байторӣ» истифода шавад. Чунин тағйирот ин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро ба талаботи м.49 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414, мувофиқ менамояд, ки мувофиқи он: «матни санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд бо риояи услуби расмӣ забони адабӣ, сода ва равану фаҳмо баён карда шавад, ки тафсири ҳархелаи меъёрҳоро истисно намояд»⁹⁶.

Бо назардошти таҳлили бологузаронидашуда ба мақсад мувофиқ аст, ки дар қонунгузории соҳавӣ чунин тағйиротҳо ворид карда шаванд:

⁹⁵ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд).-Ҷилди 1. – А.-Н. // Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – С.828.

⁹⁶ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 – юми майи соли 2017, таҳти № 1414// Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2023).

– дар матни Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 истилоҳи «бамузд» ба истилоҳи «музднок» иваз карда шавад;

– дар ном ва матни Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66, истилоҳи «бамузд» ба истилоҳи «музднок» иваз карда шавад.

Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари мо: хизматрасонии муздноки байторӣ – ин фаъолияти касбии шахси ҳуқуқӣ ва соҳибкори инфиродии дар соҳаи байторӣ амалкунанда мебошад, ки ба шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ хизматро дар соҳаи байторӣ музднок дар намуд ва ҳаҷми муайян мерасонанд.

Дар натиҷаи таҳлили боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки хизматрасонии байторӣ бояд ба ду маъно фаҳмида шавад, аввалан, ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ ва дувум, ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ. Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ бахши алоҳидаи муносибатҳои ҳуқуқи маданиро дар бар мегирад, ки дар он хизматрасонии байторӣ барои қонеънамоии эҳтиёҷоти шахсоне, ки ба ин хизмат ниёз доранд, нигаронида шудааст. Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ ин амал ё фаъолияти иҷрокунанда (ташкilotи байторӣ ё байтор) мебошад, ки хизмати байториро ба фармоишгари он дар намуд ва ҳаҷми муайян мерасонад.

Бо назардошти ин ворид намудани чунин тағйиротҳои зарурӣ дар қонунгузории соҳавӣ ба мақсад мувофиқ аст:

– дар матни Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 истилоҳи «бамузд» ба истилоҳи «музднок» иваз карда шавад;

– дар ном ва матни Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66, истилоҳи «бамузд» ба истилоҳи «музднок» иваз карда шавад.

2. Дар м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 илова намудани чунин сархати нав ба мақсад мувофиқ аст:

– хизматрасонии муздноки байторӣ – ин фаъолияти касбии шахси ҳуқуқӣ ва соҳибкори инфиродии дар соҳаи байторӣ амалкунанда мебошад, ки ба

шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ хизматро дар соҳаи байторӣ музднок дар намуд ва ҳаҷми муайян мерасонанд.

1.2. Асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз вазифаҳои асосии муносибатҳои, ки дар қараёни хизматрасонии байторӣ ба миён меоянд, фароҳам овардани шароити дахлдори ҳуқуқӣ барои самаранок татбиқ намудани ҳуқуқҳои субъективии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ вобаста ба хизматрасонии байторӣ мебошад. Вобаста ба ин, баррасии муқаррароти асосҳои ҳуқуқие, ки хизматрасонии байториро ба танзим мебарорад, барои ба даст овардани тасаввуроти мукамал ва дарки дурусти механизми танзими ҳуқуқии ин масъала объективона зарур аст.

Оид ба фаҳмиши истилоҳи «асоси ҳуқуқӣ» дар адабиёт андешаҳои мухталифро вохӯрдан мумкин аст, ки онро чунин арзёбӣ менамоем:

– яқум, ҳамчун маҷмуи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар натиҷаи риояи талаботи танзими ҳуқуқӣ инкишоф меёбанд;

– дуом, ҳамчун тартиби муайяни амалигардонии ҳуқуқ ва уҳдадорҳои субъективӣ;

– сеюм ҳамчун низоми санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки барои ба танзим даровардани намуди муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода мешаванд.

Аксарияти олимони истилоҳи «асоси ҳуқуқӣ»-ро ба маънои сеюм маънидод менамоянд. Чуноне Ш.М.Исмоилов қайд менамояд, асосҳои ҳуқуқии амалӣ ва ҳифзи фаъолияти соҳибкорӣ аз «меъёрҳои Конститутсия, муқаррароти қонунгузории маданӣ, муқаррарот ва тартиби қонунгузорӣ ва дигар меъёрҳои ҳуқуқии махсус, ки ҷиҳатҳои алоҳидаи фаъолияти сохторҳои соҳибкориро танзим мекунанд»⁹⁷ иборат мебошад. Ба назари Р.В.Мирбобоева «асосҳои меъёрию ҳуқуқӣ аз санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дохилӣ (миллӣ) ва байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон иборат аст»⁹⁸. С. К. Ризоева низ

⁹⁷ Ниг.: Исмаилов Ш.М. Аспекты правового регулирования предпринимательской деятельности // Государство и право. – Душанбе, 2011. – №4. – С.135.

⁹⁸ Ниг.: Мирбабаева Р.И. Товарный знак как объект правовой охраны в Республике Таджикистан: современное состояние и перспективы. – Душанбе, 2012. – С.35.

«асосҳои ҳукукиро аз санадҳои ҳукукии миллӣ ва байналмилалӣ иборат медонад»⁹⁹.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳи асосҳои ҳукуқӣ бо истилоҳи «қонунгузорӣ» ҳамаъно ба назар мерасад ва барои тасдиқи ин масъала мафҳуми қонунгузорию таҳлил менамоем. Дар ин маврид М. З. Раҳимов қайд мекунад, ки «аз лиҳози назариявӣ мафҳуми қонунгузорӣ дар адабиёти ҳукукии Тоҷикистон ба маънои маҳдуд ва васеъ фаҳмида мешавад. Дар маънои маҳдуд маҷмуи қонунҳо ва дар маънои васеъ қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳукуқӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳукукии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф намудааст, фаҳмида мешавад»¹⁰⁰. Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 мафҳуми васеи қонунгузорӣ истифода шудааст. Тибқи м. 2 ин қонун он, «қонунгузорӣ– санадҳои меъёрии ҳукуқие, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар маҷмуъ ё дар соҳаи муайян танзим мекунад»¹⁰¹. Дар ин маврид саволе ба миён меояд, ки зеро мафҳуми қонунгузорию байторӣ чӣ фаҳмида мешавад? Таҳлили адабиётҳо нишон медиҳад, ки кам муҳаққиқон кӯшиши пешниҳоди мафҳуми қонунгузорию байториро кардаанд. А. В. Красников қайд менамояд, ки «қонунгузорию байторӣ маҷмуи меъёрҳои ҳукуқие мебошад, ки соҳаи фаъолияти касбии мутахассисони байторӣ ва фаъолияти шахсони дигарро вобаста ба парвариши ҳайвонот, коркард, фурӯш, кашонидани маҳсулот ва ашёи хоми ҳайвонотро фаро мегирад»¹⁰². Ин мафҳум умумӣ буда, моҳияти қонунгузорию байториро фаро намегирад. Ба андешаи мо, қонунгузорию байторӣ – низоми ягонаи санадҳои меъёрии ҳукукии танзимкунандаи соҳаи

⁹⁹ Ниг.: Ризоева С. К. Правовые основы защиты гражданских информационных прав индивидуальных предпринимателей. //Матер. респ. научно-практ. конф. на тему «Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон основатель предпринимательского и туристического законодательства» посвящённой ко Дню Президента Республики Таджикистан. // Под. ред. к.ю.н. дотсент Сангинов Д.Ш. – Душанбе, 2017. – С.89.

¹⁰⁰ Ниг.: Раҳимов М.З. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дир змони истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо // Инкишофи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият. Маводҳои конф. илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – С.19.

¹⁰¹ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ» аз 30 – юми майи соли 2017, таҳти № 1414 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳукукии ВА ҚТ «Адлия» [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2023).

¹⁰² Ниг.:Организация ветеринарного дела: краткий курс лекций для студентов специальности 36.05.01 «Ветеринария» / Сост.: А.В. Красников // ФГБОУ ВО «Саратовский ГАУ». – Саратов, 2016. – С.4.

байторӣ мебошад, ки аз қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф намудааст, иборат мебошад. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи «асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ» нисбат ба истилоҳи «қонунгузори байторӣ» маҳдуд буда, танҳо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро фаро мегиранд, ки хизматрасонии байториро ба танзим мебарорад.

Дар шароити имрӯзаи ҚТ асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ на он қадар муқаммал буда, таркиби санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ аз санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии миллӣ иборат мебошад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ-миллӣ ҳамчун ҷузъи асосии асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар ҚТ мебошад ва дар навбати худ ба қонунҳо ва санадҳои меъёрии зерқонунӣ тақсим мешаванд.

Пеш аз таҳлили асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар замони муосир моро зарур аст, ки ба таърихи пайдоиш ва инкишофи он дар сарзамини тоҷикон таваҷҷуҳ намоем. «Омӯхтани таърих – менависанд Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҚТ Эмомалӣ Раҳмон, – танҳо барои донишмандони гузашта нест, балки ин барои шуқӯфои фардои ҳар як миллату давлат зарур аст. Яъне миллат бояд аз гузаштаи худ – хоҳ дурахшон бошад, хоҳ тира, сабақ бигирад ва дурнамои ояндаашро муайян бисозад»¹⁰³. Ин таъкид ҳақиқати имрӯзро инъикос менамояд ва воқеан ҳам моро ба он водор менамояд, ки дар доираи ҳар як таҳқиқоти илмӣ, ба таърихи он таваҷҷуҳ намоем. Чунки, «ҳама чизи ҷудо аз таърих эҷодшуда дер ё зуд ба ноқомӣ рӯ ба рӯ мешавад. Танҳо он арзишхое, ки аз санҷиши таърих гузаштаанд, аҳаммияти доимӣ доранд»¹⁰⁴ ё «ҳар як назария таърихи худро дорад ва илме, ки таърих надорад, ояндаи он низ торик ва баҳснок аст»¹⁰⁵. Дар ин замина андешаи бисёр ҷолиберо А.Ғ. Холиқов иброз намудааст: «ҳар даври замон фарзандони одам дар ҳудуди халқу миллатҳои гуногун қонуният ва арзишхое офаридаанд ва ё

¹⁰³ Ниг.: Эмомалӣ Раҳмон. Сарчашмаи худшиносии миллӣ // Б.Ғ.Ғафуров. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 5.

¹⁰⁴ Ниг.: Азизкулова Г.С. Рецензия на учебник «История государства и права Таджикистана» часть I (от древнейших времен до X в.) / авторы Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. – Душанбе, 2013. – 357 с. // Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2013. – №4 (04). – С. 167.

¹⁰⁵ Ниг.: Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал // Таҳти назари академик Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе, 2014. – С.3.

воқеиятҳои иҷтимоӣ ҳуқуқиеро кашф кардаанд, ки на танҳо барои гузаштагон балки барои имрӯзиёну ояндагон, хизмат менамоянд».¹⁰⁶

Ба назари О.У. Усмонов «мушкилоти такмили қонунгузорӣ, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқиеро бидуни дониши амиқи таърихӣ, махсусан таърихи соҳаҳои ҳуқуқ таҳлил ва ҳал кардан ғайриимкон аст»¹⁰⁷. Аз ин рӯ, омӯзиши мушкилоти асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ бидуни омӯхтани заминаҳои таърихии ташаккул ва рушди ин намуди хизматрасонӣ дар Тоҷикистон нопурра хоҳад буд. Таҳлили ҷанбаҳои таърихӣ асоснок ба назар мерасад, зеро дар ин ҳолат дастовардҳои аз ҷониби умум қабулшуда истифода мешавад ва ин имкон медиҳад, ки масъалаҳои баррасишаванда ба таври кулӣ, мукамалтар ва ҳамаҷониба дар шароити таърихӣ омӯхта шавад. Инчунин, омӯхтани таърихи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ ва аз ин дидгоҳ таҳлил намудани он аз як тараф ошкор намудани таҷрибаи ғании ҳуқуқэҷодкунӣ гузаштагони мо ва равшан намудани паҳлуҳои таърихии ин падида бошад, аз тарафи дигар барои дарк намудани омилҳои пайдоиш ва инкишофи қонунгузории байторӣ ва истифодаи дастовардҳои он дар замони муосир хизмат менамояд. Зеро, мо наметавонем бе бартараф намудани иштибоҳҳои қаблӣ, таҷрибаи мавҷудаи қонунгузории байторӣ ва ҷиҳатҳои мусбату манфии он, такмили қонунгузории амалкунанда ва дигар паҳлуҳои масъаларо аз нигоҳи илмӣ баррасӣ ва ҳал намоем.

Бояд қайд намуд, ки таърихи ташаккул ва рушди асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ тақрибан якчанд ҳазорсоларо дар бар мегирад. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар ҳар марҳилаи таърихӣ сарчашмаҳои мавҷуд буд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар баҳши хизматрасонии байторӣ танзим менамуд ва ҳар як давраи таърихӣ бо дастовардҳои худ аз дигар давраҳо фарқ менамояд. Дар ин маврид андешаи Н. Ҳақимов ва Г. С. Азизкулова муҳим аст, ки менависанд: «халқи тоҷик аз замони қадим аз нормаҳои ҳуқуқӣ васеъ истифода бурда, онро аз ҳар ҷиҳат

¹⁰⁶ Ниг.: Холиқов А.Ғ. Бархӯрдани тамаддунҳои ҳуқуқӣ ва баъзан аз масоили ҳуқуқэҷодкунӣ дар Тоҷикистон // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2006. – №3. – С.23.

¹⁰⁷ Ниг.: Усмонов О.У. Проблеми развития кодификации гражданского законодательства Республики Таджикистан // Государство и право. – Душанбе, 1999. – №4. – С.42.

инкишоф меод. Ибтидои қонунэҷодкунии халқ дар давраи аввали пайдоиши синфҳо ва давлат оғоз ёфта, сараввал дар шакли одату анъана ва баъдтар дар шаклҳои китобҳои муқаддасу қонуну фармонҳо ва ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ. Яъне, халқи тоҷик дорои анъанаҳои миллии қонунэҷодкунию қонунгузорӣ буда, истифодаи онро медонад»¹⁰⁸. Асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ низ чун дигар падидаи ҳуқуқӣ дар ҳаёти воқеӣ ҳамчун зухуроти пешраванда ва ё инкишофёбанда дар ҳамбастагӣ бо ҷамъият ва давлат тағйир ва инкишоф ёфтааст.

Бо мақсади равшан ва васеъ таҳқиқ ва таҳлил намудани асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихи тоҷикон моро зарур аст, ки онро даврабандӣ намоем. Зеро «даврабандии таърих – менависад И. Б. Буриев, – метавонад барои ошкор намудани хусусиятҳои умумӣ ва махсус, инчунин тафриқаи байни қонуниятҳои пайдоиш ва рушди давлатдорӣ ва падидаҳои ҳуқуқии марҳилаҳои гуногун хизмат намояд»¹⁰⁹.

Даврабандӣ намудани қонунгузорӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ роиҷ буда, бисёр муҳаққиқон аз он истифода мебаранд. Чуноне А.Ф. Холиқов менависад: «Барои он ки ҳодисаҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ дар мисли таърих равшан ва васеъ таҳқиқ ва таҳлил шавад, одатан муҳаққиқон аз усули таснифи давраҳо ё даврабандӣ истифода менамоянд»¹¹⁰. Ташкилӣ ва инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар сарзамини тоҷикон, яқчанд давраҳои инкишофро аз сар гузаронидааст, ки ҳар кадоми онҳо аз ҳам фарқ менамоянд. Аммо то ин замон оид ба даврабандии асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар адабиёти соҳавӣ андешае ишора нашудааст.

Таҳлили адабиёт нишон медиҳад, ки дар даврабандии қонунгузорӣ аз маҳакҳои гуногун кор мегиранд. И. Б. Буриев менависад, ки «вобаста ба сохту усули давлатдорӣ ва рушди иқтисодию иҷтимоӣ (форматсионӣ), рушди дин, илму фарҳанг, санаду сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, яъне тамаддун (тамаддунӣ) низ

¹⁰⁸ Ниг.: Ҳақимов Н., Азизқулова Г. С. Паҳншавии давлат ва ҳуқуқи исломӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе:ТГНУ. – 2001. – С. 36.

¹⁰⁹ Ниг.: Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал // Таҳти назари академик Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе, 2014. – С.11.

¹¹⁰ Ниг.: Холиқов А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С.12.

даврабандӣ сурат мегирад»¹¹¹. Дар ин самт ба назари мо бояд дар даврабандии қонунгузори байторӣ диққати асосӣ ба хусусияти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои марбут ба хизматрасонии байториро танзим менамуданд, дода шавад. Аммо як нуқтаро қайд намудан мумкин аст, ки азбаски дар ташаккули худ асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ тули даҳсола ва баъзан садсолаҳо ба тағйироти ҷиддӣ дучор нагардидааст, бинобар ин мо тамоми давраи тулонии таърихро чун як давра номбар намудем. Вобаста ба ин асос ташаккули асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байториро дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба се давра ҷудо намудан мумкин аст:

- давраи аввал аз дунёи қадим то замони шуравӣ;
- давраи дуюм замони шуравӣ;
- давраи сеюм замони муосир.

Пайдоиш ва инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ аз он вобаста аст, ки худи соҳаи байторӣ кай ба вучуд омадааст. Зеро аввал худи хизматрасонии байторӣ ба вучуд меояд ва асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар заминаи он шакл гирифта, онро танзим менамояд. «Дар ҳамин ҳол, – менависад А.В. Золотухин, – ягон падидаи ҳуқуқӣ дар шакле, ки имрӯз вучуд дорад, худ ба худ ба вучуд наомадааст. Барои шаклгирии он шароити муайян (таърихӣ, иқтисодӣ ва ғ.) зарур аст. Қабл аз ташаккулёбӣ, он як қатор марҳилаҳои рушди худро аз сар мегузаронад, дигаргун ва навсозӣ мешавад»¹¹². Ин андеша моро водор менамояд, ки каме ба таърихи пайдоиши соҳаи байторӣ диқат диҳем.

Таҳлили сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳад, ки дар таърихи халқи тоҷик соҳаи байторӣ таърихи қадима дорад. Нахустин унсурҳои пайдоиши байторӣ ба замони хонагӣ шудани ҳайвонот рост меояд ва замони хонагишавии ҳайвонот моро ба давраи дунёи қадим мебарад. Академик Б.Ғ.Ғафуров қайд менамояд, ки «тахминан 9–7 ҳазор сол қабл аз ин асри нави санг (неолит) оғоз ёфтааст. Инсоният аз масраф ва захираи неъмат ба тавлид

¹¹¹ Ниг.: Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал // Тахти назари академик Ф.Т. Тохиров. – Душанбе, 2014. С.11.

¹¹² Ниг.: Золотухин А.В. Гражданско-правовые средства страхования предпринимательских рисков. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 77.

ва истехсоли он қадам мегузорад – чойи шикор ва ғизоғундориро зироат ва чорводорӣ ишғол менамояд»¹¹³. Дар адабиёти дигар, вақте оид ба дастовардҳои асри санги неолит сухан меравад, қайд мегардад, «дигар дастоварди муҳим дар хоҷагидорӣ ин давра ба вучуд омадани чорводорӣ буд. Одамон ҳайвонҳои ярадорро нигоҳубин карда, дарк намуданд, ки якчанд намуди онҳоро ром ва парвариш кардан мумкин аст. Соқинони Осиёи Миёна дар ҳазорсолаҳои 5-4 п.м. буз, гӯсфанд ва говро ром ва парвариш мекарданд»¹¹⁴. Ин далели таърихӣ ба мо имкон медиҳад, хулоса барорем, ки ханӯз дар давраи асри санги неолит унсурҳои ибтидоии байторӣ ба вучуд омадааст, ки аз расонидани ёрӣ ба ҳайвонот дар шакли бастанӣ захмҳо ва шикастаҳо, ёрӣ расонидан дар таваллуди ҳайвонот ва ғайра иборат буд. Дар он давра «чорводорон, ҳайвонотро нигоҳубин намуда, дар таваллуд ва табобати захмҳои онҳо ёрӣ мерасониданд, албатта, ин кирдорашонро асоснок карда наметавонистанд, вале мушоҳидаҳо ва таҷрибаи худро дар муолиҷаи касалиҳои ҳайвонот аз насл ба насл мегузаронанд. Мушоҳидаҳои дарозмуддат ба одамон кумак мекарданд, то муайян кунанд, ки бисёр гиёҳҳо ба ҳайвонот таъсири гуногун доранд. Баъзеи онҳо захролуд буда, боиси марги ҳайвонот мегарданд, баъзеи дигар хусусияти хуннигоҳдорандагӣ, шифобахшии захмҳо, доштани дарунравӣ, тезондани берун кардани чанинро доранд»¹¹⁵. Бо гузашти солҳо онҳо дар бораи сабабҳои бемории ҳайвонот ва чораҳои мубориза бо онҳо маълумоти хеле васеъ ҷамъ кардаанд ва ин буд, ки тақрибан 4-3 ҳазор соли пеш аз мелод байторони халқӣ пайдо шуданд, ки хизмати байтории касбиро мерасониданд. Чуноне дар адабиёт зикр мешавад: «яке аз аввалин духтурони байторӣ дар Форс, Фрейдун (асри V пеш аз мелод) буд, ки дар табобат «корд, дору ва номи Худо»-ро истифода мебард. Фрейдун дорухоеро, ки аз гиёҳҳо омода шудаанд, барои табобати ҳайвонҳо истифода мебард, вай аввалин касе буд, ки асп ва харро дурага карда, ҳаҷирро ба даст овард»¹¹⁶. Ин

¹¹³ Ниг.: Гафуров Б. Ф. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Дониш, 2008. – С.21.

¹¹⁴ Ниг.: Ҳотамов Н, Довудӣ Д, Муллоҷонов С, Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик – Душанбе, 2011. – С.12.

¹¹⁵ Ниг.: История ветеринарной медицины: краткий курс лекций для студентов I курса специальности 36.05.01 «Ветеринария» / Сост.: И.Ю. Домницкий // ФГБОУ ВО Саратовский ГАУ. – Саратов, 2016. – С.9.

¹¹⁶ Ниг.: Колганова О.А. История развития ветеринарии в России. Краткий курс лекций/ Новосибир. гос. аграр. ун-т. – Новосибирск: НГАУ, 2018. – С. 8.

аз он далолат медиҳад, ки гузаштагони мо дар баробари табобати ҳайвонот аз давраҳои қадим барои ба даст овардани зотҳои нави ҳайвонот кӯшиш намуданд. Инчунин қайд мегардад, ки «байторон дар Форси қадим барои табобати ҳайвонҳо аллақай музд мегирифтанд. Агар байтор ҳайвони калонро муолиҷа карда бошад, пас ӯ арзиши як ҳайвони миёнаро мегирифт, агар миёна бошад (ба истиснои гӯсфанд), ба ӯ гӯсфанд дода мешуд, агар байтор гӯсфандеро муолиҷа кунад, ӯ барои хӯроки гӯштӣ ҳамчун музд мегирифт»¹¹⁷. Ин далели таърихӣ аз мавҷуд будани хизматрасонии муздноки байторӣ хабар медиҳад. Яъне аз давраи пайдоиши соҳаи байторӣ шахсони алоҳида хизмати байториро мерасониданд ва бар ивази хизматрасонӣ музд мегирифтанд, ки чунин тартиб боиси ба вуҷуд омадани хизматрасонии муздноки байторӣ гардид.

Дар ҷомеаи ибтидоӣ то солҳои аввали пайдоиши давлат муносибатҳои ҷамъиятӣ тавассути одатҳо танзим карда мешуданд. «Дар ҳамон давра, – қайд менамояд М. З. Раҳимзода, – анъанаю одатҳо сарчашмаи ягонаи ҳуқуқ буда, қоидаҳои ба ҳама маълум ва дар шуури ҷомеа аҳаммияти ба ҳама ҳатмӣ дошта буданд. Шарти ҳақиқии будани одатҳо ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ ба ҳама маълум будан, зарурияти бисёр татбиқ шудани онҳо муҳолифат надоштаи онҳо ба меъёрҳои одобу маънавият эътироф карда мешуд»¹¹⁸. Аз ин рӯ, дар аввал одатҳо ягона сарчашмаи асосии танзимнамоии хизматрасонии байторӣ ба шумор мерафтанд.

Пас аз муддати тулонӣ, вақте ки таҷриба ҷамъ оварда шуд ва зарурати муборизаи муташаккилона бар зидди бемориҳои ҳайвонот ба вуҷуд омад, асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ низ шакли муайянро ба самти танзими ҳуқуқӣ қабул кард. Давраи мукаммалии асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар сарзамини тоҷикон аз замонҳои қадим оғоз меёбад ва онро бояд ба солҳои аввали пайдоиши давлат баррасӣ кард, зеро маҳз ба ҳамин давра аввалин ҳуҷҷатҳо вуҷуд доштанд, ки ҷанбаҳои алоҳидаи хизматрасонии байторӣ дар он танзим карда шудаанд. Зеро баъди пайдоиши

¹¹⁷ Ниг.: Колганова О.А. Асари ишорашуда. – С. 8.

¹¹⁸ Ниг.: Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибқориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе, МН«Дониш», 2019. – С. 8-9.

давлат дар баробари одатҳо дар танзими ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ нақши китобҳои муқаддас зиёд шуд.

Давраи оғози давлатдорӣ ба давраи зардуштӣ рост меояд. Зеро дар таърихи халқи тоҷик давраи зардуштӣ «сохтори марҳилаи охиринаи ҷомеаи ибтидоӣ ва оғози давлатдорӣ, ҳангоме ки ҷомеа дар оғози таҳаввулоти тамаддунӣ қарор дошт, номида мешавад»¹¹⁹. Дар давраи зардуштӣ муҳимтарин сарчашмаи ҳуқуқӣ меъёрҳои ахлоқию ҳуқуқии Авесто ба шумор мерафт, ки «дар марҳилаҳои муайяни таърихӣ таъйиноти хело мураккаби иҷтимоӣ, яъне танзими муносибатҳои муҳими ҷамъиятиро ба уҳда доштааст».¹²⁰ Дар баробари танзими ҳуқуқии муносибатҳои дигари ҷамъиятӣ, дар Авесто ба танзими ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ диққати махсус дода шудааст. Чуноне Б.Ф.Ғафуров менависад: «дар «Готҳо» ба чорводорӣ низ диққати калоне дода шудааст. Пайғамбар ба Аҳурамаздо рӯ оварда мегӯяд: «Ту ҳамоне ҳастӣ, ки барои мо ин неъматӣ бузург – чорворо офаридӣ». Мо дар ин ҷо бисёр порчаҳоеро дучор мекунем, ки дар бораи чорво, нигоҳубини чорво, муҳофизати чорво ва ҳимояи чорводорони бегуноҳ аз ҳучуми даррандагон сухан меравад»¹²¹. Дар адабиёти дигар зикр мешавад, ки «дар Авесто ба ҳайвонот мақоми махсус дода шудааст. Ҳайвонот дар он ба 2 гурӯҳ тақсим мешаванд: фойданок – асп, гов, гӯсфанд, сағ, паранда ва бефоида – гург, мор, ҳашарот ва ғайра. Бахши «Авесто» ба парвариш, ҳӯрокдиҳии ҳайвонот ва табобати баъзе бемориҳо бахшида шуда бошад, қисмҳои 10 ва 49 ба ҳӯрок ва нигоҳубини сағҳо, баҳусус сағбачаҳо бахшида шудаанд»¹²². Аз ин бармеояд, ки зардуштиён ба нигоҳубини ва табобати ҳайвоноти бемор тавачҷуҳи махсус меоданд. Ҳамин буд, ки дар Авесто ҳатто сухан дар бораи сифати табобат мерафт, ки аз сифати доруҳои байторӣ вобаста буд, чунончи, «духтурон бояд ҳамон доруҳоро барои ҳайвонот истифода намояд, ки онҳо

¹¹⁹ Ниг.: Одиназода Р.С. Ниҳоди мазолим дар таърихи давлатдорӣ пешазшуравии Тоҷикистон (таҳқиқоти таърихӣ - ҳуқуқӣ) / муҳаррири масъул д.и.х Буризода Э.Б. – Душанбе, 2017. – С.10.

¹²⁰ Ниг.: Насриддинзода Э. С. Назаре ба арзиши илмӣ «Ганҷина» ва мавзӯоти он. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Муҳаррири масъул ва мурағиб А. Холиқзода. Китоби 1. Ҳуқуқ дар аҳди бостон қисми I. Авесто; қисми II. Вандидод. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С. 23.

¹²¹ Ниг.: Ғафуров. Б. Ф. Асари ишорашуда. – С.70.

¹²² Ниг.: Развитие ветеринарии в Древнем мире. Развитие ветеринарии в Персии [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://studbooks.net> (дата обращения: 24.02.2023).

барои табобати одамони сарватманд истифода мекунад»¹²³. Ин аз он далолат медиҳад, ки зардуштиён ба масъалаи табобат ва парвариши ҳайвонот ҳамчун як воситаи асосии таъминоти моддӣ, диққати махсус меоданд.

Баъди забти сарзамини тоҷикон аз тарафи арабҳо хизматрасонии байторӣ мутобиқи тартиби муайянкардаи онҳо сурат гирифта, ба қоидаҳои муқарраркардаи шариати исломӣ ва одатҳо танзим карда мешуданд. Сарчашмаи ҷовидонии шариати исломӣ Қуръони карим мебошад, ки дар замони худ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ мансуб меёфт. Чуноне Н.Ҳақимов, Г.С., Азизқулова қайд менамоянд: «Қуръон бечуну чаро ҳамчун қонуни асосии ҷамъияти араб (то соли 632) ва баъдҳо бошад ҷаҳони исломро ба ҷо овардааст»¹²⁴. Дигар манбаъҳои асили дини мубини Ислом Суннат ва Ҳадис мебошад.

Дар дини Ислом ба таври пароканда меъёрҳои вучуд доранд, ки хизматрасонии байториро ба танзим мебароранд. Шариати Ислом баъзе амалҳои шахсоне, ки ба хизматрасонии байторӣ машғул буданд, манъ намуд ва баъзеи онро иҷозат дод. Масалан, дар сураи Нисо ояти 119 Қуръон омадааст: «Ва албатта гумроҳашон мекунам ва орзуҳои ботил дар дилашон меафканам ва ба онон фармон медиҳам, то гӯшҳои чорпоёнро бишикофанд. Ва ба онон фармон медиҳам, то хилқати Худоро дигаргун созанд». Ва ҳар кас ки ба ҷойи Худо шайтонро ба дӯстӣ қабул кунад, зиёне ошкор кардааст!»¹²⁵. Аз ин оят бармеояд, ки дини Ислом шикоф кардани гӯши ҳайвонот ва дигаргун сохтани бадани онҳоро манъ менамояд. Дар тафсири ин оят дигаргун сохтани бадани ҳайвонот чунин маънидод шудааст: «яъне монанди ахта кардан ва сӯзан задан дар бадан то сӯроҳ ё кабуд созад мавзиёро –мурод аз дигаргун сохтани хилқат, чизҳои сунъӣ сохтан дар бадану аъзо ба ҳолати сохтаву сунъӣ табдил додани он аст»¹²⁶.

¹²³ Ниг.: Ветеринарная энциклопедия //гл. ред. К.И. Скрябин. Т. 1. – М., 1968. – С. 901.

¹²⁴ Ниг.: Ҳақимов Н., Азизқулова Г. С. Паҳншавии давлат ва ҳуқуқи исломӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе:ТГНУ. – 2001. – С. 41-42.

¹²⁵ Ниг.: Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). – Душанбе, «Ирфон» 2007. – С. 365.

¹²⁶ Ниг.: Қуръони карим. Бо тарҷума ва тавзеҳот ба забони тоҷикӣ. Мутарҷим Алҳоч Амир Аббос Бобоназарзода – Исломобод, соли 2002. – С.233.

Паёмбар Муҳаммад (с), ба унвони намунаи ахлоқи исломӣ, бо ҳайвонот некутарин муомила дошта, ки намунаи хуби онҳоро мо дар амал, тарзи ҳаёт ва фармоишу маслиҳатҳои ӯ мебинем. Пайёмбар (с) бевосита нишон доданд, ки чӣ гуна ба ҳайвонот, махсусан ҳайвоноти бемор муносибат намуд ва ҳар инсон бо назардошти тавсияву хушдорҳои эшон амал кунад. Дар ҳадисҳои Паёмбар (с) оид ба баъзе намудҳои бемории ҳайвонот ва табобатшаванда будани он бемориҳо сухан меравад. Масалан, «Ривоят аст, ки Абдуллоҳ ибни Умар ибни Хаттоб(р) шутурҳои бемореро аз шахсе харида буд ва он шахс шарике дошта ва шарикаш назди Ибни Умар (р) омад ва гуфт: Шарикам шутурҳои бемореро бароят фӯрухтааст ва туро аз ин айб огоҳ накардааст. Ибни Умар ба ӯ гуфт, ки шутурҳоятро пас бибар. Ва чун хост шутурҳоро пас бибарад, Ибни Умар(р) гуфт: Пас бурдан лозим нест ва ба ҳукми Паёмбари Худо (с) розиям, ки фармудаанд «сирояте нест»¹²⁷. Ин ҳадис аз он далолат медиҳад, ки ҳар беморие, ки ба ҳайвонот ҳаст табобатшаванда мебошад. Дар Ҳадисҳои Паёмбар (с) инчунин сухан дар бораи бемориҳои гузаранда ва пешгирӣ намудани ин бемориҳо меравад. «Аз Абухурайра (р) дар ривояти дигар омадааст, ки шахси бодиянишине гуфт: Ё Расулаллоҳ! Чӣ сабаб аст, ки шутурҳоям дар саҳро монанди оҳу аст ва чун шутури гаргине (гарг бар вазни барг як нави маризе аст, ки пӯсти ҳайвонро мегирад ва сабаби резиши мӯй ва хориши фаровон мешавад), дар байни онҳо дохил мешавад, ҳамаро гаргин месозад? Фармуданд: «Шутури аввалро ки гаргин сохтааст»¹²⁸. Дар ҳадисҳои Паёмбар (с) оид ба баъзе намудҳои хизматрасонии байторӣ ва музнок ё бе музд будани он сухан меравад. Масалан, аз Ибни Умар (р) ривоят аст, ки гуфт: Паёмбари Худо (с) аз музде, ки аз бордор сохтани ҳайвон ба даст меояд, наҳй фармудаанд»¹²⁹. Аз ин бармеояд, ки бордор сохтани ҳайвон, ки аз ҷониби байтор анҷом дода мешавад аз рӯйи таълимоти исломӣ бояд бемузд амалӣ шавад.

¹²⁷ Ниг.: Ҳадиси саҳеҳи Бухорӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [http:// www.whyislam.ru](http://www.whyislam.ru). (санаи мурочиат: 18.11.2020).

¹²⁸ Ниг.: Ҳамон ҷо.

¹²⁹ Ниг.: Ҳамон ҷо.

Ҳамин тавр, омӯзиш ва таҳлили меъёрҳои шариат нишон медиҳад, ки дини мубини Ислом таълимоти бисёр комило дар мавриди табобати ҳайвоноти бемор ироа намудааст.

Ҳамин тавр, давраи якуми инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар сарзамини тоҷикон аз давраи пайдоиш, яъне аз дунёи қадим оғоз шуда, то таъсиси ИҶШС давом дорад. Ин давраро баррасӣ намуда ҳаминро қайд намудан мумкин аст, ки ин давра чунин хусусияти хоси худро дорад. Асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории ин давра муқаммал ва ягона набуда, дар шакли пароканда ҷой дошт. Таркиби асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории ин давра аз одатҳо ва китобҳои муқаддас иборат буд.

Давраи дуюми инкишофи қонунгузори байторӣ дар Тоҷикистон баъди ғалабаи Инқилоби Октябр оғоз мегардад. Баъд аз ғалабаи Инқилоби Октябр (соли 1917), ки ибтидо қисми шимолӣ ва баъдан қисми марказию ҷанубии Тоҷикистон ба ҳайати ИҶШС дохил шуд, танзими ҳуқуқии фаъолияти байторӣ ҳислати мураккаб дошт. Чуноне О.У. Усмонов қайд менамояд: «дар ҳамин давра муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар Тоҷикистон аз тарафи санадҳои гуногуни қонунгузори ИҶШС, РСФСР, ҶШСА Туркистон, ҶШС Ўзбекистон, ҚХШБ, ҶШСА Тоҷикистон, баъзе аз меъёрҳои шариат ва одатҳо, агар онҳо бо соҳти нав, муқаррароти асосии ҳуқуқии шуравӣ муҳолифат намекарданд, ба танзим дароварда мешудаанд»¹³⁰. Дар солҳои аввали Инқилоби Октябр, аз сабаби он ки санадҳои меъёри ҳуқуқии танзимкунандаи хизматрасонии байторӣ қабул нашуда буд, дар ҳудуди Тоҷикистон хизматрасонии байторӣ тавассути меъёрҳои шариат ва одатҳо, ки бо соҳти нав, муқаррароти асосии ҳуқуқии шуравӣ муҳолифат намекарданд, танзим карда мешуд. Воқеаи муҳимме, ки барои ташкил ва рушди соҳаи байторӣ дар ИҶШС аҳамияти калон дошт, ин қабули аввалин Низомномаи байтории ҶШФСР аз 3 ноябри соли 1923 буд, ки аз 1 декабри соли 1923¹³¹ мавриди амал қарор гирифт ва он аз 4 қисм ва 112 банд иборат буд. Сарчашмаҳои таърихӣ

¹³⁰ Ниг.: Усмонов О. К проблеме развития кодификации гражданского законодательства Республики Таджикистан. // Государство и право. – Душанбе, 1999. – № 4. – С. 42-44.

¹³¹ Ниг.: Постановление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета РСФСР «О введении в действие ветеринарного устава РСФСР» от 3 ноября 1923 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libussr.ru> (дата обращения: 24.02.2023).

нишон медиҳанд, ки меъёрҳои ин Низомнома аз соли 1918 сар карда дар қисми шимолӣ ва аз соли 1920 дар қисми марказию ҷанубӣ Тоҷикистони имрӯза бевосита амал намуда ҳамчун, асоси ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ то 27 октябри соли 1936 қувваи ҳуқуқии худро дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон нигоҳ дошт.

Низомномаи байтории ҶШСФР ин аввалин санади меъёрӣ-ҳуқуқии мукамал баҳри танзими ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ ба ҳисоб мерафт, ки дар он вазифаҳои асосии байтории давлатӣ муайян карда шуда, сохтори идоракунандаи соҳаи байторӣ дар марказ ва дар маҳалҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорҳои кормандони соҳаи байторӣ ва соҳибони ҳайвонот муқаррар карда шуда буд. Ин Низомнома субъектоне муқаррар намуд, ки ҳуқуқи ба хизматрасонии байторӣ машғул шуданро доранд. Дар банди 78-и он муқаррар карда шуд, ки «ҳуқуқи машғул шудан ба амалияи байторӣ ва ишғол намудани вазифаҳои байторӣ дар ҶШСФР танҳо ба шахсоне дода мешавад, ки унвони байтор ё фелдшерро доранд»¹³². Банди 79-и он муқаррар кард, ки «Унвони байтори ҶШСФР ба шахсоне дода мешавад, ки донишкадаҳои байтории иттифоқиро тамом кардаанд ва барои гирифтани ин унвон шаҳодатномаҳои қонунӣ гирифтаанд»¹³³. Ба ин банд эзоҳ муқаррар намудаанд, ки «шахсоне, ки шаҳодатномаи мактабҳои олии байтории давлатҳои хориҷӣ доранд ва барои гирифтани унвони байтор муқаррар шудаанд, бо иҷозати Комиссариати халқии кишоварзӣ ба амалияи байторӣ қабул карда мешаванд»¹³⁴. Аз ин меъёрҳо бармеояд, ки хизматрасонии байторӣ аз ҷониби шахсоне амалӣ мешавад, ки таҳсилоти махсуси байториро доранд. Л.В.Алексеева оид ба аҳаммияти ин низомнома сухан гуфта қайд менамояд, ки «Низомномаи байторӣ ташкил намудани ёрии бепули байторӣ ва суғуртаи ҳайвоноти хоҷагии кишлоқро дар миқёси ҷумҳурӣ пешбинӣ мекард. Дар амалияи ҷаҳонии байторӣ – ин тамоюли нав буд. Низомнома фаъолияти меҳнати коркунони байтории ҷумҳуриро ба тартиб андохта, онҳоро ба иҷрои

¹³² Ниг.: Ҳамон ҷо.

¹³³ Ниг.: Ҳамон ҷо.

¹³⁴ Ниг.: Ҳамон ҷо.

муваффақиятноки вазифаҳои муҳимтарини байтории давлатӣ сафарбар намуд»¹³⁵.

Аз 27 октябри соли 1936 бо Қарори Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шурои комиссариати ҶИШС «Низомномаи байтории ИҶШС»¹³⁶ қабул карда шуд. Ин аввалин Низомномаи ИҶШС дар соҳаи байторӣ буд, ки аз 5 қисм ва 37 банд иборат буд. Дар ин Низомнома вазифаҳои байтории давлатӣ, чорабиниҳо оид ба пешгирӣ ва барҳамдиҳӣ бемориҳои сирояткунандаи ҳайвонот ва парандагон, чорабиниҳои байторӣ ва санитарӣ дар соҳаи омодагӣ ва нобуд кардани бемории ҳайвонот ва парандагон, савдои онҳо ва дар ҷойҳои истехсоли ашёи хоми ҳайвонот, чорабиниҳои байторӣ ва санитарӣ ҳангоми интиқол, воридот ва содироти ҳайвонот, ташкилоти кори байторӣ дар ИҶШС ва ғайра танзим шуда буд. Вазифаҳои байтории давлатӣ дар банди 1-и он чунин муқаррар шудааст: байтории давлатӣ вазифадор аст, ки дар хоҷагии халқи ИҶШС ташкил ва ба амал баровардани чорабиниҳои байторӣ, таъмини муҳофизати саломатии ҳайвонот ва парандаҳо, истехсоли ашёи хоми аз ҷиҳати байторӣ-санитарӣ хушсифат, аз бемориҳои ба одамон ва ҳайвонот маъмул муҳофизат намудани аҳолиро таъмин намояд.

Аз 3 ноябри соли 1951, таҳти № 4355 Низомномаи байтории ИҶШС аз нав бо Қарори Шурои вазирони ИҶШС¹³⁷ қабул карда шуд, ки аз 9 фасл ва 54 банд иборат буд. Дар банди 2-и он муқаррар гардид, ки идоракунии корҳои байторӣ дар ИҶШС ба зиммаи Вазорати хоҷагии қишлоқи ИҶШС гузошта шудааст. Навгоние, ки ба мавзуи мо алоқамандии зич дорад, дар банди 4 ва 5 ин Низомнома дарҷ шудааст. Банди 4 он муқаррар менамояд, ки «хизмати байторӣ ба ҷорводории колхозҳо, саисхонаҳои заводҳо, оғилхонаи заводҳои давлатӣ, ипподромҳо ва совхозҳои низоми Вазорати хоҷагии қишлоқи ИҶШС, инчунин ҷорвои шаҳрвандони ИҶШС аз ҷониби Вазорати хоҷагии

¹³⁵ Ниг.: Алексеева Л. В. Нормативные основы ветеринарии и мероприятия советского правительства по ее развитию в 1920-е—1930-е годы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www. cyberleninka.ru](http://www.cyberleninka.ru). (дата обращения: 24.09.2021).

¹³⁶ Ниг.: Ветеринарный устав Союза ССР от 27 октября 1936 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www. libussr.ru](http://www.libussr.ru) (дата обращения: 24.02.2023).

¹³⁷ Ниг.: Постановление Совет Министров СССР от 3 ноября 1951 г. № 4355 «Об утверждении ветеринарного устава Союза ССР» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www. libussr.ru](http://www.libussr.ru) (дата обращения: 24.02.2023).

қишлоқи ИҚШС ва органҳои маҳаллии он ба воситаи муассисаҳои байтории шабакаи ягонаи давлатии зоотехникӣ ва байторӣ, ки дар асоси Низомномаи махсус амал мекунад, ройгон ба амал мебароранд»¹³⁸. Банди 5-и Низомнома бошад муқаррар намуд, ки «ёри байторӣ-табобатӣ ба ҳайвонот ва парандаи коргарон ва хизматчиёни совхозҳо аз тарафи кормандони байтории совхозҳои дахлдор ройгон расонда мешавад»¹³⁹.

Бояд қайд намуд, ки барои амалӣ намудани ин Низомнома дар ҳудуди ҚШС Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ қабул карда шуд, ки фаъолияти байториро танзим менамуд. Масалан:

– Қарори Шурои Вазирони ҚШС Тоҷикистон аз 07 марти соли 1961, № 80 «Дар бораи назорати байтории моҳипарварӣ дар ҳавзҳои ҚШС Тоҷикистон»;

– Қарори Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон ва Шурои Вазирони ҚШС Тоҷикистон аз 06 октябри соли 1961, № 414 «Дар бораи чораҳои таъҷилии мубориза бо бруселлэз»;

– Қарори Шурои Вазирони ҚШС Тоҷикистон аз 17 марти соли 1962, № 102 «Дар бораи чораҳои пешгирии бемориҳои чорвои калони шохдор аз оқсил дар ҚШС Тоҷикистон»;

– Қарори Шурои Вазирони ҚШС Тоҷикистон аз 26 августи соли 1963, № 372 «Дар бораи пурзӯр кардани мубориза бар зидди гелминтозҳо»;

– Қарори Шурои Вазирони ИҚШС аз 27 сентябри соли 1963, № 1020 «Дар бораи беҳтар кардани корҳои байторӣ ва пурзӯр намудани назорати давлатии байторӣ дар кишвар»;

– Қарори Шурои Вазирони ҚШС Тоҷикистон аз 21 сентябри соли 1967, № 342 «Дар бораи гузаронидани чорабиниҳо оид ба мубориза бемории сил дар байни ҳайвоноти хоҷагӣ»;

– Қарори Шурои Вазирони ҚШС Тоҷикистон аз 28 декабри соли 1967, № 436 «Дар бораи чораҳои муҳофизати аҳоли ва ҳайвоноти хоҷагии қишлоқ аз пашшаҳо ва дигар ҳашаротҳо ва канаҳо» ва ғайра.

¹³⁸ Ниг.: Ветеринарный устав Союза Советских Социалистических Республик от 3 ноября 1951 г. № 4355 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libussr.ru> (дата обращения: 24.02.2023).

¹³⁹ Ниг.: Ҷамон чо.

Бо Қарори Шурои вазирони ИҶШС аз 22 декабри соли 1967, №1142 Низомномаи байтории ИҶШС¹⁴⁰ аз нав қабул карда шуд ва ин Низомнома аз 1 январи соли 1968 мавриди амал қарор гирифт, ки аз 9 ҷабдуи 62 банд иборат буд. Дар ин низомнома чун низомномаҳои пештара масъалаҳои ҳислати маъмуридошта танзим шуда буд. Аммо дар фарқиат аз низомномаҳои пештара дар банди 4-и он мушаххас муқаррар карда шуд, ки «ёрии байторӣ дар ИҶШС ройгон аст». Дар заминаи ин санади меъёрӣ-ҳуқуқии иттифоқӣ, дар ҶШС Тоҷикистон низ як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дигар қабул карда шуд, ки ҷаъолияти байториро танзим менамуданд. Масалан: Қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 12 июни соли 1970, № 187 «Дар бораи пурзӯр намудани чорабиниҳо оид ба пешгирии бемории варам дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон»; Қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 23 июли соли 1970, № 203 «Дар бораи чораҳои таъхирнопазир оид ба рафъи бемориҳои чорво аз оксил»; Қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 08 октябри соли 1970, №304 «Дар бораи тадбирҳои беҳтар намудани вазъи байторӣ-санитарии чорводорӣ» ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи байторӣ, ки аз давраи Инқилоби Октябр то солҳои охири мавҷудияти ИҶШС қабул шуда, бештар ҳислати маъмури доштанд ва муносибатҳои оммавино танзим менамуданд. Дар охири солҳои 80-уми асри ХХ дар қонунгузори байторӣ ИҶШС тағйирот ба вуҷуд омад. Ин аз он манша мегирад, ки соли 1987 банди 4-и Низомномаи байтории ИҶШС соли 1967, ки дар он гуфта мешавад, ки «ёрии байторӣ ройгон расонида мешавад» хориҷ карда шуд. Хориҷ намудани ин меъёр аз Низомнома маънои онро дошт, ки хизматрасонии муздноки байторӣ иҷозат дода мешавад. Гузашта аз ин, Қонуни ИҶШС «Дар бораи ҷаъолияти меҳнатии инфиродӣ» аз 19 ноябри соли 1986¹⁴¹ қабул карда шуд. Гарчанде дар ин қонун оид ба ҷаъолияти байторӣ сухан намеравад, аммо ин қонун онро манъ накарда буд. Аз ин рӯ, тавре ки И.Н. Никитин қайд

¹⁴⁰ Ниг.: Постановление Совет Министров СССР от 22 декабря 1967 г., № 1142 «Об утверждении Ветеринарного устава Союза ССР» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.docs.cntd.ru> (дата обращения: 24.02.2023).

¹⁴¹ Ниг.: Закон СССР «Об индивидуальной трудовой деятельности» //Ведомости Верховного Совета СССР 19 ноября 1986 г. № 47 (2381)/утратил силу.

менамояд: «бо мақсади ба низом даровардани фаъолияти меҳнати инфиродӣ, Низомномаи махсус «Дар бораи фаъолияти меҳнати инфиродии байторӣ» таҳия карда шуд. Муқаррар карда шуд, ки чунин фаъолият барои байторон ва фелшдерон, ки на камтар аз 3 сол собиқаи кории амалӣ доранд, иҷозат дода мешавад ва он нисбати ҳайвонот барои истифодаи инфиродӣ, ки ба моликони хусусӣ тааллуқ дорад, амалӣ карда мешавад. Мутахассисони байторӣ вазифадор буданд, ки фавран ба муассисаи давлатии байторӣ дар бораи ҳолатҳои пайдоиши бемориҳои сироятии ҳайвонот хабар диҳанд. Ба онҳо гузаронидани чораҳои зидди эпизоотикӣ манъ карда шудааст»¹⁴².

Ҳамин тавр, давраи дуҷуми инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар сарзамини тоҷикон аз давраи ғалабаи Инқилоби Октябр, яъне аз таъсиси ИҚШС оғоз шуда, то таназзули онро дар бар мегирад. Ин давра чунин хусусияти хоси худро дорад. Дар ин давра асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ мукамал ва ягона ба вучуд омад. Таркиби асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории ин давра аз санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ иборат буд.

Давраи сеҷуми инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ ба замони Истиқлолияти давлатӣ рост меояд. Дар ин давра дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ тағйиротҳои муҳим ба вучуд омад. Барои таҳкими ин тағйиротҳо асосҳои муосири ҳуқуқӣ зарур буд. У. А. Азизов қайд менамояд, ки: «амалигардонии ислоҳоти кулӣ барои гузариш ба соҳти нави ҷамъиятӣ ва давлатӣ бе муҳайё намудани заминаҳои боэътимоди ҳуқуқӣ ғайриимкон мебошад»¹⁴³. Аз ин рӯ, зарурати аз нав таҳияи механизми танзими ҳуқуқӣ дар иқтисодиёт ва интиҳоби воситаҳои ҳуқуқии муносиби он ба вучуд омад. Дар ин замина зарурати созмон додани низоми ҳуқуқи миллӣ, ки бо хусусиятҳои хоси худ аз низоми ҳуқуқии қаблии Тоҷикистон ва давлатҳои дигар фарқ намояд, зарур буд. Ҳамин буд, ки барои танзими ҳуқуқии фаъолияти байторӣ механизмҳои нави танзим зарур шуд. Чуноне, Ш. М. Исмоилов менависад: «асосҳои ҳуқуқии кишвари мо баъди

¹⁴² Ниг.: Никитин И.Н. Калугин В.И. История ветеринарии. – М., 1988. – С. 166.

¹⁴³ Ниг.: Азизов У.А. Ташаккули институтҳои ҷиноят ва ҷазо дар ҚМШС Тоҷикистон // Давлат ва ҳуқук. – Душанбе, 2011, – №4. – С.131.

оғози ислоҳоти бозорӣ ва пош хӯрдани давлати иттифоқӣ ба футур расида, аз ҷузъиёти системаи қонунгузори ИҶШС буд. Яъне он ҳанӯз дар партави ҳамон қонуниятҳои шуравӣ амал мекард, ки аллақай ба ҷомеаи нав созгор ва мувофиқ набуд»¹⁴⁴. Ин ҳолат боиси он гардид, ки дар низоми ҳуқуқии ҶТ тағйиротҳои нав ба вуҷуд биёяд ва боиси ташаккули соҳаҳои алоҳидаи қонунгузорӣ, аз он ҷумла қонунгузори байторӣ гардид. Аз он, ки пош хӯрдани ИҶШС ва ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ногаҳонӣ сурат гирифт, дар фурсати кӯтоҳ қабул намудани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии нав барои танзими муносибатҳо дар соҳаи фаъолияти байторӣ номумкин буд. Аз ин рӯ, «вобаста ба якуякбора пош хӯрдани ИҶШС ва ташкилҳои ҶТ ҳамчун давлати соҳибистиклол барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҳияи қонунгузори мувофиқ ба шароити гузариш пеш омад»¹⁴⁵. Табиист, ки дар як фурсати кӯтоҳ қабул намудани қонунҳои нав ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, Шурои Олии ҶТ 25 декабри соли 1991 қарор «Дар бораи ратификатсияи Созишнома оид ба таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил» қабул намуд, ки мутобиқи он то қабул намудани қонунҳои нав дар қаламрави ҷумҳурӣ қонунҳои собиқ ИҶШС, ки ба Конститутсия ва қонунҳои дигари амалкунандаи ҷумҳурӣ муҳолифат намекунанд, амал менамоянд¹⁴⁶. Ин қарор асоси ҳуқуқие, гардид, ки имконият фароҳам овард то асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ, ки дар замири ИҶШС қабул шудаанд, дар ҶТ то қабул намудани қонунҳои нав амал намоянд.

Дар солҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ Қонуни ҶТ «Дар бораи қори байторӣ» аз 24 июни соли 1993, № 771¹⁴⁷ қабул карда шуд. Ин санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ аввалин қонуни соҳавӣ, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи

¹⁴⁴ Ниг.: Исмоилов, Ш. М. Раванди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Матер. конф. илмиву амалии ҷумх. дар мавзӯи «Иҷтимоии XVI Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди давлатдорӣ» (24 майи соли 2002.). – Душанбе, 2002. – С. – С.52.

¹⁴⁵ Ниг.: Азизов, У.А. Инкишофи институтҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ дар давраи истиқлолият: хусусиятҳои давраи гузариш // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2011. – № 4. – С.34.

¹⁴⁶ Ниг.: Қарори Шурои Олии ҶТ «Дар бораи ратификатсияи Созишнома оид ба таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил» аз 25. 12 соли 1991. // Ахбори Шурои Олии ҶТ. – Душанбе, 1991. – №18. – С.240.

¹⁴⁷ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қори байторӣ» аз 24 июни соли 1993, № 772. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 04.03.2023). Бо қабул ва мавриди амал шудани Қонуни ҶТ «Дар бораи байторӣ» аз 08 декабри соли 2003, № 73 аз эътибор соқит доништа шуд.

байторӣ ба танзим медавард, ба ҳисоб мерафт. Зеро то қабули ин қонун муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи байторӣ танҳо тавассути санадҳои меъёрии зерқонунӣ танзим карда мешуд. Гарчанде қонуни мазкур дар заминаи қонунгузорию шуравӣ таҳия шуда буд, аммо ислохотро дар соҳаи байторӣ ба вучуд овард. Ин қонун асосҳои умумӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ташкилии кори байториро дар ҳудуди ҚТ муайян намуд.

Қонуни ҚТ «Дар бораи кори байторӣ» аз 24 июни соли 1993, № 771, аз 17 модда иборат буд. Дар он вазифаҳои асосии умури давлатии байторӣ, ташкили кори байторӣ, салоҳияти мақомоти давлатии байторӣ, ҳуқуқи мустақилона машғул шудан ба фаъолияти байторӣ, муҳофизати ҳуқуқҳои иҷтимоии байторҳо, вазъи ҳуқуқии мақомоти назорати давлатии байторӣ, вазифаҳои соҳибони ҳайвонот ва корхонаҳои коркарди маҳсулоти чорво, таъминоти моддию техникӣ, хароҷот ва ҷудо кардани маблағ ба умури байторӣ ва ғайра муқаррар карда шуд. Таносуби муҳимми фарқкунандаи ин қонун аз қонунгузорию қаблӣ дар он буд, ки ин қонун иҷозат дод то шахсони алоҳида, ки соҳиби маълумоти олий ё маълумоти миёнаи байторӣ мебошанд ҳуқуқ доранд бо гирифтани иҷозатнома (гувоҳнома ё тасдиқнома) аз марказҳои муборизаи зидди касалиҳои ҳайвоноти ноҳия (шаҳр) мустақилона ба фаъолияти байторӣ машғул шаванд. Ҳамзамон, иҷозат дода шуд, ки дар назди муассисаҳои умури давлатии байторӣ кооперативҳо, корхонаҳои хурду муштарак ва иттиҳодияҳои дигари аз ҳисоби хоҷагӣ ташкилдодашуда ба корхонаҳо ва шаҳрвандон дар асоси шартнома хизмати байторӣ расонанд.

Бояд қайд намуд, ки Қонуни ҚТ «Дар бораи кори байторӣ» аз 24 июни соли 1993, № 771 дар давраи гузариш қабул шуда аз камбудӣ холи набуд. Аммо ин қонун аҳаммияти зиёди таърихӣ дорад. Аҳаммияти таърихии ин қонун дар он аст, ки дар баробари фаъолияти давлатии байторӣ ба фаъолияти хусусии байторӣ иҷозат дода шуд ва то андозае фаъолияти байториро ба шароити иқтисоди бозоргонӣ мутобиқ намуд. Ин қонун ба инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар замони муосир замина гузошт. Дар заминаи он асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ марҳила ба марҳила ба шароити нав мувофиқ қунонида шуд.

Дар асоси ҳамин қонун як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул карда шуд, аз қабили: Қарори Шурои Вазирони ҶТ «Дар бораи чораҳои беҳтар намудани хизмати байторӣ дар соҳаи чорводорӣ дар ҷумҳурӣ» аз 1 сентябри соли 1994, № 440¹⁴⁸; Қарори Шурои Вазирони ҶТ «Дар бораи хизмати давлатии байторӣ оид ба ҳифзи ҳудуди ҶТ аз воридшавии касалҳои сирояткунанда ва дигар касалиҳои ҳайвонот аз давлатҳои хориҷӣ» аз 28 январи соли 1994, №34¹⁴⁹; Қарори Шурои Вазирони ҶТ «Оид ба системаи миллии сертификатсияи маҳсулот, корҳо ва хизматрасонӣ дар ҶТ» аз 2 июли соли 1994, №249¹⁵⁰; Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи қабули «Оинномаи байтории ҶТ» аз 9 январи соли 1995, № 20¹⁵¹; Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тадбирҳои ба ҳисоб гирифтани истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар хоҷагиҳои аҳоли» аз 6 июни соли 2003, №262¹⁵²; Қарори Ҳукумати ҶТ «Низомномаи Коммисияи фавқулоддаи эпизоотии ҶТ» аз 31 март соли 2004, №138¹⁵³; Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тасдиқи Созишномаҳо оид ба истифодаи меъёр, қоида ва талаботи техникӣ, тиббӣ, дорусозӣ, санитарӣ, байторӣ ва фитосанитарӣ нисбати молҳое, ки аз давлатҳои иштирокчии ИДМ ворид карда мешаванд» аз 3 декабри соли 2002, № 468¹⁵⁴ ва ғайра.

¹⁴⁸ Ниг.: Қарори Шурои Вазирони ҶТ аз 1 сентябри соли 1994, № 440 «Дар бораи чораҳои беҳтар намудани хизмати байторӣ дар соҳаи чорводорӣ дар ҷумҳурӣ» аз 1 сентябри соли 1994, № 440 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2022).

¹⁴⁹ Ниг.: Қарори Шурои Вазирони ҶТ «Дар бораи хизмати давлатии байтории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи ҳудуди Тоҷикистон аз воридшавии касалҳои сирояткунанда ва дигар касалиҳои ҳайвонот аз давлатҳои хориҷӣ» аз 28 январи соли 1994, №34 //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12. 2022).

¹⁵⁰ Ниг.: Қарори Шурои Вазирони ҶТ «Оид ба системаи миллии сертификатсияи маҳсулот, корҳо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2 июли соли 1994, №249//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2022).

¹⁵¹ Ниг.: Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи қабули Оинномаи байтории Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 9 январи соли 1995, № 20//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

¹⁵² Ниг.: Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тадбирҳои ба ҳисоб гирифтани истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар хоҷагиҳои аҳоли» аз 6 июни соли 2003, №262//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

¹⁵³ Ниг.: Қарори Ҳукумати ҶТ «Низомномаи Коммисияи фавқулоддаи эпизоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 31 март соли 2004, №138//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

¹⁵⁴ Ниг.: Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тасдиқи Созишномаҳо оид ба истифодаи меъёр, қоида ва талаботи техникӣ, тиббӣ, дорусозӣ, санитарӣ, байторӣ ва фитосанитарӣ нисбати молҳое, ки аз давлатҳои иштирокчии ИДМ ворид карда мешаванд» аз 3 декабри соли 2002, № 468 //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10. 2023).

Баъди қабули Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994, дар баробари дигар соҳаҳои қонунгузорӣ, асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ низ самти худро пайдо намуда, инкишоф ёфт. Дар м. 12 Конститутсияи ҚТ муқаррар карда шуд, ки «асоси иқтисодии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад»¹⁵⁵. Ин меъёри Конститутсияи ҚТ бевосита ба шакли нави идоракунӣ – иқтисоди бозоргонӣ гузаштани ҚТ замина гузошт. Дар ин раванд дар баробари дигар соҳаҳо ба асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ бетаъсир намонд ва дар он тағйирот ба вуҷуд омад.

Ҳамин буд, ки Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 8 декабри соли 2003, №73¹⁵⁶, фаъолияти байториро ба шароити иқтисоди бозоргонӣ мутобиқ намуд. Қонуни мазкур дар баробари муқаррар намудани масъалаҳои маъмури аз қабили асосҳои умумӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва молиявии байторӣ, талаботҳо оид ба бехатарии байторию санитарии маҳсулоти ҳайвонот ва ҳифзи муҳити зист, салоҳияти мақомоти давлатӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорҳои корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва шахрвандонро дар ҷодаи таъмини офияти байторию санитарӣ ва эпизоотӣ, карантини ҳайвонот ва монанди инҳо муқаррар намудан, масъалаҳои ҳуқуқи хусусиро дар фаъолияти байторӣ муқаррар намуд. Нисбат ба қонуни пештара ин қонун муқаррар намуд, ки ташкилотҳои байторӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки дар соҳаи байторӣ фаъолият мекунанд, тибқи қонунгузори ҚТ метавонанд ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ хизмати муздноки байторӣ расонанд.

Дигар Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010 №674¹⁵⁷ мебошад, ки айни ҳол мавриди амал қарор дорад. Қонуни мазкур танҳо ба якчанд меъёрҳои ҳислати маъмуридошта аз Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ»

¹⁵⁵ Ниг.: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] аз 6–уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26–уми сентябри соли 1999, 22 юми июни соли 2003 ва 22–юми майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 8.

¹⁵⁶ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 08 декабри соли 2003, № 73 //Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024). Бо қабул ва мавриди амал шудани Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» 29 декабри соли 2010, № 674 аз эътибор соқит доништа шуд.

¹⁵⁷ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 03.04.2024).

аз 8 декабри соли 2003, №73 тафовут дорад. Ҳатто ин қонун муносибатҳоеро танзим менамояд, ки он муносибатҳо бояд тавассути санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ танзим карда шаванд.

Дар танзими ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ нақши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ зиёд аст. Дар ҚТ як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ қабул шудаанд, ки баҳри танзими ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ равона шудаанд, аз қабилӣ: Низомнома «Дар бораи намунаи либоси хизмати шахсони мансабдор, ки назорати давлатии байториро амалӣ менамоянд», ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 5 мартӣ соли 2008, №106¹⁵⁸ тасдиқ шудааст; Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи нишонагузории ҳайвоноти хоҷагии қишлоқ дар ҚТ» аз 27 февралӣ соли 2010, № 97¹⁵⁹; Номгӯи намудҳои хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ», ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 февралӣ соли 2015, №66¹⁶⁰ тасдиқ шудааст; Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 февралӣ соли 2015, №66¹⁶¹ тасдиқ шудааст; Тартиби пардохти ҷуброни зарар ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқея дар натиҷаи мусодира ва нобуд кардани ҳайвонот ва маҳсулоти аз ҳайвонот истеҳсолшудаи барои саломатии ҳайвонот ва инсон хатарнок», ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 апрели соли 2012, №156¹⁶² тасдиқ шудааст; Низомномаи Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ, ки бо Қарори Ҳукумат ҚТ аз 29. 12.2017, № 595¹⁶³ тасдиқ шудааст ва ғайра мебошанд.

¹⁵⁸ Ниг.: Низомнома «Дар бораи намунаи либоси хизмати шахсони мансабдор, ки назорати давлатии байториро амалӣ менамоянд», ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 5 мартӣ соли 2008, №106 тасдиқ шудааст//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.10.2023).

¹⁵⁹ Ниг.: Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи нишонагузории ҳайвоноти хоҷагии қишлоқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 27 февралӣ соли 2010, № 97//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.10.2023).

¹⁶⁰ Ниг.: Номгӯи намудҳои хизмати бамузди байторӣ, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 февралӣ соли 2015, №66 тасдиқ шудааст //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.12.2023).

¹⁶¹ Ниг.: Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 февралӣ соли 2015, №66 тасдиқ шудааст.//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.12. 2023).

¹⁶² Ниг.: Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи Тартиби пардохти ҷуброни зарар ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқея дар натиҷаи мусодира ва нобуд кардани ҳайвонот ва маҳсулоти аз ҳайвонот истеҳсолшудаи барои саломатии ҳайвонот ва инсон хатарнок» аз 3 апрели соли 2012, № 156//Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.12.2023).

¹⁶³ Ниг.: Низомномаи Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ, ки бо Қарори Ҳукумат аз 29. 12. соли 2017, № 595 тасдиқ шудааст. //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.12. 2021).

Бояд қайд намуд, ки барои машғул шудан ба фаъолияти хусусии байторӣ аз ташкилотҳои байторӣ ва соҳибкорони инфиродӣ талаб карда мешавад, ки иҷозатнома гиранд. Асоси ҳуқуқии додани иҷозатномаро Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 30 майи соли 2023, № 133-134-135¹⁶⁴, инчунин Низомнома «Дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», ки бо Қарори Ҳукумати ҶТ аз 3 апрели соли 2007, №172¹⁶⁵ тасдиқ шудааст, Низомнома «Дар бораи тартиби гирифтани литсензия барои фаъолияти байторӣ дар ҶТ», ки 7 октябри соли 2002 аз ҷониби Вазорати кишоварзии ҶТ¹⁶⁶ тасдиқ шудааст, мебошанд.

Дар баробари ин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дигаре аст, ки фаъолияти байториро танзим менамоянд, аз қабиле Қонуни ҶТ «Дар бораи амнияти озукаворӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 671¹⁶⁷, Қонуни ҶТ «Дар бораи стандартонӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 668¹⁶⁸, Қонуни ҶТ «Дар бораи беҳатарии маҳсулоти хӯрокворӣ» аз 1 августи соли 2012, №890¹⁶⁹, Қонуни ҶТ «Дар бораи дору, молҳои тиббӣ ва фаъолияти фарматсевтӣ» аз 19 июли соли 2022, №1893¹⁷⁰, Қонуни ҶТ «Дар бораи баҳодиҳии мутобиқат» 02 августи соли

¹⁶⁴ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 30.06 соли 2023, №: 133-134-135 //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.01.2024 с.).

¹⁶⁵ Ниг.: Низомнома «Дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», ки бо Қарори Ҳукумати ҶТ аз 3 апрели соли 2007, №172 тасдиқ шудааст //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

¹⁶⁶ Ниг.: Низомнома «Дар бораи тартиби гирифтани литсензия барои фаъолияти байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 7 октябри соли 2002 аз ҷониби Вазорати кишоварзии ҶТ тасдиқ шудааст. //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2023).

¹⁶⁷ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи амнияти озукаворӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 671 //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

¹⁶⁸ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи стандартонӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 668 //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

¹⁶⁹ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи беҳатарии маҳсулоти хӯрокворӣ» аз 1 августи соли 2012, №890 //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

¹⁷⁰ Ниг.: Қонуни ҶТ «Дар бораи дору, молҳои тиббӣ ва фаъолияти фарматсевтӣ» аз 19 июли соли 2022, №1893 //Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

2011, №759¹⁷¹, Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72¹⁷² ва ғайра мебошанд.

Бояд қайд намоем, ки асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ давра ба давра инкишоф меёбад. Қонунгузори муосир эҳтиёҷоти соҳаро қоненанамуда, барои самаранокии он мусоидат намекунад. Аммо бояд дар назар дошт, ки асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ низ дар баробари дигаргуншавии муносибатҳои ҷамъиятӣ тағйир меёбад ва давлат ҳамеша кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки муносибатҳои мавҷударо ба танзим дароварда, асосҳои ягонаи ҳуқуқиро муқаррар намояд. Аз ин бармеояд, ки минбаъд низ зарурати ворид намудани тағйиру иловаҳо, инчунин қабули қонунҳои нави танзими муносибатҳои байторӣ ба миён меояд. Пас дар чунин ҳолат бояд бо назардошти ҳалли талаботи вазифаҳои дарозмуддат ва бо мақсади устувори асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ амалӣ карда шавад. Аз ин ҷо асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории муосир бояд ба стратегия, барнома ва концепсияҳои рушди устувори ҷомеа мутобиқ гардонида шаванд.

Аз ин рӯ, дар баробари қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ дар рушди асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ, нақши стратегия, барнома ва концепсияҳои давлатӣ муҳим аст. Гарчанде, барои рушди ин соҳа то имрӯз ягон стратегия, барнома ва концепсияи махсус қабул нашудааст, дар як қатор стратегия, барнома ва концепсияҳои давлатӣ оид ба зарурияти рушди асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ тавсияҳо пешниҳод шудааст. Яке аз ин стратегияҳо «Стратегияи миллии рушди ҚТ барои давраи то соли 2030» мебошад, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 1 декабри соли 2016, № 636¹⁷³ тасдиқ шудааст. Дар ин стратегия омадааст, ки яке аз мушкилотҳо дар соҳаи ҳифзи саломатии аҳоли ин заифии низоми

¹⁷¹ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳодихии мутобиқат» 02. 08 соли 2011, №759//Махзани мутамақкази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

¹⁷² Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72// Махзани мутамақкази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

¹⁷³ Ниг.: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 1 декабри соли 2016, № 636 тасдиқ шудааст//Махзани мутамақкази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

миллии назорати байторию санитарӣ ва фитосанитарии маҳсулоти хӯрока мебошад. Инчунин қайд карда мешавад, ки дар самти ҷорӣ намудани моделҳои пешбурди тарзи ҳаёти солим: ташаккули таҷрибаи миллии ба низоми ҷаҳонӣ ҳамгирошудаи таъмини бехатарии маҳсулоти хӯрока, ки дар доираи он рӯшди хизматрасонии байторию санитарӣ ва фитосанитарӣ таъмин мегардад. Инчунин, дар ҚТ «Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ ҚТ барои солҳои 2019-2023» нақши муҳим дорад, ки бо Қарори Ҳукумати кишвар аз 31 октябри соли 2018, №520¹⁷⁴ тасдиқ шудааст. Дар он аҳамияти соҳаи байторӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ қайд шудааст. Дигар санад ин «Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018-2028» мебошад, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, №1005¹⁷⁵ тасдиқ шудааст. Ин Консепсия тақмили қонунгузории соҳавиро дар самти хизматрасонии байторӣ ва фаъолияти байтории хусусӣ зарур мешуморад. Дар «Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030», аз 1 марти соли 2023¹⁷⁶, яке аз роҳҳои таъмини бехатарии маҳсулоти хуруқворӣ ва саломатии ҳайвонот «тақмил додани заминаи ҳуқуқии соҳаи байторӣ» зикр мешавад. Ҳамзамон ин Барнома дар баробарӣ вусъат додани самти фаъолияти байтории давлатӣ, ба рушди фаъолияти хусусии байторӣ афзалият медиҳад. Дар он бо мақсади баланд бардоштани иқтидори байторони хусусӣ, додани баъзе ваколатҳои расмӣ ба онҳо ва дар маҷмуъ фароҳам овардани фазои мусоиди тиҷорат барои рушди байтории тиҷоратӣ, зарур шуморида мешавад. Инчунин зарур шуморида мешавад, ки бахши хусусӣ дар таҳияи тағйироти зарурии қонунгузорӣ ва

¹⁷⁴ Ниг.: Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқаворӣ Қумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 октябри соли 2018, №520 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

¹⁷⁵ Ниг.: Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Қумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

¹⁷⁶ Ниг.: Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030», ки бо Қарори Ҳукумати Қумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 54 тасдиқ шудааст. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

ниҳодӣ тавассути механизми муколамаи давлат ва бахши хусусӣ фаъолона ҷалб карда шавад.

Аз ин бармеояд, ки давлат бо мақсади таъмини шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба хизматрасонии байтории босифат, зарур мешуморад, ки фаъолияти байторӣ дар самти фаъолияти хусусии байторӣ рушд дода шавад. Ин дар ҳоле аст, ки танзими ҳуқуқии фаъолияти хусусии байторӣ ҳанӯз ҳам нокифоя аст. Бинобар ин зарур мешуморем, ки дар Қонуни ҶТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674, боби алоҳида бо номи «Фаъолияти хусусии байторӣ» илова карда шавад.

Ҳамин тавр, давраи сеюми инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар сарзамини тоҷикон аз давраи ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ оғоз шуда то замони имрӯзаро дар бар мегирад. Дар ин давра хизматрасонии байторӣ тавассути қонунҳо ва санадҳои меъёри ҳуқуқии зерқонунӣ танзим карда мешаванд. Инчунин, дар ин давра дар баробари фаъолияти давлатии байторӣ ба фаъолияти хусусии байторӣ иҷозат дода шуд ва асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар ин самт инкишоф ёфта истодааст.

Таҳқиқоти вобаста ба асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар ҶТ гузаронидашуда имкон дод, ки хулосаҳои зеринро пешниҳод намоем:

1. Асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ – низоми ягонаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзими хизматрасонии байторӣ мебошад, ки аз қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иборат аст.

2. Бо мақсади дарки дурусти раванди инкишофи таърихии масоили баррасишаванда асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ вобаста бо марҳилаҳои гуногуни таърихӣ даврабандӣ гардидаанд. Хусусиятҳои хоси давраҳои алоҳидаи ташаккул ва инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар ҶТ ба шароитҳои мушаххаси таърихӣ ва хусусиятҳои санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои марбут ба хизматрасонии байториро дар ин давраҳо танзим намудаанд, алоқамандӣ доранд.

3. Ташаккули асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байториро дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба се давра ҷудо намудан мумкин аст:

а) давраи аввал аз дунёи қадим то замони шуравӣ, ки дар он асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ мукамал ва ягона набуда, дар шакли пароканда ҷой дошта, таркиби асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ аз одатҳо ва китобҳои муқаддас иборат буд;

б) давраи дуюм – давраи шуравӣ. Ин давра аз ғалабаи Инқилоби Октябр, яъне аз таъсиси ИҚШС ва ҚШС Тоҷикистон оғоз шуда, то таназзули онро дар бар мегирад. Дар ин давра асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории мукамал ва ягона ба вуҷуд омад. Таркиби асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории ин давра аз санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ иборат буд;

в) давраи сеюм – давраи муосир, ки аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ оғоз шуда, замони муосирро дар бар мегирад. Дар ин давра хизматрасонии байторӣ тавассути қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ танзим карда шуда, асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар самти танзими ҳуқуқии фаъолияти хусусии байторӣ инкишоф ёфта истодааст.

Бо мақсади дар соҳаи байторӣ ворид намудани механизми муосири бозоргонӣ ва ташкили шароити мусоид барои дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасонии байторӣ, таъмини танзими ҳуқуқии фаъолияти хусусии байторӣ, инчунин пурзӯр намудани талабот нисбат ба сифати хизматрасонии байторӣ дар Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 боби алоҳида бо номи «Фаъолияти хусусии байторӣ» илова карда шавад.

БОБИ 2. ШАРТНОМАИ ХИЗМАТРАСОНИИ МУЗДНОКИ БАЙТОРӢ

2.1. Мафҳум ва аломатҳои шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ

Барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ воситаҳои гуногуни ҳуқуқӣ истифода мебаранд, ки яке аз онҳо шартномаи ҳуқуқи маданӣ мебошад. Чуноне Ш.М.Менглиев менависад: «дар шароити гузаштан ба иқтисоди бозаргонӣ – нақши шартнома ҳамчун танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ торафт меафзояд»¹⁷⁷. Ш.К. Гаюров қайд менамояд, ки «шартномаи ҳуқуқи маданӣ ҳамчун воситаи танзими инфиродӣ дар механизми танзими ҳуқуқи мавқеи махсусро ишғол мекунад. Дар баробари меъёрҳои ҳуқуқ, он қувваи танзимкунанда дорад, аммо дар як соҳаи муайян ва барои доираи муайяни (индивидуалӣ) шахсон. Дар баробари ин шартномаро ба асоси меъёри соҳа нисбат додан мумкин нест. Гузашта аз ин, мавҷудияти шартномаи ҳуқуқи маданӣ ҳамчун воситаи танзими инфиродӣ аз заминаи меъёрӣ, яъне шартнома унсурҳои мустақили механизми бисёрҷаҳаи танзими ҳуқуқи маданӣ мебошад»¹⁷⁸. Аз як тараф «шартнома воситаи бебаҳси ҳуқуқи ташкили робитаҳои иқтисодӣ мебошад, ки бо ёрии он манфиатҳои иштирокчиёни муомилоти маданӣ қонеъ карда мешаванд ва расидан ба ҳадафҳои дорой аҳамияти иҷтимоӣ таъмин мегардад»¹⁷⁹. Аз тарафи дигар «шартномаи ҳуқуқи маданӣ ҳаёти муҳимми ҷамъиятӣ (вазъи ҳуқуқи шахс, моликият, муомилоти маданӣ ва ғ.)-ро танзим намуда, устуворӣ ва муайянии муносибатҳои молумулкӣ ва шахсиро таъмин менамояд. Шартнома асоси муҳимми фаъолияти ҳаётии одамонро амалӣ мегардонад – ҳалли масъалаҳои зиндагиро дар асоси ризоят, гуфтугӯ (диалог), иродаи мувофиқкардашудаи тарафайн ба амал мебарорад»¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Ниг.: Менглиев Ш.М. Проблемы создания правовых основ договорного регулирования отношений в гражданском праве // Государство и право. – Душанбе, 2000. – №3. – С.18.

¹⁷⁸ Ниг.: Гаюров Ш.К. Проблемы гражданско-правового регулирования акционирования государственных предприятий в Республике Таджикистан: дисс. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук: 12. 00. 03. – Душанбе, 1996, – С. 107.

¹⁷⁹ Ниг.: Золотухин А.В. Гражданско-правовые средства страхования предпринимательских рисков. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 129.

¹⁸⁰ Ниг.: Курбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани. Қисми I. (Китоби дарсӣ). – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С.427.

Дар ҶТ, чун аксари кишварҳои дигар хизматрасонии байторӣ дар асоси шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ пешниҳод карда мешаванд. Амалишавии хизматрасонии байториро дар шароити имрӯза бидуни шартнома тасаввур кардан имконнопазир аст ва дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои марбут ба хизматрасонии байторӣ шартнома мавқеи марказӣ дорад. Дар ин замина Н.В. Иванюхина қайд менамояд, ки «муносибатҳо оид ба хизматрасонии байторӣ ҳамчун шакли муайяни муносибатҳои иқтисодӣ, ки вобаста ба ҳаракати хизматҳо байни субъектҳо дар фазои иқтисодӣ инкишоф меёбанд, дар соҳаи ҳуқуқӣ тавассути уҳдадориҳои шартномавӣ амалӣ карда мешаванд»¹⁸¹. Аз ин рӯ, шартнома шакли асосии ҳуқуқии пешниҳоди хизматрасонии байторӣ мебошад, ки қоидаи рафтори тарафҳоро дар раванди пешниҳоди хизмат ва пас аз гирифтани он муқаррар менамояд. Маҳз шартнома мебошад, ки ба тарафҳо имкон медиҳад, то хусусият ва намуди хизмати расонидашуда, оқибатҳои пешниҳоди он, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ӯ, инчунин имконияти ҳимояи ҳуқуқҳои худро дар сурати паст будани сифати он ё расонидани зарар пурра дарк кунад. Ҳамин тариқ, шартнома кафолати муҳимми ҳуқуқии риояи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мебошад.

Шартномаи ҳуқуқи маданӣ ба намудҳои алоҳида ҷудо мешаванд ва як намуди он шартномаҳо оид ба хизматрасонӣ мебошанд, ки таърихи куҳан дорад. Ҳанӯз дар Рими қадим шартномаи иҷораро ба се навъ ҷудо менамуданд, ки як навъи он иҷораи хизматрасонӣ буд. «Аз рӯйи иҷораи хизматрасонӣ, – менависанд М.А. Маҳмудов ва Ш.М. Менглиев, – тарафи аввал – ба иҷорагирифташуда уҳдадор мешавад, ки ба фоидаи тарафи дувум – иҷорагир хизматҳои муайян расонад, иҷорагир бошад уҳдадор мешавад, ки барои ин хизматрасонӣ подоши шартӣ пардохт намояд»¹⁸². Дар марҳилаҳои баъдӣ танҳо тавассути шартнома амалӣ намудани хизматрасонӣ дар замони шуравӣ то андозае маҳдуд шуд ва дар замони Истиқлолияти давлатӣ нақши он

¹⁸¹ Ниг.: Иванюхина Н.В. Правовое регулирование договорных отношений по оказанию ветеринарных услуг: на примере города Москвы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 49.

¹⁸² Ниг.: Маҳмудов М. А., Менглиев Ш. М. Ҳуқуқи хусусии римӣ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – С.115.

зиёд гардид. Дар адабиёти ҳуқуқии замони шуравӣ андешае вучуд дошт, ки мувофиқи он «шартномаи хизматрасонӣ нақши дуумдараҷаро иҷро менамоянд»¹⁸³ ва солҳои охир чунин андешаҳо аз ҷониби олимони ватанӣ низ садо медиҳад, ки ба он розӣ шудан номумкин аст. Зеро «шартномаҳои хизматрасонӣ чун дигар шартномаҳо воситаи ҳуқуқии ба даст овардани натиҷаи ниҳоии муайян мебошад»¹⁸⁴. П.З. Мирзоев дар ин маврид қайд менамояд: «шартнома оид ба хизматрасонӣ дар низоми ҳуқуқи маданияи ҳам давраи шуравӣ ва ҳам дар замони муосир ҳамеша мавқеи махсусро ишғол мекард. Ба инҳо хизматрасонии тиббӣ ва байторӣ, иттилоотӣ ва машваратӣ, хизматрасонии таълимӣ, хизматрасонии сайёҳӣ, хизматрасонии манзилӣ-коммуналӣ, хизматрасонии алоқа ва суғурта, хизматрасонии маишӣ ва монанди инҳо дохил мешавад. Дар вақтҳои охир дар қонунгузорӣ намудҳои нави шартнома оид ба хизматрасонӣ зухур кардаанд»¹⁸⁵. Дар ҳақиқат шартномаҳо оид ба хизматрасонӣ дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданияи мавқеи махсусдоранд ва дар муомилоти маданияи васеъ истифода мешаванд. Ҳатто гуфтан мумкин аст, ки қисми зиёди меъёрҳои КМ ҚТ қ.2. баҳри танзими намудҳои алоҳидаи шартномаҳо оид ба хизматрасонӣ равона шудааст.

Дар ҳуқуқи маданияи муосир шартномаҳо оид ба хизматрасониро ба ду гурӯҳи калон тасниф менамоянд, ки онро таснифи қонунӣ низ гуфтан мумкин аст, чунки дар қ. 2. КМ ҚТ шартномаҳо оид ба хизматрасонӣ бо ҳамин тартиб тасниф шудаанд. Яқум шартномаҳо оид ба хизматрасонӣ, ки дар бобҳои алоҳидаи КМ ҚТ танзим шудаанд, аз қабилӣ ҳамлу нақл (боби 44 КМ ҚТ), экспедитсияи нақлиётӣ (боби 45 КМ ҚТ), супориш (боби 54 КМ ҚТ), шартномаи комиссия (боби 55 КМ ҚТ), шартномаи нигоҳдошт (боби 51 КМ ҚТ), шартномаи суғурта (боби 53 КМ ҚТ) ба монанди инҳо ва дуум шартномаи хизматрасонии музднок (боби 43 КМ ҚТ).

¹⁸³ Ниг.: Шешенин Е.Д. К вопросу о понятии хозяйственного договора и его соотношении с договором хозяйственных услуг. //Уч. Труды Свердловского юрил. ин-та. – Свердловск, 1964, Вып 4. – С.247.

¹⁸⁴ Ниг.: Исмоилов Ш.М., Шонасриддинов Н.Ш., Нодиров Ф.М., Фафуров А.Д. Ҳуқуқи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2013. – С.375.

¹⁸⁵ Ниг.: Мирзоев П. З. Понятие, правовое регулирование и классификации гражданско-правовых услуг// Роль права в современном обществе: достижения и перспективы: матер. межд. научно-прак. конф. / Отв. ред.: Ш.М. Менглиев. – Душанбе: РТСУ, 2014. – С.83.

Шартномаи хизматрасонии музднок намуди нави шартнома дар ҳуқуқи маданӣ мебошад. Бо қабул шудани қисми дуюми КГ ҚТ соли 1999 баҳри танзими ҳуқуқии шартномаи хизматрасонии музднок боби алоҳида, яъне боби 37 КГ ҚТ бахшида шуд. Пас аз қабул шудан ва мавриди амал қарор гирифтани КМ ҚТ ин шартнома дар боби 43 КМ ҚТ танзим карда шуд.

Дар м. 859-и КМ ҚТ муқаррар шудааст, ки «тибқи шартномаи хизматрасонии музднок иҷроқунанда уҳдадор мешавад бо супориши фармоишгар хизмат расонад (амалҳои муайянеро анҷом диҳад, ки ба мазмуни уҳдадорӣ мутобиқанд), фармоишгар бошад, уҳдадор мешавад арзиши ин хизматрасонию пардохт намояд». Ин мафҳум бо каме тағйирот, ки дар м. 797-и КГ ҚТ соли 1999, дода шудааст. Зеро дар он мафҳуми шартномаи хизматрасонии музднок чунин муқаррар шуда буд: «тибқи он бо супориши фармоишгар иҷроқунанда вазифадор аст хизмате расонад (амали муайяне ё фаъолияти муайянеро анҷом диҳад), ки дорои шакли ашёӣ набошад ва фармоишгар уҳдадор аст арзиши онро пардозад». Ин мафҳум дар адабиёт баҳсхоро ба вучуд оварда буд.

Ба назари Ҷ.С. Муртазоқулов «аз рӯйи шартномаи хизматрасонии пулакӣ иҷроқунанда уҳдадор аст, ки тибқи супориши фармоишгар хизмат расонад (фаъолияти муайянеро амалӣ кунад, амали муайянеро иҷро намояд), фармоишгар бошад, уҳдадор аст, ки арзиши онро пардозад»¹⁸⁶. Дар он муаллиф ибораи «хизмате расонад, ки дорои шакли ашёӣ набошад»-ро истифода накарда танҳо ибораи «хизмат расонад»-ро истифода кардааст.

Д.Д. Ҳошимов, андешаи Ҷ.С. Муртазоқуловро ҷонибдорӣ намуда, мафҳуми шартномаи хизматрасонии музднок, ки дар м. 797 КГ ҚТ додашударо интиқод менамояд. Ӯ қайд менамояд, ки «фикр мекунам, ки дар мафҳуми ин шартнома камбудихои муайян ҷой доранд, аз ҷумла зикр шудааст, ки хизматрасонӣ амал ё фаъолияти муайяни иҷроқунанда мебошад, ки шакли моддӣ надоранд. Баҳси ин муқаррарот дар он аст, ки дар ин маврид ҳамон хусусияти хизмат ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ такрор мешавад»¹⁸⁷. Аз ин

¹⁸⁶ Ниг.: Ҳуқуқи граждани. Қисми I. Зери таҳрири узви академики АИ ҚТ, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С.285.

¹⁸⁷ Ниг.: Д.Д. Ҳошимов. Услуги в системе объектов гражданских прав. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – С.89.

бармеояд, ки мафҳуми шартномаи хизматрасонии музднок, ки дар м. 859 КМ ҚТ дода шудааст, нисбат ба мафҳуми шартномаи хизматрасонии музднок, ки дар м. 797 КГ ҚТ дода шуда буд, нисбатан дуруст мебошад. Зеро дар он ибораи «амали муайяне ё фаъолияти муайянеро анҷом диҳад» ба ибораи «амалҳои муайянеро анҷом диҳад, ки ба мазмуни уҳдадорӣ мутобиқанд» иваз шудааст.

Доираи шартномаҳо оид ба хизматрасонӣ, ки дар боби 43-и КМ ҚТ танзим мешаванд, зиёд мебошад. Номгӯи зиёди хизматрасониҳо аз қабилҳои хизматрасонии алоқа, иттилоотӣ, машваратӣ, ҳуқуқӣ, миёнаравӣ, таълимӣ, фарҳангӣ, сайёҳӣ, аудиторӣ, тиббӣ, байторӣ ва хизматрасониҳои дигари музднок мавзӯи ин шартномаҳо дар бар мегирад.

Доир ба мавқеи ҳар як намуди шартномаи хизматрасонии музднок дар адабиёт андешаҳои мухталиф ҷой доранд. Масалан, Ш.К. Гаюров як қисми ин шартномаҳо ба уҳдадорӣ оид ба хизматрасонии иттилоотӣ мансуб меонад. Ӯ қайд менамояд, ки «дар асоси м.798 КГ ҚТ ва меъёрҳои ҳуқуқи мадания қонунгузори ҚТ мумкин аст намудҳои минбаъдаи уҳдадорӣ оид ба хизматрасонии иттилоотиро номбар намуд: хизматрасонии таълимӣ, хизматрасонии реклама, ҳуқуқӣ, баҳодихӣ, аудиторӣ ва хизматрасониҳои дигар»¹⁸⁸. Д.Ш. Сангинов бошад, як қисми шартномаҳои хизматрасонии музднокро ба гурӯҳи шартномаи хизматрасонии иҷтимоӣ-фарҳангӣ дохил менамояд. Ба ақидаи муаллиф «шартномаи хизматрасонии иҷтимоӣ фарҳангӣ дорои хусусиятҳои хосест, ки онро аз дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ фарқ мекунад. Мавзӯи шартнома хизматрасониҳои муайян (хизматрасонии тиббӣ, фарҳангӣ, сайёҳӣ ва экскурсиявӣ, хизматрасониҳои таълимӣ ва хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ) мебошанд»¹⁸⁹.

Шартномаи хизматрасонии музднокҳои байторӣ як намуди алоҳидаи шартномаи хизматрасонии музднок мебошад ва онро айни ҳол аз шартномаи хизматрасонии музднок ҷудо намудан ғайри имкон мебошад. Ин андеша дар адабиёт низ дастгирӣ ёфтааст. Н.В.Миногина қайд менамояд, ки «шартномаи

¹⁸⁸ Ниг.: Гаюров Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан: монография. –М.: Спутник+, 2010. – С. 215.

¹⁸⁹ Ниг.: Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования: монография. – Душанбе: Сино, ТТНУ, 2019. – С.163.

хизматрасонии муздноки байторӣ яке аз намудҳои шартномаи хизматрасонии музднок буда, ба намуди шартномае дахл дорад, ки муносибатҳои байни субъектҳои алоҳидаи ҳуқуқи маданиро оид ба хизматрасонӣ фаро мегирад. Иҷрокунанда тибқи ин шартнома байтор, ки дорои маълумоти дахлдор мебошад ва фармоишгар шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ мебошад»¹⁹⁰.

Масъалае, ки вобаста ба намудҳои алоҳидаи шартномаи хизматрасонии музднок, аз ҷумла шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ баҳснок аст ин танзими ҳуқуқии он мебошад. Шартномаи хизматрасонии музднок ва намудҳои алоҳидаи он дар доираи боби 43 КМ ҚТ танзим мешавад. Аммо дар адабиёт вобаста ба танзими ҳуқуқии намудҳои он андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Масалан, Ш.Т. Тағойназаров хизматрасонии тиббиро таҳлил намуда қайд менамояд, ки «ба КГ ҚТ дохил намудани шартномаи хизматрасонии тиббӣ дар намуди шартномаҳо оид ба хизматрасонӣ аҳамияти муҳимми ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ дорад ва зарур аст, ки шартномаи мазкур дар КГ ҚТ ҳамчун навъи мустақил пешбинӣ карда шавад ва он имкон медиҳад, ки тамоми хусусиятҳои ин муносибатҳо барои пурра қонеъ гардонидани талаботи шахрвандон ба назар гирифта шаванд»¹⁹¹. Ҳамин гуна андеша нисбат ба шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ҷой дорад. Н.В.Миногина пешниҳод менамояд, ки «боби 39-и Кодекси граждании ФР бо банди мустақил оид ба шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бо назардошти хусусиятҳои мавзӯи он пешниҳод карда шавад»¹⁹². Мо ба ин андеша розӣ шуда наметавонем, зеро агар ҳар як намуди шартномаи хизматрасонии музднок дар боби алоҳидаи КМ ҚТ танзим шавад, доираи меъёрҳои он хело зиёд мегардад ва такроршавии бисёр меъёрҳоро ба вучуд меорад, ки ин хилофи принсипи сарфа намудани меъёри қонун мебошад. Дар айни ҳол танзими ҳуқуқии шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ тавассути КМ ҚТ,

¹⁹⁰ Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 79.

¹⁹¹ Ниг.: Тағайназаров Ш.Т. Медицинские услуги – объект гражданско-правового регулирования// Вестник Цивилистики. – Душанбе, 2009. – №1. – С.12-13.

¹⁹² Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С.76.

қонунгузори соҳавии байторӣ, қонунгузорӣ дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон танзим карда мешавад, ки дуруст мебошад.

Қоидаи умумии шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар доираи боби 43 КМ ҚТ (хизматрасонии музднок) танзим шудааст. Инчунин, қоидаҳои умумии паймонкорӣ (зербоби 1 боби 41 КМ ҚТ) ва қоидаҳои паймонкориҳои маишӣ (зербоби 2 боби 41 КМ ҚТ) дар шартномаи хизматрасонии музднок татбиқ мешаванд, агар ин хилофи боби 43-и КМ ҚТ ва хусусиятҳои мавзӯи шартномаи зикршуда набошанд. Аз сабаби он ки як тарафи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ истеъмолкунанда аст, меъёрҳои Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 низ ба он татбиқ мешаванд. Инчунин, ин шартнома тавассути қонунгузориҳои байторӣ, махсусан Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674, Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, №66 ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ танзим мешаванд. Бояд қайд намуд ки меъёрҳои Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 бештар маъмури-ҳуқуқӣ буда, кам меъёрҳоеро фаро мегиранд, ки шартномаи хизматрасонии муздноки байториро ба танзим дароранд. Аммо меъёрҳои Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, №66, пурра ба танзими шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ равона шудааст. Таҳлили ин санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки он танҳо шартномаи хизматрасонии муздноки байториро ба танзим медарорад, ки дар он ба сифати иҷрокунанда ташкилотҳои байтории давлатӣ баромад менамоянд. Дар шароите, ки давлат ба ҷаъолияти хусусии байторӣ иҷозат медиҳад, танзими ҳуқуқии шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки дар он ба сифати иҷрокунанда субъектони ба ҷаъолияти хусусии байторӣ машғулбуда иштирок менамоянд, аз доираи танзими ҳуқуқӣ дар ин санади зерқонуни берун мондаанд. Зарурият аст, ки ин санади меъёрӣ-ҳуқуқии зерқонунӣ ба меъёрҳои Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 мувофиқ карда шавад, ба сифати иҷрокунанда ташкилотҳои байтории давлатию хусусӣ, инчунин соҳибкорони инфиродӣ, ки иҷозатнома доранд, фаро гирифта шавад.

Бинобаи ин пешниҳод карда мешавад, ки бо мақсади пурра ва низомнок танзим намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки ба сифати фармоишгар истеъмолкунанда иштирок менамояд ва ба Қонуни ҶТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мутобиқ намудани Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҶТ, аз 26 феввали соли 2015, №66 он дар таҳрири нав қабул карда шавад.

Дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мафҳуми шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ вучуд надорад. Н.В.Миногина қайд менамояд, ки «шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ метавонад ҳамчун созишномае, ки мутобиқи он як тараф иҷроқунанда (соҳибкори инфиродӣ ё шахси ҳуқуқие, ки хизматрасонии байториро мерасонад) уҳдадор мешавад бо супориши фармоишгар (соҳиби ҳайвонот) хизматрасонии байториро расонад ва фармоишгар уҳдадор мешавад, ки ин хизматро пардохт кунад»¹⁹³. Ба назари Н.В. Иванюхина бошад шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ «созишномае мебошад, ки тибқи он як тараф – иҷроқунанда (шахсе, ки фаъолияти соҳибкории касбиро амалӣ менамояд) уҳдадор мешавад бо супориши тарафи дигар – фармоишгар (соҳиби ҳайвонот) фаъолият ё амали муайянро оид ба тағйир додан ё нигоҳ доштани ҳолати ҷисмонии ҳайвон иҷро намояд ва фармоишгар уҳдадор мешавад, ки барои расонидани хизмат амалҳои зарурӣ анҷом диҳад ва барои ин хизмат музд пардохт намояд»¹⁹⁴.

Ин мафҳумҳо дар шакли умумӣ, бо ба назар гирифтани муқаррароти умумии шартномаи хизматрасонии музднок оварда шудааст. Чуноне ки аён аст, ин мафҳумҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ одӣ буда, дар он шартҳои пешниҳоди мафҳум дар матни қонун аз қабилӣ кӯтоҳтар, равшантар ва фаҳмо будан, риоя шудааст. Аммо, шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дорои миқдори хеле зиёди хусусиятҳои мебошад, ки бояд дар ҳуди мафҳуми шартнома инъикос ёбанд. Аз ин рӯ, ин мафҳумҳо хусусияти ҳамаи

¹⁹³ Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 79.

¹⁹⁴ Ниг.: Иванюхина Н.В. Правовое регулирование договорных отношений по оказанию ветеринарных услуг: на примере города Москвы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 7.

навъҳои имконпазири хизматрасониҳо, аз ҷумла хизматрасонии байториро дар бар гирифта наметавонанд.

Мафҳумҳои дар боло зикршуда ҳайати тарафҳо ки ба сифати фармоишгар иштирок менамоянд, маҳдуд намуда, танҳо «соҳиби ҳайвонот»-ро муқаррар менамояд. Дар ҳоле ки фармоишгар метавонад соҳиби маҳсулоти ҳайвонот ва дигар шахсон бошанд. Инчунин, дар ин мафҳумҳо мавзӯи шартнома маҳдуд ва номушахас мебошад, чунки хизматрасонии байторӣ мафҳуми васеъ буда, ҳаҷм ва намуди муайян дорад. Илова бар ин ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои асосии тарафҳои шартномаро, ки қонунгузори муқаррар кардааст, ба қадри кофӣ дар бар намегиранд.

Ба назар мерасад, ки пешниҳоди мафҳуми ягонаи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки тавонад тамоми хусусиятҳои онро дар бар гирад, душвор аст. Аммо бо ба назар гирифтани хусусиятҳои муҳимми он, чунин мафҳуми онро метавон ироа намуд: Тибқи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иҷроқунанда (байтор ё ташкилоти байторӣ) уҳдадор мешавад, ки хизмати байториро дар ҳаҷм, сифати муқарраршуда ва намуди муайяншуда расонад ва фармоишгар (шахси ба хизмати байторӣ эҳтиёҷдошта) уҳдадор мешавад, ки барои расонидани хизмат мусоидат намояд ва дар ҳолатҳои пешбиниамудаи шартнома музди хизматро пардохт намояд. Дар ин мафҳум бар хилофи мафҳуми шартномаи хизматрасонии муздноки байторие, ки аз ҷониби Н.В.Миногина ва Н.В. Иванюхина дода шудааст, доираи тарафҳо васеъ, мавзӯи шартнома мушаххас, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои асосӣ нисбатан пурра муқаррар шудааст.

Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дорои як қатор хусусиятҳо мебошад:

1. Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ консенсуалӣ мебошад. Дар ҳуқуқи маданӣ байни шартномаҳои консенсуалӣ ва реалӣ фарқ мегузарад. Ин фарқиятгузори вобаста ба лаҳзаи басташуда эътироф намудани шартнома вобаста аст. Шартномаи реалӣ аз лаҳзаи басташуда эътироф мегардад, ки мавзӯи шартнома ба тарафи дигар гузарад. Шартномаи консенсуалӣ аз лаҳзаи ба шартҳои муҳимми шартнома ба созиш омадани тарафҳо басташуда ба ҳисоб меравад.

Пеш аз расонидани хизмати байторӣ мувофиқа бо иродаи тарафҳо, ки дар ин мавзӯ мувофиқат мекунад – хизмати мушаххаси байторӣ, муҳлати пешниҳоди он, тартиби пардохти хизмат муайян карда шуда, шартнома баста мешавад ва иҷрошаш барои тарафҳо ҳатмӣ мегардад.

2. Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дутарафа ва мутақобила мебошад. Дар шартномаи дутарафа ҳар яке аз тарафҳои он, бар хилофи шартномаи яктарафа, ҳам ҳуқуқ ва ҳам уҳдадорихои баробар дорад. Гарчанде, дар мафҳуми шартномаи хизматрасонии музднок уҳдадории фармоишгарро танҳо бо як уҳдадорӣ – пардохти хизматрасонӣ маҳдуд менамояд, дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ фармоишгар дигар уҳдадорӣ низ дорад. Чунки фаъолияти фармоишгар хеле муҳим аст, зеро агар амали ӯ танҳо ба пардохти хизматрасонӣ маҳдуд бошад, иҷрокунанда наметавонад ниёзҳои истеъмолии фармоишгарро пурра қонеъ кунад. Илова ба пардохти музд, фармоишгар уҳдадор мешавад, ки сари вақт объекти шартномаро ба иҷрокунанда пешниҳод намояд, дар вақти пешниҳоди хизматрасониҳои байторӣ дастурамали иҷрокунандаи хизмати байториро дар рафти муолиҷа риоя намояд, иттилооти заруриро огоҳ созад, дигар уҳдадорихои дар шартнома пешбинишударо иҷро намояд. Бе чунин иштироки фаъоли фармоишгар, самаранокӣ ва мақсаднокии пешниҳоди як қатор хизматҳои байторӣ ба таври назаррас коҳиш ё ҳатто барбод меравад ва фармоишгар натиҷаи мусбати дилхоҳ ба даст намеорад. Аз ин рӯ, ҳангоми муайян намудани мафҳуми шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, уҳдадории фармоишгарро оид ба пардохти хизмати дахлдор бо уҳдадории иҷроӣ амалҳои барои пешниҳоди он зарурӣ илова намудем.

Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мутақобила ё синаллагматикӣ мебошад. Мутақобила (синиллагматикӣ) будани шартнома ба муносибати фармоишгар ва иҷрокунанда асос меёбад, ки ҳар ду тараф ҳуқуқ ва уҳдадорихои мутақобиларо доранд. Дар ин шартнома ҳуқуқи як тараф уҳдадории тарафи дигар ва уҳдадории тарафи дигар ҳуқуқи ин тараф мебошад.

3. Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ музднок мебошад. Дар он як тарафи шартнома – иҷрокунанда музд ё дигар қаноатмандӣ тибқи қонунгузорӣ мегирад. Дар асл, ҳар як тараф манфиатҳои шартномавӣ дорад, ки

барои ин шарнома баста шудааст. Дар баъзе ҳолатҳо иҷроқунанда гузашт намуда музд намегирад, ё музд аз ҷониби ташкилотҳои суғуртавӣ ё ташкилотҳои хайриявӣ ва ғайра пардохта мешавад. Аммо новобаста аз он ки иҷроқунанда аз музд даст мекашад ё аз манбаи дигар музд мегирад, моҳияти музднокии шартнома нигоҳ дошта мешавад ва шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ ҳамчун шартномаи музднок баррасӣ мегардад.

4. Шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ оммавӣ мебошад. Ин шартнома ҳангоме оммавӣ эътироф мешавад, ки дар он ба сифати фармоишгар – шахсе иштирок намояд, ки мақоми ҳуқуқии истеъмолқунандаро дорад. Мутобиқи м. 488 КМ ҚТ шартномаи оммавӣ – шартномае мебошад, ки аз ҷониби шахси амалиқунандаи фаъолияти соҳибкорӣ баста шуда, дар он уҳдадорӣ чунин шахс доир ба фурӯши мол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ, ки мувофиқи хусусиятҳои фаъолиятш бояд нисбати ҳар як мурочиатқунанда анҷом диҳад, муайян гардидааст. Дар м. 488 КМ ҚТ қонунгузор доираи фаъолиятҳое, ки хусусияти оммавиро доранд, номбар намудааст, ки онҳо савдои чакана, мусофиркашонӣ дар нақлиёти истифодаи умум, хизматрасонии алоқа, таъминоти барқ, хизматрасонии тиббӣ, меҳмонхонаҳо ва ғайра мебошанд. Аз ин маълум мегардад, ки ин номгӯ тахминӣ буда қонунгузор метавонад, ки дигар фаъолиятҳоро оммавӣ эътироф намояд. Аммо дар байни фаъолиятҳое, ки дорои хусусияти оммавӣ мебошанд, хизматрасонии байторӣ зикр намешавад ва дар меъёрҳои боби 43 КМ ҚТ, ин масъала зикр нашудааст. Дар м. 804 КМ ҚТ муқаррар менамояд, ки шартномаи паймонкорӣ маишӣ ба шартномаи оммавӣ дохил мешавад. Ин муқарарот нисбат ба шартномаи хизматрасонии музднокӣ, аз ҷумла нисбат ба шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ низ татбиқ мешавад ва ин шартнома оммавӣ мебошад.

Яке аз хусусияти хоси шартномаи оммавӣ, ки м. 488 КМ ҚТ муайян намудааст, ин тарафи ҳатмии шартномаи оммавӣ бояд шахси амалиқунандаи фаъолияти соҳибкорӣ бошад. Ин муқаррарот нисбат ба КГ ҚТ соли 1999, ки ба сифати тарафи ҳатмии шартномаи оммавӣ танҳо «ташкilotи тичоратӣ»-ро номбар менамуд, васеътар мебошад, ки дуруст аст. Чунки, тарафи ҳатмии шартномаи оммавӣ будани танҳо «ташкilotи тичоратӣ» дар адабиёт баҳсҳои

доманадорро ба вучуд оварда буд. Масалан, Е.А. Мищенко қайд мекунад, шартномаи оммавӣ «на аз рӯйи шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилот, балки аз рӯйи субъекти фаъолият ва мушаххасоти тарафҳо»¹⁹⁵ муайян карда мешавад. Муалифони дигар чунин мешуморанд, ки дар ин маврид зарур аст, ки «ташкилоти тичоратӣ» васеъ шарҳ дода шавад ва «амали худро ба ташкилотҳои ғайритичоратие, ки фаъолияти соҳибкориро тибқи қонунгузорӣ анҷом медиҳанд, паҳн кунад»¹⁹⁶. «Истифодаи истилоҳи «ташкилоти тичоратӣ» дар меъёрҳои қонунгузорӣ соҳибкорони инфиродиро низ дар назар дошта метавонад, агар аз моҳияти муносибат ва меъёри қонун тартиби дигаре бар наояд»¹⁹⁷.

Дар КГ ҚТ соли 1999, тарафи ҳатмии шартномаҳои оммавӣ маҳдуд карда шуда буд, аммо бо қабул шудани КМ ҚТ ин маҳдудият аз байн рафт. Зеро ба доираи шахсони амаликунандаи фаъолияти соҳибкорӣ метавонад ташкилотҳои тичоратӣ, соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои ғайритичоратӣ, ки дар доираи оинномашон фаъолияти соҳибкориро амалӣ менамоянд, дохил намуд. Дар ин ҳолат, ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратии байторӣ, инчунин соҳибкорони инфиродие, ки ба фаъолияти байторӣ машғул мебошанд, мақоми тарафи шартномаи оммавӣ оид ба расонидани хизматҳои байториро пайдо мекунанд ва шартномаи хизматрасонии муздноки байторие, ки аз ҷониби онҳо бо фармоишгар-истеъмолкунанда баста мешавад, шартномаи оммавӣ эътироф мегардад.

Муҳимияти масъала вобаста ба он аст, ки оммавӣ эътироф намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ як қатор оқибатҳои ҳуқуқиро ба вучуд меорад. Аз ҷумла, шахсе, ки фаъолияти байториро амалӣ менамояд, ҳуқуқ надорад ҳангоми мавҷуд будани имконияти пешниҳоди хизмати байторӣ ба истеъмолкунанда аз бастанӣ шартномаи оммавӣ даст кашад. Оқибати ҳуқуқии бе асос даст кашидан аз бастанӣ шартномаи оммавӣ дар қ.4. м. 511 КМ ҚТ дода шудааст, ки мутобиқи он «агар тарафе, ки барои он мутобиқи ҳамин Кодекс ё қонуни дигар бастанӣ шартнома ҳатмӣ мебошад, аз бастанӣ

¹⁹⁵ Ниг.: Мищенко Е.А. Субъекты публичного договора // Научные труды РАЮН. – Т. 1, 2003.–С.772.

¹⁹⁶ Ниг.: Парций Я. Новый Гражданский кодекс и законодательство о защите прав потребителей и сертификации // Хозяйство и право. – 1996. – №6. – С.74.; Шевчук С.С. Договор оказания медицинских услуг. – М., 2005. – С.42-23.

¹⁹⁷ Ниг.: Бадалов Ш.К., Фафуров А.Д., Сафаров Д.С., Сафаров А.И. Ҳуқуқи нақлиёт: васоити таълимӣ. – Душанбе, 2012. – С.188.

шартнома саркашӣ намояд, тарафи дигар ҳуқуқ дорад ба суд чихати маҷбуран бастанӣ шартнома муроҷиат намояд. Тараф метавонад аз тарафи дигар, ки аз бастанӣ шартнома беасос саркашӣ кардааст, пардохти хароҷоти кардаашро барои бастанӣ шартнома талаб намояд». Ин меъёр ба истеъмомкунандаи хизматрасонии байторӣ кафолат медиҳад, ки ҳангоми аз тарафи ташкилоти байторӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки фаъолияти байториро амалӣ менамоянд, бе асос даст кашидан аз бастанӣ шартнома, ҳуқуқи ба тариқи судӣ талаб кардани маҷбуран бастанӣ шартномаро дошта бошад. Тарафи ҳатмие, ки аз бастанӣ шартнома бе асос даст кашааст, ба тарафи дигар зарари расонидашударо ҷуброн намояд. Тибқи қ.2. м.488 КМ ҚТ шахсе, ки фаъолияти соҳибкориро амалӣ менамояд, дар бастанӣ шартномаи оммавӣ ҳуқуқ надорад як шахсро нисбат ба дигар авлотар шуморад, ба истисноӣ ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ. Ин меъёр ифодакунандаи он аст, ки иҷроқунандаи хизматрасонии байторӣ ҳуқуқ надорад дар бастанӣ як шахсро нисбат ба дигаре авлотар шуморад, ғайр аз ҳолатҳои ки агар бо қонун ё дигар санадҳои ҳуқуқӣ имтиёзҳои муайян барои гурӯҳи алоҳидаи истеъмомкунандагон пешбинӣ нашуда бошад. Шартномаи оммавӣ будани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ кафолат медиҳад, ки нарх, шартҳо ва тартиби расонидани хизмати байторӣ барои ҳама якхела аст. Истисно танҳо дар нисбати баъзе гурӯҳи истеъмомкунандагон ҷой дошта метавонад.

5. Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ шартномаи ҳамроҳшавӣ мебошад. Дар асоси қ.1.м.490 КМ ҚТ шартномаи ҳамроҳшавӣ шартномаест, ки шартҳои онро як тараф дар шакли муайян ё дигар шакли стандартӣ пешниҳод намудааст ва онро тарафи дигар танҳо бо роҳи пурра ҳамроҳ шудан ба шартномаи пешниҳодгардида қабул мекунад. Аз як тараф, шартномаи ҳамроҳшавӣ истифодаи шакли расмӣ хизматрасонӣ аз ҷониби иҷроқунанда – ташкилотҳои байторӣ ё соҳибкори инфиродиро хеле осон менамояд.

Дар асл фармоишгар дар чунин мавқеъ ҷойгир аст, ки ӯ танҳо ба шартҳои, ки иҷроқунанда пешниҳод кардааст, ҳамроҳ мешавад. Қонунгузор, бо мақсади ҳимояи манфиати фармоишгар ба ӯ ҳуқуқи муайян додааст. Мутобиқи қ.2. м.490 КМ ҚТ тарафи ба шартнома ҳамроҳгардида ҳуқуқ дорад бекор ё тағйир

додани онро талаб намояд, агар шартномаи ҳамроҳшавӣ гарчанде хилофи қонунгузорӣ набошад ҳам, вале ин тарафро аз ҳуқуқҳои маҳрум месозад, ки одатан мутобиқи чунин намуди шартномаҳо дода мешаванд, ҷавобгариҳои тарафи дигарро дар ҳолати риоя накардани уҳдадорӣ истисно ё маҳдуд мекунад ё шартҳои барои тарафи ҳамроҳшуда баръало вазнинро дар бар мегирад, ки тараф онҳоро бо назардошти дарки оқилонаи манфиатҳои худ ҳангоми мавҷуд будани имконияти иштирок дар муайян кардани шартҳои шартнома ҳаргиз қабул намекард. Муқаррароти ҷолиб ин аст, ки тараф метавонад қатъ кардани шартномаро талаб кунад, агар ин шартнома тарафро аз ҳуқуқҳои, ки одатан тибқи шартномаҳои ин намуди додасуда маҳрум мекунад.

Унсурҳои шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ чун дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ин тарафҳо, мавзӯ, нарх, муҳлат ва ғайра мебошад.

Тарафҳои шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ ин «ичроқунанда» ва «фармоишгар» мебошанд. «Тарафҳои шартномаи хизматрасонии байторӣ, – менависад Д. Ш. Сангинов, – ташкилоти байторӣ ва ё байтор ва истифодабарандаи ин хизмат (соҳиби ҳайвонот) мебошад»¹⁹⁸. Аммо бархилофи қоидаҳои танзимқунандаи дигар шартномаҳо, дар боби 43 КМ ҚТ ҳеҷ ишорае нест, ки дар шартнома ба сифати иҷроқунанда ва фармоишгар кӣ иштирок менамояд. Чуноне Ҷ. С. Муртазоқулов оид ба тарафҳои шартномаи хизматрасонии музднок менависад: «Кодекси граждани ба таркиби субъекти ин навъи шартнома ягон хел талаботи махсус намегузорад. Аммо барои баъзе навъҳои уҳдадорихои хизматрасонӣ қоидаҳои махсус пешбинӣ шудаанд»¹⁹⁹. Вобаста аз он ки, чӣ гуна хизматҳо пешниҳод мешаванд, таркиби субъектон гуногун хоҳад буд. Ҳам шахсони воқеӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ метавонанд ба сифати субъект амал кунанд, агар дар қонун мустақиман тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад ё аз хусусияти ҳуди

¹⁹⁸ Ниг.: Ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми дуюм / Муҳаррирони масъул: мудири кафедраи ҳуқуқи гражданин факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Гаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймоиов Ф.С. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – С.151.

¹⁹⁹ Ниг.: Ҳуқуқи гражданин: қисми II: китоби дарсӣ. // зери таҳрири АИ ҚТ, Махмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С.286.

хизмат барнаояд. Дар ин маврид Д. Ш. Сангинов андеша дорад, ки «иштироки шахсони ҳуқуқӣ дар шартномаҳои хизматрасонии музднок ба ду ҳолат маҳдуд карда шудааст:

– якум, вобаста аз моҳияти уҳдадорӣ – агар хизмат табиати шахсӣ дошта бошад. Дар ин ҳолатҳо ба сифати истифодабарандаи хизмат танҳо шахрвандон баромад мекунанд;

– дуюм, баромад намудани шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ба сифати иҷрокунандаи хизматрасонии музднок аз принципи қобилияти ҳуқуқдорӣ шахсони ҳуқуқӣ бармеояд. Ин чунин маъно дорад, ки барои пешниҳоди бештари намудҳои хизматрасонии музднок иҷрокунанда бояд дорои иҷозатномаи махсус (литсензия) бошад»²⁰⁰.

Ин андешаҳо моро водор менамояд, то баррасӣ намоем, ки иҷрокунанда ва фармоишгар дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, кӣ буда метавонад.

Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 муқаррар менамояд, ки ташкилотҳои байторӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки дар соҳаи байторӣ фаъолият мекунанд, тибқи қонунгузори ҚТ метавонанд ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ хизмати муздноки байторӣ расонанд (қ.1 м.37). Дар Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, № 66, ба сифати иҷрокунанда «корхона, муассиса ва ташкилотҳое, ки ҳуқуқи расонидани хизматрасонии муздноки байториро доранд» зикр шудааст ва соҳибкори инфиродӣ аз ин доира берун мондааст. Тартиби мазкур дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 ва Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 таҳия шудааст. Тибқи м.1 «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, иҷрокунанда – ташкилоте, ки новобаста аз шакли моликият, инчунин соҳибкори инфиродие, ки корро барои истеъмолкунандагон тибқи шартномаи бемузди музднок иҷро мекунанд ё хизмати онҳоро ба ҷо меоваранд. Ҳамин тариқ иҷрокунанда дар шартномаи

²⁰⁰ Ниг.: Ҳуқуқи граждани Чумхурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми дуюм / Муҳаррирони масъул: мудири кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Гаюров Ш.К. ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – С.145.

хизматрасонии муздноки байторӣ – ташкилоти байторӣ ва ё соҳибкори инфиродӣ баромад мекунад.

Мувофиқи қонунгузорӣ дар ҳудуди ҚТ ташкилотҳои байтории давлатӣ ва хусусӣ фаъолият менамоянд. Ташкилотҳои байтории давлатӣ – тобеи мақомоти ҳокимияти иҷроия – Кумитаи бехатарии озуқавории назди Ҳукумати ҚТ мебошанд. Ин ташкилотҳо аз рӯи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ғайритиҷоратӣ мебошанд ва метавонанд барои расонидани хизматрасонии муздноки байторӣ иҷрокунанда бошанд. Шаклҳои ташкилоти ғайритиҷоратии байторӣ аз озмоишгоҳи байторию санитарии бозорҳои чумхурӣ ва нуқтаҳои фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, марказҳои мубориза алайҳи бемориҳои ҳайвоноти дар вилоятҳо, шаҳр ва ноҳияҳо, маркази назорати давлатии маводи байторӣ, маркази миллии ташҳиси байторӣ, раёсати назорати давлатии байторӣ дар сарҳади давлатӣ ва нақлиёт ва ғайра иборат мебошанд. Дар амалия аксарияти ташкилотҳои байтории давлатӣ дар шакли ташкилӣ-ҳуқуқии муассиса фаъолият менамоянд.

Ташкилотҳои байтории хусусӣ ин ташкилотҳои байторӣ мебошанд, ки моликияти онҳо хусусӣ мебошанд. Ташкилотҳои байтории хусусие, ки хизмати байториро пешниҳод мекунанд, дар аксар ҳолат метавонанд ташкилотҳои тиҷоратӣ бошанд, ки ба даст овардани фоидаҳо ҳамчун ҳадафи асосии фаъолияти худ қарор додаанд. Қонунгузори ҚТ иҷозат додааст, ки ташкилотҳои байторӣ метавонанд дар шакли шарикӣ, ҷамъиятҳо ва кооперативҳои истехсолӣ таъсис дода шаванд. Дар амалия аксарияти ташкилотҳои байтории хусусӣ дар шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ҚДММ таъсис ёфтаанд.

Шахсони воқеӣ, ки маълумоти таҳсилоти олӣ ё миёнаи байторро доранд, ҳамчун соҳибкори инфиродӣ сабти ном шудаанд, метавонанд иҷрокунанда дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бошанд.

Барои он ки ташкилоти байторӣ ё соҳибкори инфиродӣ фаъолияти байториро амалӣ намояд ва ҳамчун тараф дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бошад, бояд иҷозатнома дошта бошад. Асоси ҳуқуқии додани иҷозатномаро Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 30 майи

соли 2023, № 133-134-135²⁰¹, инчунин «Низомнома дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 3 апрели соли 2007, №172, Низомнома «Дар бораи тартиби гирифтани литсензия барои фаъолияти байторӣ дар ҚТ» аз 7 октябри соли 2002, мебошад.

Фаъолияти хусусии байторӣ, тавре ки дар боло қайд кардем, дар асоси «Низомнома дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» аз 3 апрели соли 2007, №172, яке аз намудҳои фаъолият, ки иҷрои он доштани иҷозатномаро талаб мекунад, мебошад. Боби 45-и ин низомнома иҷозатномадиҳӣ дар фаъолияти байториро муқаррар менамояд ва дар банди 2-и он муқаррар шудааст, ки «фаъолияти хусусии байторӣ корҳои зеринро дар бар мегирад:

– фаъолияти хусусии табобатӣ-пешгирикунӣ, оид ба ҷарроҳӣ, акушерӣ-гинекологӣ;

– истехсол ва фурӯши маводи биологии байторӣ, воситаҳои доруворӣ таъиноти байторӣ, хӯрокворӣ ва иловаҳои хӯроки чорво».

Бандҳои 3,4,5-и Низомнома «Дар бораи тартиби гирифтани литсензия барои фаъолияти байторӣ дар ҚТ» муқаррар намудааст, ки барои истехсол, коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулоти чорво, ки дар ҷамъиятҳои хӯроки умумӣ, савдо, бозор ва истехсоли ҳасиб истифода мешаванд, инчунин дигар намудҳои байтории мустақил дар соҳаи фаъолияти байторӣ дар ҚТ бояд иҷозатнома гирифта шавад. Иҷозатнома бо ҳуқуқи мустақилона машғул шудан ба байторӣ (фаъолияти табобатӣ-пешгирикунӣ, оид ба ҷарроҳӣ, акушерӣ-гинекологӣ, ба таври сунӣ бордор намудан, оид ба фурӯши воситаҳои доруворӣ ба мақсади байторӣ, доруҳои биологӣ, воситаҳои зоогигиенӣ ва рамзҳои аҳаммияти зооветеринаридошта) аз тарафи стансияҳои мубориза алайҳи бемориҳои ҳайвоноти ноҳия (шаҳр) танҳо ба шахсони воқеие дода мешавад, ки маълумоти олий ва ё миёнаи байторӣ доранд.

²⁰¹ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи низомҳои иҷозатдиҳӣ» аз 30.06 соли 2023, №:133-134-135 //Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.01.2024).

Бояд қайд намуд, ки иҷозатномадихӣ яке аз роҳҳои назорати давлатӣ ба фаъолияти хусусии байторӣ мебошад, ки ба мақсад ва ҳадафи муайян равона шудааст. Вале аз маводҳои парвандаи Суди Олии ФР бармеояд, ки на ҳамаи шахсоне, ки фаъолияти байториро амалӣ менамоянд ҷонибдори танзими фаъолияти онҳо мебошанд. Масалан, барои баъзеи онҳо баҳисобгирии инфиродии байтор, ташхиси дониши касбӣ, ҳисоботдихӣ оид ба фаъолият, имкониятҳои моддӣ-техникии байторӣ ва назорати сифати фаъолияти онҳо, ки яке аз талаботҳои иҷозатномадихӣ мебошад, гӯё монеаҳои озодихои соҳибкорӣ мебошанд. Ҳамин тавр, шахрванд Л. – соҳибкори инфиродӣ, ки ба фаъолияти байторӣ машғул мебошад, ба суд мурочиат намуда, талаб дорад, ки «Тартиби бақайдгирии мутахассисони байторӣ, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мебошанд» (бо Қарори мушовараи маъмурияти вилояти Кемерова аз 21. 02. 2008, № 396 қабул шудааст), безътибор доништа шавад. Ба андешаи аризадиханда ин санади зерқонунӣ хилофи қонунгузории федералӣ буда, ҳуқуқ ва озодихои ўро маҳдуд менамояд. Аризадиханда дар шикоятӣ касатсионии худ ба Суди Олии ФР талаб намудааст, ки Қарори Суди вилояти Кемерова аз 19. 08.2008 бекор карда шавад. Баъди санҷиши маводҳои парванда, муҳокимаи шикоятӣ касатсионии Колегияи судии Суди Олии ФР оид ба парвандаҳои маданӣ Қарори Суди вилояти Кемероваро батағйир монд²⁰². Чунин муносибат аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар бозори хизматрасонии байторӣ бояд иҷроқунандагони тасодуфӣ набошанд. Ҷиҳатҳои муҳимми ин фаъолият бояд мавзуи танзими қонунгузорӣ бошад.

Ҳамин тавр, ба сифати иҷроқунанда – шахси ҳуқуқӣ аз қабилӣ ташкилотҳои байтории давлатӣ ва ташкилотҳои байтории хусусӣ, инчунин соҳибкори инфиродӣ баромад мекунад. Ташкилотҳои байтории хусусӣ ва соҳибкори инфиродӣ бояд иҷозатнома барои машғул шудан ба фаъолияти хусусии байториро дошта бошанд.

Тарафи дуюм тибқи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки м. 859 КМ ҚТ муқаррар менамояд, фармоишгар мебошад. Ба сифати фармоишгар Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро номбар менамояд(қ.1 м.37). Дар аксар маврид

²⁰² Ниг.: Бойгонии Суди Олии ФР. – Парвандаи № 81 – ГО8 – 14. – Соли 2008.

чунин шахсон дар қонуни мазкур соҳиби ҳайвонот ва соҳиби маҳсулоти ҳайвонот номида шудаанд. Истилоҳи соҳиби ҳайвонот ва соҳиби маҳсулоти ҳайвонот дар қонуни мазкур серистифода мебошад, аммо мафҳуми он дода нашудааст. Дар ҳуқуқи маданӣ тахти мафҳуми соҳиби моликият шахсони воқеӣ ё ҳуқуқие, ки моликият дар асоси ҳуқуқи моликият ё дигар ҳуқуқҳои ашӣ ба онҳо тааллуқ доранд, фаҳмида мешавад. Дар ин замина мафҳуми соҳиби ҳайвонот ва соҳиби маҳсулоти ҳайвонотро чунин пешниҳод менамоем:

– соҳибони ҳайвонот – шахсони воқеӣ ё ҳуқуқие, ки ҳайвоноти инфиродан муайян (хонагӣ, ваҳшӣ, хизматӣ, озмоишӣ ва ғайра) дар асоси ҳуқуқи моликият ё дигар ҳуқуқҳои ашӣ ба онҳо тааллуқ доранд;

– соҳибони маҳсулоти ҳайвонот – шахсони воқеӣ ё ҳуқуқие, ки маҳсулоти ҳайвонот дар асоси ҳуқуқи моликият ё дигар ҳуқуқҳои ашӣ ба онҳо тааллуқ доранд.

Дар б. 5 Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66, бошад ба сифати фармоишгар «истеъмолкунанда» номбар шудааст. Мафҳуми истеъмолкунанда дар м.1 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 оварда шудааст. Истеъмолкунанда – шахси воқеӣ ё ҳуқуқие, ки ният дорад мол (ичрои кор, хизматрасонӣ)-ро фармоиш диҳад ё харидорӣ намояд, ё худ онҳоро танҳо барои эҳтиёҷоти шахсӣ, оилавӣ, рӯзгор ва ғайра, ки бо анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд намебошанд, истифода намояд. Баъзе муаллифон ба он андешанд, ки дар баъзе шартномаҳои хизматрасонӣ, бояд танҳо шахси воқеӣ ҳамчун истеъмолкунанда эътироф карда шавад. Масалан, Н.В. Иванюхина қайд менамояд: «барои он ки шартномаи хизматрасонӣ оммавӣ эътироф карда шавад, зарур аст, ки танҳо шахси воқеӣ ҳамчун истеъмолкунанда баромад кунад ва ин, чун қоида, дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ рӯй медиҳад. Ҳолати мазкур аз он сабаб аст, ки чунин хизматрасониҳо аз рӯйи хусусияти худ, пеш аз ҳама, ба қонунгардонидани талаботи шахсони воқеӣ нигаронида шудаанд. Шахсони ҳуқуқӣ бошанд, танҳо дар робита ба фаъолияти соҳибкории худ ба хизматрасонии байторӣ муроҷиат мекунанд ва бо доштани имконияти интихоби иҷрокунанда

ба ҳимояи махсус эҳтиёҷ надоранд, балки метавонанд аз усулҳои ҳимояи умумии муносибатҳои озоди иқтисодӣ истифода баранд»²⁰³. Ба ин андеша розӣ шудан душвор аст, зеро дар шароити кунунӣ шахсони ҳуқуқӣ ба хизматрасонии байторӣ эҳтиёҷ доранд ва бояд манфиати онҳо ҳамчун истеъмолкунанда ҳифз карда шавад. Гузашта аз ин, Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 ба сифати истеъмолкунанда дар баробари шахсони воқеӣ, шахсони ҳуқуқиро низ эътироф менамояд. Мо мавқеи қонунгузоро чонибдорӣ менамоем ва ба сифати истеъмолкунанда дар шартномаи хизматрасониҳои муздноки байторӣ ҳам шахсони воқеӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқиро дохил менамоем. Гарчанде эътирофи шахсони ҳуқуқӣ ба чунин сифат баҳснок мебошад²⁰⁴. Аммо агар шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеӣ хизматрасонии байториро бо мақсади анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ фармоиш диҳанд, он гоҳ фармоишгар истеъмолкунанда намебошад ва манфиати ӯ ҳамчун тарафи заифи шартномаи мазкур ҳимоя намешавад.

Ҳолатҳои мурочиати фармоишгар ба иҷрокунанда гуногун аст. Масалан, ҳангоми гузаронидани табобати ҳайвонот – соҳиби ҳайвонот ва ҳангоми ташҳиси маҳсулоти ҳайвонот – соҳиби маҳсулоти ҳайвонот, ки онҳо ба сифати шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ баромад мекунанд, метавонанд фармоишгар бошанд. Ҳангоми табобати ҳайвоноти ваҳшӣ, ки дар ҷойҳои махсус нигоҳдорӣ мешаванд (боғҳои ҳайвонот, мамнуъгоҳҳо, сиркҳо) хизматрасонии байторӣ асосан аз чониби байтороне, ки тибқи шартномаи меҳнатӣ дар боғи ҳайвонот ё мамнуъгоҳ кор мекунанд, амалӣ карда мешаванд. Аммо дар ҳолати зарурӣ шахси ҳуқуқӣ – боғи ҳайвонот метавонад бо иҷрокунанда – ташкилоти байторӣ ё соҳибкори инфиродӣ барои расонидани хизмати байторӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бандад. Инчунин, агар мо ҳайвонҳои бесоҳибро баррасӣ кунем, пас фармоишгар тибқи

²⁰³ Ниг.: Иванюхина Н.В. Правовое регулирование договорных отношений по оказанию ветеринарных услуг: на примере города Москвы: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 68-69.

²⁰⁴ Ниг.: Шарипов У. А. Назария ва амалияи танзими шартномавии хизматрасонии муздноки машваратӣ: автореф. дис. номз. илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12. 00. 03. – Душанбе, 2022. – С. 8 - 9.

шартнома метавонад соҳиби паноҳгоҳи ҳайвонот, ки ҳайвоноти бесоҳиб он ҷо нигоҳдорӣ мешавад, бошанд.

Дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ чун дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ мавзуи шартнома шарти муҳим мебошад.

Мавзуи шартномаи хизматрасонии муздноки байториро – хизматҳои ғайримоддӣ ташкил мекунад. Натиҷаи фаъолияти иҷрокунанда ва он натиҷаеро, ки фармоишгар дидан мехоҳад, фарқ кардан лозим аст. Бояд қайд намуд, ки дар м. 859 КМ ҚТ «амалҳои муайяне, ки ба мазмуни уҳдадорӣ мутобиқанд» мавзуи шартномаи хизматрасонии музднок муқаррар шудааст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ бахсҳои илмӣ оид ба мавзуи шартномаи хизматрасонии музднок вучуд доранд. Баъзе аз муаллифон мавзуи шартномаи хизматрасонии музднокро ҳамчун «амалҳо» ё «анҷом додани фаъолияти муайяне» баррасӣ мекунанд²⁰⁵, дигарон онро бевосита «хизмат»²⁰⁶, «ҳамчун фаъолиятҳои, ки натиҷаи он шакли ашёӣ надоранд» медонанд²⁰⁷. Дигар нуқтаи назар он аст, ки мавзуи шартномаи хизматрасонии музднокро «таъсири судманди фаъолияти хизматрасон» ташкил медиҳад²⁰⁸.

Аз таҳлили адабиёти илмӣ хулоса кардан мумкин аст, ки мавзуи шартномаи хизматрасонии музднокро «хизмат» ташкил медиҳад, ки дар содир намудани амали муайян ва ё иҷрокунии фаъолияти муайян аз ҷониби иҷрокунанда ифода меёбад. Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки мавзуи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ – «хизматрасонии байторӣ» мебошад, ки дар содир намудани амали муайян ва ё иҷронамоии фаъолияти муайян аз ҷониби иҷрокунанда (байтор ё ташкилоти байторӣ) ифода ёфта, баҳри пешгирии бемории ҳайвонот, табobati ҳайвоноти бемор, ташхиси

²⁰⁵ Ниг.: Гражданское право: В 2 т. Т. 2. Полутом 2: Учебник/отв. ред. проф. Е.А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: 2000. (автор гл. 43 Шерстобитов А.Е.) – С. 5; Ситдикова Л.Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг. Монография. – Набережные Челны: 2003. – С. 130.

²⁰⁶ Ниг.: Шешенин Е.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг//Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. – Свердловск, 1964. Вып. 3. – С. 157-158; Фетюхин М.И., Фетюхин Ю.М., Хабаров А.Н. Договор возмездного оказания услуг: Учеб. пос. – Волгоград, 2001. – С. 13; Мародумов Р.Н. К вопросу о понятии договора возмездного оказания услуг// Межвузовская конф. студентов и молодых ученых г. Волгограда и Волгоградской области. – Волгоград, 12-15 ноября 2002 г.: Тезисы докладов. – Волгоград, 2003. Право и юриспруденция. Вып. 2. – С. 66.

²⁰⁷ Ниг.: Шешенин Е.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг//Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. – Свердловск, 1964. Вып. 3. – С. 157-158.

²⁰⁸ Ниг.: Шешенин Е. Д. Договор услуг в советском гражданском праве //Сборник материалов научной сессии вузов Уральского экономического района. – Свердловск, 1963. – С. 32.

маҳсулоти ҳайвонот ва дигар намудҳои хизматрасони байторӣ равона шудааст.

Дар адабиёти илмӣ бисёр вақт оид ба мавзуи шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ ва объекти хизматрасони байторӣ дар алоҳидагӣ сухан меравад. Байни ин ду категория дар ҳақиқат тафовут гузоштан мумкин аст. Қайд кардан зарур аст, ки ҳамаи намудҳои хизматрасонӣ, сарфи назар аз содир намудани амали муайян ва ё иҷрокунии фаъолияти муайян аз ҷониби иҷрокунандаи хизмат ба як неъматӣ моддӣ ва ғайримоддӣ мушаххас равона карда шудааст, ки онро объекти хизматрасонӣ меноманд. Хизматрасони байторӣ низ ба неъматӣ мушаххас равона карда мешавад, ки ин объекти он мебошад. Ҳамин тавр, мавзуи шартномаи хизматрасони муздноки байториро «хизматрасони байторӣ» ташкил медиҳад ва объекти хизматрасони байториро бошад неъматӣ, ки хизматрасони байторӣ ба он равона шудааст. Ба неъматӣ, ки хизматрасони байторӣ ба он равона шудааст дохил намудан мумкин аст: ҳайвонот ва маҳсулоти ҳайвонот.

Нарх дар шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ аҳаммияти махсуси ҳуқуқӣ дорад. Нарх дар шартномаи мазкур музде мебошад, ки фармоишгар бари ивази хизмат ба иҷрокунанда пардохт менамояд. Дар боби 43 КМ ҚТ оид ба нарх дар шартномаи хизматрасони музднок сухан намеравад. Аз ин рӯ, дар ин самт қоидаҳои умумиро оид ба нарх татбиқ намудан мумкин аст.

Дар м. 486 КМ ҚТ омадааст, ки нарх дар шартнома бо созиши тарафҳо озодона муқаррар ва тағйир дода мешавад, агар дар қонун тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад. Моддаи 811 КМ ҚТ низ муқаррар намудааст, ки нархи қор дар шартномаи паймонкории маишӣ тибқи созишномаи тарафҳо муқаррар гардида, наметавонад аз нархи дар нархнома эълоннамудаи паймонкор болотар бошад. Дар б. 12 Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66 бошад омадааст, ки шаклҳои пардохти хизматрасонӣ бо созишномаи байни истеъмолкунанда ва иҷрокунанда мутобиқи нархномаҳои хизматрасониҳои байторӣ, ки аз ҷониби мақоми ваколатдори байторӣ тасдиқ гардида, бо Хадамоти зиддиинҳисории

назди Ҳукумати ҚТ мувофиқа шудааст, муайян карда мешавад. Дар така ба ин меъёрҳо, гуфтан мумкин аст, ки муайян намудани нарх ҳамчун як унсури калидии ин шартнома бояд созгори принципи озодии шартнома бошад, инчунин заминаи сатҳи баланди сифати хизмати байторӣ буда, бояд ҳуқуқ ва озодиҳои истеъмолкунандаро вайрон накунад²⁰⁹.

Мувофиқи қ.3. м. 486 КМ ҚТ агар дар шартномаи музднок нарх пешбинӣ нагардида бошад ва бинобар шарти шартнома муайян шуда наметавонад, иҷрои шартнома бояд бо нархе пардохта шавад, ки дар чунин ҳолатҳо одатан барои ин гуна мол ва қору хизматрасонӣ гирифта мешавад. Аз муқаррароти ин меъёр метавон ба хулосае омад, ки иҷрокунанда ва фармоишгар ҳамчун тарафҳои шартнома ҳуқуқ доранд мустақилона нархро дар шартномаи хизматрасонии муздоки байторӣ муқаррар кунанд. Ҳамзамон, нархҳои хизматрасонии байториро санадҳои меъёрии сатҳи гуногун танзим мекунанд. Дар асоси қ.2. м. 486 КМ ҚТ, дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонун нархҳои муқаррар ё танзимнамудаи мақомоти ваколатдори давлатӣ истифода мешаванд». Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки мақомоти давлатӣ ё мақомоти маҳалии ҳокимияти давлатӣ ҳамчун мақомоти танзимкунанда метавонанд ба танзими нархҳо дар шартномаи хизматрасонии муздоки байторӣ таъсир расонанд. Ташкилотҳои байторӣ ё соҳибқорони инфиродӣ, ки хизматрасонии муздоки байториро амалӣ менамоянд, бояд дорои нархномаи хизматрасонӣ бошанд, ки бо Ҳадамоти зиддиинҳисории назди Ҳукумати ҚТ мувофиқа мешавад. Ташкилотҳои байторӣ муқаррароти ин талаботро ҳангоми муайян намудани нархи хизматрасонии байторӣ ҳамчун дастур ба назар мегиранд. Аммо, азбаски хароҷоти як ташкилоти байторӣ, ки нархи ниҳоии хизматрасонии байториро ташкил медиҳад, метавонад гуногун бошад (вобаста ба хароҷоти таъмир, нигоҳдорӣ, хариди таҷҳизот ва ғайра), пас нархи ҳамон як хизмати байторӣ дар ташкилотҳои байторӣ метавонанд гуногун бошанд.

Дар шартномаи хизматрасонии муздоки байторӣ масъалаи дигаре, ки

²⁰⁹ Ниг.: Кулагин М. И. Защита интересов потребителей и развитие современного французского права. // Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. // Сб. норматив. актов. – Обязательственное право. – М., 1989. – С. 18 – 19.

аҳаммияти махсуси ҳуқуқӣ дорад, муайян намудани муҳлат мебошад. Муҳлат дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ давомияти вақте мебошад, ки дар доираи он бояд тарафҳои шартнома уҳдадорихои базиммагирифташонро ба таври дахлдор иҷро намоянд. Дар боби 43 КМ ҚТ муҳлати иҷрои хизматрасонии муздноки байторӣ нишон дода нашудааст. Ҳамзамон, тибқи м. 361 КМ ҚТ муқаррарот дар бораи муҳлати иҷрои уҳдадорӣ мавҷуд аст, ки мутобиқи он, агар уҳдадорӣ рӯзи иҷро ё давраи муҳлатеро, ки дар чараёни он уҳдадорӣ бояд иҷро шавад, пешбинӣ намуда бошад, ё барои муайян намудани он имкон диҳад, уҳдадорӣ бояд дар ҳамон рӯз ё мувофиқан дар лаҳзаи ҳамон давра иҷро карда шавад. Дар ҳолатҳое ки уҳдадорӣ муҳлати иҷроро пешбинӣ накунад ва шартҳои муайян кардани чунин муҳлатро нашошта бошад, он бояд дар муҳлати оқилонаи баъди ба вучуд омадани уҳдадорӣ иҷро карда шавад. Уҳдадорие, ки дар муҳлати оқилона иҷро карда нашудааст, ҳамчунин уҳдадориеро, ки муҳлати иҷрои он бо лаҳзаи пешниҳоди талабот муайян шудааст, қарздор уҳдадор аст дар давоми ҳафт рӯз аз рӯзи талаб кардани кредитор иҷро намояд, агар дар муҳлати дигар иҷро кардани уҳдадорӣ аз қонунгузорӣ, шартҳои уҳдадорӣ, одатҳои муомилоти қорӣ ё моҳияти уҳдадорӣ барнаояд. Ҳамин тариқ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар сурати мавҷуд набудани муҳлат дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иҷрокунанда уҳдадор аст дар муҳлати оқилонаи баъди бастании шартнома, уҳдадорияшро иҷро намояд.

Муайян кардани муҳлат дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ на ҳамеша имконпазир аст. Муайян намудани муҳлат метавонад вобаста ба намудҳои хизматрасонии байторӣ фарқ намояд. Масалан, ҳангоми табобати ҳайвонот дар муайян намудани муҳлат, омилҳои зиёд таъсир мерасонанд ва ин пеш аз ҳама, аз вазъи саломатии ҳайвонот ё дигар шароити ҳаёт вобаста бошад. Вақти пешниҳоди хизмати байторӣ, муҳлат дар асоси вазнинии саломатии ҳайвонот, мушкilotи эҳтимолӣ, мураккабии амалҳо оид ба табобат ва омилҳои дигар муайян карда мешавад. Омилҳои болозикр дар баҳси байни соҳиби сағи зоти «Гриффони Брюссели» ва клиникаи байтории

«24 соат» нақши ҳалқунанда доранд²¹⁰. Аз даъвои соҳиби сағ бармеояд, ки ӯ ба ҷавобгар дар хусуси қабули таваллуди сағҳои навзод мурочиат намудааст. Дар натиҷаи хизматрасонии бесалоҳиятонаи ҷавобгар, ба андешаи даъвогар сағи ҳомиладор, баъд аз таваллуди чор сағча (ду тояшон мурда таваллуд шуданд), вафот мекунад. Ҷавобгар бошад чунин айбдоркуниро беасос номида, исбот мекунад, ки дар дармонгоҳи байторӣ таваллуди ду сағчаҳо тибқи меъёри амалқунанда дуруст анҷом дода шуд. Шахсони дар баррасии парванда ҳамчун мутахассис ҷалбшуда (мутахассисони Раёсати байниминтақавии Хадамоти Федералии назорати давлатии ҳифзи ҳуқуқи истеъмолқунандагон дар ш. Севастопол ва Кумитаи давлатии байтории Ҷумҳурии Қрим) хулоса доданд, ки дар амалиёти қабули тифлони сағи бордор талаботҳои байторӣ вайрон нашудаанд. Дар хулосаи Маркази ташхиси криминалистии ш. Симферопол зикр шудааст, ки ҳангоми қабули таваллуди сағчаҳои навзод меъёрҳои амалқунандаи байторӣ аз ҷониби байторон риоя шудааст. Сабаби беҳолу бемадор гардидани сағи таваллуднамуда, худсарии даъвор мебошад, ки бе тавсияи байторон тавассути сӯзандору ва бе риояи тартиботи ҷойдошта ба сағ ворид намудани антибиотики «Цефтриаксон» мебошад. Ташхиси коршиносон исбот намуд, ки ворид намудани чунин антибиотик ба сағи таваллудкарда бе тавсияи байторон, бе риояи талаботҳои байторӣ анҷом дода шудааст. Ҳамин тавр, суд дар асоси м. 194 – 199 КММ ФР даъвои соҳиби сағро рад намуд. Ба андешаи мо худсарии соҳиби сағ боиси талафоти он гардид. Чунин муносибат ба принципи инсондӯстӣ муносиб нест, чунки аз беэҳтиётӣ вайрон намудани ҳаёти дигарон мебошад²¹¹.

Вобаста аз намуди хизматрасонии байторӣ муҳлат бояд муайян карда шавад:

– санае, ки иҷроқунанда бояд ба расонидани хизмат шуруъ кунад, дар ҳоле ки тарафҳо тибқи мувофиқа метавонанд вақти пешниҳоди ин хизматро нишон диҳанд;

²¹⁰ Ниг.: Железнодорожный районный суд города Симферополя (Республика Крым). Решение № 2 – 137/ 2019 от 18 июля 2019 года по делу № 2 – 137/2019 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.sudact.ru> (дата обращения: 18. 01. 2024).

²¹¹ Ниг.: Сафарзода Н. Ф. Ҳуқуқ ба саломатӣ: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: автореф. дис. номз. илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12. 00. 01. – Душанбе, 2022. – С. 13.

– давраи вақте, ки дар он хизмати байторӣ расонида мешавад.

Стандартҳои то имрӯз таҳияшуда (масалан, ташхис ва табобати беморони ҳорӣ, ташхис ва табобати он) истилоҳотеро дар бар мегиранд, ки давомнокии табобатро ташкил медиҳанд. Аз ин лиҳоз, ин истилоҳот бояд ҳадди ақал ҳисобида шаванд, зеро вобаста аз вазъи саломатии ҳайвонот, давомнокии хизмат гуногун буда метавонад²¹².

КМ ҚТ имконияти пеш аз муҳлат иҷро намудани уҳдадорихоро пешбинӣ мекунад. Дар м. 363 КМ ҚТ омадааст, ки қарздор ҳуқуқ дорад, уҳдадорию худро то фаро расидани муҳлат иҷро намояд, агар аз қонунгузорӣ, шартҳои уҳдадорӣ ё моҳияти он тартиби дигар барнаояд. Ба андешаи мо, ин муқаррарот метавонад нисбат ба шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ татбиқ карда шавад. Масалан, вақте ки давраи барқарорсозӣ пас аз табобат барои фармоишгар хуб мегузарад ва иҷроқунанда хизматро пеш аз муҳлат мерасонад, ин табиист, ки иҷрои пеш аз муҳлати хизматро нишон медиҳад.

Таҳқиқоти дар боло гузаронидашуда имкон медиҳад, ки хулосаҳои зеринро пешниҳод намоем:

1. Дар ҚТ хизматрасонии муздноки байторӣ дар асоси шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ анҷом дода мешавад. Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ як намуди алоҳидаи шартномаи хизматрасонии музднок мебошад ва онро айни ҳол аз ин шартнома ҷудо намудан ғайри имкон мебошад. Тибқи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иҷроқунанда (байтор ё ташкилоти байторӣ) уҳдадор мешавад, ки хизмати байториро дар ҳаҷм, сифати муқарраршуда ва намуди муайяншуда расонад ва фармоишгар (шахси ба хизмати байторӣ эҳтиёҷдошта) уҳдадор мешавад, ки барои расонидани хизмат мусоидат намояд ва дар ҳолатҳои пешбиниамудаи шартнома музди хизматро пардохт намояд.

2. Тарафҳои шартномаи мазкур иҷроқунанда ва фармоишгар буда, ба сифати иҷроқунанда ташкилотҳои байторӣ иштирок менамоянд, ки онҳо

²¹² Ниг.: Зворыкина Т. И. Техническое регулирование в сфере услуг // Стандарты и качество. – 2005. – № 3. – С. 37.

метавонанд давлатӣ ва хусусӣ бошанд. Ташкилотҳои байтории давлатӣ – ташкилотҳои байторие мебошанд, ки моликияти давлатӣ ва тобеи мақомоти ҳокимияти иҷроия – Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ мебошанд. Ташкилотҳои байтории хусусӣ бо молу мулки худ ин фаъолиятро амалӣ менамоянд. Шахсони воқеӣ, ки маълумоти байторӣ доранд ва ҳамчун соҳибкори инфиродӣ сабти ном шудаанд, метавонанд иҷроқунанда дар ин шартнома бошанд. Барои он ки ташкилоти байтории хусусӣ ё соҳибкори инфиродӣ фаъолияти байториро амалӣ намояд ва ҳамчун тараф дар ин шартнома ширкат намояд, бояд иҷозатнома дошта бошад. Иҷозатнома барои ин фаъолият аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори давлатӣ – Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ дода мешавад.

Ба сифати фармоишгар дар ин шартнома шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ иштирок карда метавонанд. Фармоишгаре, ки хизматрасонии байториро баҳри қонегардонидани эҳтиёҷоти маишии худ фармоиш медиҳад, мақоми ҳуқуқии истеъмолқунандаро доро мебошад.

3. Бисёр вақт оид ба мавзуи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ва объекти шартномаи мазкур дар алоҳидагӣ сухан меравад. Байни ин ду категория бояд тафовут гузошт. Мавзуи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ – хизматрасонии байторӣ мебошад, ки дар содир намудани амали муайян ва ё иҷрои фаъолияти муайян аз ҷониби иҷроқунанда (байтор ё ташкилоти байторӣ) ифода ёфта, баҳри пешгирии бемории ҳайвонот, табобати ҳайвоноти бемор, ташҳиси маҳсулоти ҳайвонот ва дигар намудҳои хизматрасонии байторӣ равона шудааст.

4. Пешниҳод менамоем, ки бо мақсади пурра ва низомнок танзим намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки ба сифати фармоишгар истеъмолқунанда иштирок менамояд ва ба Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мутобиқ намудани Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, №66 он дар таҳрири нав қабул карда шавад.

2.2. Мазмуни шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ

Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ чун дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ мазмуни худро дорад ва дар он дақиқ муайян намудани мазмунаш аҳамияти муҳим дорад. Зеро «возеҳӣ ва муайянии мазмуни шартнома, – менависад Қ. Ш. Қурбонов, – хусусиятҳои ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъективии тарафҳо, имконияти иҷрои матлуби уҳдадорӣ ва оқибатҳои вайрон кардани онро муайян мекунад»²¹³.

Атрофи фаҳмиши «мазмуни шартнома» солҳост дар илми ҳуқуқи маданӣ баҳсу таҳқиқотҳо идома доранд ва рӯзе ба мафҳуми он аксаран андешаҳои гуногун пешниҳод менамоянд. Ба назари В.А. Белов «мазмуни шартномаро қонунҳо (васеътар – сарчашмаҳои ҳуқуқи маданӣ) ва шартҳои мувофиқашудаи тарафҳо (меъёрҳо, қоидаҳо, зербоб, моддаҳо, бандҳо) муайян мекунанд, ки аз ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахсоне иборат аст, ки аз номи онҳо ва ба манфиати онҳо ин шартнома баста шудааст»²¹⁴. В.П. Мозолин бошад қайд менамояд, ки «мазмуни шартнома ҳамчун аҳд (факти ҳуқуқӣ) маънои ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо нисбати пешакӣ муайян намудани табиати ҳуқуқӣ, моҳият ва хусусиятҳои ҳар як шартномаи мушаххас ва алоқамандии он ба намуди шартномаи дар қонун пешбинишуда мебошад»²¹⁵.

Барои баъзе муаллифон муайян намудани мазмуни шартномаи ҳуқуқи маданӣ ҳамчун ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо хато ба назар мерасад. Ф. С. Сулаймонов қайд менамояд, ки «шартҳои шартнома дар маҷмӯъ мазмуни шартномаро ташкил медиҳанд»²¹⁶. Қ. Ш. Қурбонов бошад қайд менамояд, ки «шартҳое, ки нисбат ба онҳо тарафҳо ба созиш омадаанд, мазмуни шартномаро ташкил медиҳанд»²¹⁷. О. С. Иоффе қайд менамояд, ки «мазмуни шартнома маҷмуи шартҳои он мебошад, ки тарафҳо онро таҳия кардаанд ё аз

²¹³ Ниг.: Қурбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани. Қисми I. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С. 431.

²¹⁴ Ниг.: Белов, В. А. Гражданское право. В 4 т. Т. II. Общая часть. В 2 кн. Книга 2. Факты: учебник для академического бакалавриата и магистратуры / В. А. Белов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2016. Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс. – С.209.

²¹⁵ Ниг.: Гражданское право. В 2х ч. Часть 1. //отв ред Мозолин В.П. – М.: Юристъ, 2005. – С. 121.

²¹⁶ Ниг.: Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум / Мухаррирови масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултаи ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – С.298.

²¹⁷ Ниг.: Қурбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани. Қисми I. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С.431.

қонуне, ки бастанӣ шартнома бар он асос ёфтааст, иборат аст»²¹⁸. Ў муайян кардани мазмуни шартномаро ҳамчун ҳуқуқу уҳдадорихоӣ тарафхоро хато шуморида қайд менамояд, ки «ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ мазмуни уҳдадориро ташкил медиҳанд, аммо на шартномае, ки онро ба вучуд овардааст ва маҷмуи шартҳо мазмуни шартномаро ташкил медиҳанд, аммо на уҳдадорие, ки аз он ба миён омадааст»²¹⁹. Дар ин маврид, Н.Шонасурдинов қайд менамояд, ки «сарфи назар аз он ки мазмуни шартнома ва мазмуни уҳдадорие шартномавӣ бешубҳа бо ҳам мепайвандад, ба ҳам наздиканд, бо ҳамдигар чунон зич алоқаманданд, ки онҳо якдигарро муайян мекунанд, аммо зарурати объективии фарқ кардани мазмуни шартнома ва мазмуни уҳдадорие, ки аз он бармеояд, инкор кардан мумкин нест. Шартҳои шартнома дар маҷмуъ мазмуни шартнома ва маҷмуи ҳуқуқу уҳдадорихоӣ, ки аз шартнома бармеоянд, мазмуни уҳдадорие шартномавиро ташкил медиҳанд»²²⁰. Андешаҳои дар болозикршуда боиси он шудааст, ки дар адабиёт мазмуни шартномаро ба маъноӣ маҳдуд ва васеъ низ мефаҳманд. «Фаҳмиши маҳдуди мазмуни шартнома ифодакунандаи он аст, ки мазмуни шартномаро танҳо ҳуқуқу уҳдадорихоӣ тарафҳо ташкил медиҳад. Мазмуни васеъ бошад, ифодакунандаи он аст, ки шартҳое, ки вобаста ба он тарафҳои шарнома ба созиш меоянд, мазмуни шартномаро ташкил медиҳад»²²¹.

Дар ин замина андешаи ҷолибро Ҳ.Н. Ҳиматов зикр менамояд. Муаллиф оид ба мазмуни шартнома сухан ронда қайд менамояд, ки «дар илм ин истилоҳ ба се маъно тафсир мешавад: яқум, ҳамчун шартҳои шартнома; дувум, ҳамчун ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ тарафҳо, ки аз таркиби муносибатҳои ҳуқуқии шартнома бармеоянд; дар ниҳоят, ҳамчун бандҳое, ки мазмуни матни шартномаро ташкил медиҳанд»²²². Ҳ.Н. Ҳиматов андешаи он ки мазмуни шартномаро шартҳои он ташкил медиҳад ҷонибдорӣ намуда илова менамояд,

²¹⁸ Ниг.: Иоффе О. С. Обязательственное право. – М.: Юрид.лит., 1975. – С.18

²¹⁹ Ниг.: Иоффе О. С. Асари ишорашуда. – С.18

²²⁰ Ниг.: Шонасурдинов Н. Правовое обеспечение экономики и рационального использования электрической и тепловой энергии: дис... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1989. – С. 88-89.

²²¹ Ниг.: Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хочамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи шартномавӣ /Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С.32.

²²² Ниг.: Химатов Х.Н. Правовое регулирование имущественных отношений супругов: проблемы и перспективы развития // Под ред. акад. АН РТ, д-ра юрид. наук, проф. М.А. Махмудова. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – С. 133.

ки «ин мавқеъро дастгирӣ намуда, мо танҳо қайд менамоем, ки вақте муаллифон дар бораи шартҳои шартнома суҳбат мекунанд, шартномаро ҳамчун аҳд дар назар доранд. Муносибатҳои шартномавӣ, ки мазмунашон ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо мебошанд, танҳо дар ҳолате ба миён меоянд, ки тарафҳо дар бораи шартҳои муайян ба мувофиқа расанд. Дар ин фаҳмиш, дар мазмуни шартнома чизе буда наметавонад, ки ҳанӯз ба вучуд наомада бошад»²²³.

Мо ин ақидаро дастгирӣ намуда ба он бо каме тағйирот ворид намуданро зарур мешуморем. Бояд қайд намуд, ки дар адабиёт андешаи умумиэътирофшуда аст, ки шартнома бояд ба се маъно фаҳмида шавад ва ин шартнома – ҳамчун факти ҳуқуқӣ, шартнома – ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ ва шартнома – ҳамчун ҳуҷҷат²²⁴. Баъди таҳлили ин мавзӯ, ба хулосае омадан мумкин аст, ки вақте шартнома ҳамчун факти ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, мазмуни онро шартҳои шартнома ташкил медиҳад. Вақте ки шартнома ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад мазмуни онро ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳои шартнома ташкил медиҳад. Вақте шартнома – ҳамчун ҳуҷҷат фаҳмида мешавад, мазмуни онро бандҳои шартнома ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо мо танҳо оид ба мазмуни шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ, яъне ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳои шартномаи мазкур ибрози андеша менамоем.

Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дутарафа буда тарафҳои он иҷрокунанда ва фармоишгар мебошад ва ҳар як тараф дорои ҳуқуқ ва уҳдадорихои баробар мебошад. Дар қонунгузори ҚТ, аз ҷумла дар боби 43 КМ ҚТ, Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674, Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66 ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, баъзе аз ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ нишон

²²³ Ниг.: Химатов Х.Н. Асари ишорашуда. – С. 133.

²²⁴ Ниг.: Сулаймонов Ф.С. Ҳуқуқи граждани ва савдоии мамалкатҳои хориҷӣ (маҷмааи таълимию методӣ). – Душанбе: Истеъдод, 2012. – С.83-84.; Курбонов Қ.Ш., Фафозода И.Ф. Ҳуқуқи граждани. Қисми I. Китоби дарсӣ.– Душанбе: Донишварон, 2017. – С.439-440.

дода шудаанд. Барои мушаххастар намудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо ин масъаларо муфассалтар мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Чи хеле дар боло қайд карда шуд, мутақобилият хусусияти шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ буда, ҳуқуқи як тараф ва уҳдадорӣ доштани тарафи дигарро ифода менамояд. Дар робита бо шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ, ҳуқуқи фармоишгари хизматрасонии байторӣ ҳамзамон ҳамчун уҳдадори иҷроқунанда амал мекунад ва ё баръакс. Аз ин рӯ, дар доираи ин мавзӯ мо танҳо уҳдадориҳои тарафҳоро зикр менамоем, ки дар як вақт ба ҳуқуқи тарафи дигар табдил меёбад.

Дар навбати аввал мо уҳдадориҳои иҷроқунандаро дар шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ баррасӣ менамоем.

Уҳдадориҳои иҷроқунанда дар шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ ин расонидани хизмати байторӣ мебошад. Аз мазмуни м. 859 КМ ҚТ бармеояд, ки бо супориши фармоишгар иҷроқунанда вазифадор аст хизмат расонад. Яъне, уҳдадориҳои асосии иҷроқунанда расонидани хизмати байторӣ бо дархости фармоишгар мебошад. Дар м. 861 КМ ҚТ иҷрои шартнома чунин муқаррар карда шудааст. Иҷрои шартномаи хизматрасонии музднок дар ҳамон амалҳои ифода мегардад, ки бояд мутобиқи мазмуни уҳдадорӣ анҷом дода шаванд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки иҷрои шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ иҷрои амалҳои фаъолияти муайяни иҷроқунанда оид ба пешгирии бемории ҳайвонот, табобати ҳайвоноти бемор, тағйир додани ҳолати ҷисмонии ҳайвонот, ташҳиси маҳсулоти ҳайвонот ва ғайра равона карда шудаанд, мебошад.

Хизматрасонии байторӣ, ки аз ҷониби иҷроқунанда расонида мешавад бояд бо сифати дахлдор ва беҳатар бошад. Чунки яке аз унсуре муҳимми иҷрои хизматрасонии байторӣ ин сифат ва беҳатарии хизматрасонии байторӣ мебошад.

Мафҳуми сифати хизматрасонӣ дар м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи химояи ҳуқуқи истеъмолқунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, муқаррар карда шудааст. Мувофиқи он сифати мол (кор, хизматрасонӣ) – маҷмуи хусусиятҳои моле (коре, хизматрасоние), ки ба талаботи муқарраргардида ва ё эҳтимолии

истеъмолкунанда (бехатарӣ, коршоямӣ, хусусиятҳои истифода, боэътимодӣ, камхарчӣ, талаботи иттилоотии завқӣ ва ғайра)-ро қонеъ гардонидани он нисбат дорад. Аз ин бармеояд, ки сифати хизматрасонии байторӣ – маҷмуи хусусиятҳои ин намуди хизматрасонӣ мебошад, ки талаботи муқарраргардида ва ё эҳтимолии истеъмолкунанда (бехатарӣ, хусусиятҳои истифода, боэътимодӣ, камхарчӣ, талаботи иттилоотии завқӣ ва ғайра)-ро қонеъ мегардонад²²⁵. Аслан сифати хизматрасонии байториро дар шартнома муқаррар намудан мушкил аст, чунки дар асоси ин шартнома фармоишгар манфиатдор аст, ки талаботаш қонеъ карда шавад. Дар ин маврид сифати хизматрасонии байториро дар амали дурусти иҷроқунанда, дурустии ташхис, сифати доруҳо ва ғайра дида метавонем. Дар асоси шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иҷроқунанда дар расонидани хизмат аз усулҳои ташхис, табобат, технологияҳои табобатӣ ва дорувориеро истифода барад, ки дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои истифода иҷозат дода шудааст. Чунки усулҳои наво, ки мавриди таҳиякунӣ қарор доранд ва дар озмоиш аст, метавонад ба фармоишгар зарар расонад. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки дар б. 5 Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66, чунин уҳдадорихои иҷроқунанда бо мазмуни зайл илова карда шавад:

– усулҳоеро ҳангоми пешгирӣ, ташхис ва табобат истифода барад, ки таъсири манфиро ба ҳайвонот истисно менамояд;

– дар фаъолияти худ маводҳои байторӣ ва дорувориеро, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ ба қайд гирифта шудаанд, истифода баранд.

Бехатарии хизматрасонии байторӣ ин чузъи таркибии сифати хизматрасонии байторӣ мебошад. Дар м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи химояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, мафҳуми бехатарии хизматрасонӣ дода шудааст. Аз он бармеояд, ки бехатарии мол (кор, хизматрасонӣ) барои ҳаёт, саломатӣ, амволи истеъмолкунанда ва муҳити зист ҳангоми истифода, ниғаҳдорӣ, интиқол ва нобудкунии он, инчунин ба

²²⁵ Ниг.: Болтуев У. С. Защита прав потребителей по законодательству Республики Таджикистан: проблемы теории и практики .– Худжанд: Ношир, 2014. – С. 87.

бехатарии чараёни иҷрои кор (хизматрасонӣ) вобастагӣ дорад. Қайд намудан мумкин аст, ки бехатарии хизматрасонии байторӣ – бехатарии ин намуди хизматрасонӣ барои ҳаёт, саломатӣ, амволи истеъмолкунанда ва муҳити зист ҳангоми чараёни иҷрои хизматрасонӣ мебошад.

Уҳдадорӣ дигари иҷрокунанда – дар шарномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ин шахсан расонидани хизмати байторӣ мебошад. Муқаррар шудани ин уҳдадорӣ дар адабиёт гуногун маънидод мешавад. Ба назари Ҷ.С.Муртазоқулов «аз он сабабе ки дар шартномаи хизматрасонӣ натиҷаи хизмат аз фаъолияти иҷрокунанда ҷудо нест ва чараёни истифодаи хизмат, чун қоида, дар лаҳзаи расонидани он амалӣ мешавад, аз ин рӯ, шахсияти ҳуди иҷрокунанда, сифатҳои фардии ӯ, таҷриба, маҳорати касбӣ, дониш низ аҳаммият дорад»²²⁶. Ю.В. Романетс чунин мешуморад, ки «шахсияти иҷрокундаи хизмат аз ҳисоби хусусияти ғайримоддӣ доштани хизмат, набудани натиҷаҳои моддӣ, қобилияти баҳодиҳии сифати хизматрасонӣ ва назорат аз болои чараёни иҷрои шартнома барои фармоишгар аҳаммияти калон дорад. Аз ин ҷиҳат, иҷрои шахсии уҳдадорӣ, гӯё, ба фармоишгар барои ин паст будани назоратро ҷуброн мекунад»²²⁷. М.В. Кротов бар ин назар аст, ки «чизи асосӣ ин аст, ки муштарӣ на ба хизматрасонӣ, балки ба хизмате, ки ин мутахассиси мушаххас пешниҳод мекунад, тавачҷуҳ дорад»²²⁸. Ҳамин тавр, аз сабаби он ки натиҷаи хизматрасонии байторӣ аз фаъолияти иҷрокунанда ҷудонашаванда аст, хизматрасонии байторӣ дар раванди амалишавии он истеъмол карда мешавад ва бо мақсати ҳимояи манфиати фармоишгар ин уҳдадорӣ иҷрокунанда муқаррар шудааст.

Муқаррарот оид ба шахсан иҷро намудани уҳдадорӣ аз ҷониби иҷрокунунда дар қонунгузории соҳавии байторӣ нест, вале меъёри қ.2. м.861 КМ ҚТ татбиқ карда мешавад, ки ҳолати шахсан иҷро кардани уҳдадориро муқаррар намудааст. Ин меъёр аз иҷрокунанда талаб менамояд, ки хизматрасонии байториро шахсан пешниҳод кунад. Ин маънои онро дорад, ки

²²⁶ Ниг.: Ҳуқуқи граждани. Қисми 2. Зери таҳрири узви академики АИ ҚТ, Махмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С.286.

²²⁷ Ниг.: Романетс Ю.В. Договор возмездного оказания услуг //Закон. – 1999. – № 10. – С. 121.

²²⁸ Ниг.: Гражданское право: Учебник. Т. 2 // под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – С– Петербург, 1996. – С. 547.

агар фармоишгар барои расонидани хизмати байторӣ ба иҷрокунандаи хизматрасонии байторӣ муроҷиат карда бошад, он ҳуқуқ надорад, уҳдадорихои худро оид ба иҷрои шартнома ба иҷрокунандаи дигар интиқол диҳад. Дар ин ҳолат истисноҳо вуҷуд дорад ва ин ҳолатҳое мебошанд, ки дар шартнома махсус тартиби дигаре пешбинӣ шудааст. Аз ин рӯ, ба фармоишгар бояд танҳо аз ҷониби иҷрокунандае, ки бо ӯ шартнома бастааст, хизмат расонада шавад. Азбаски раванди пешниҳоди хизмат аз натиҷаи он ҷудонопазир аст, уҳдадории иҷрокунанда шахсан расонидани хизмат аҳаммияти муҳимро касб менамояд. Чунки ҳангоми бастанӣ шартнома фармоишгар ба эътибори иҷрокунанда, таҷрибаи он дар ин соҳа, имкониятро барои расонидани ин намуди хизмат ба назар мегирад. Ҳангоми хизматрасонӣ иҷрокунанда аз мавод, қувва ва воситаҳои худ истифода мебарад, ки барои сифат дар назди фармоишгар масъул аст.

Аз ин маълум мегардад, ки агар фармоишгар барои гирифтани хизматрасонии байторӣ ба иҷрокунандаи муайян муроҷиат карда бошад, ин иҷрокунанда ҳуқуқ надорад уҳдадорихои худро оид ба иҷрои шартнома ба иҷрокунандаи дигар супорад, агар чунин имконият дар шартнома махсус пешбинӣ нашуда бошад. Иҷрои шахсӣ ҳангоми соҳибкори инфиродӣ будани иҷрокунанда осон амалӣ мешавад. Вазъи байтор – соҳибкорони инфиродӣ одӣ аст, зеро дар ин ҳолат хизматро худи ҳамон шахсе пешниҳод мекунад, ки бо ӯ шартнома баста шудааст. Ҳангоми шахси ҳуқуқӣ – ташкилоти байторӣ будани иҷрокунанда шахсан расонидани хизмат мураккаб мегардад. Дар ин ҳолат ҳатто, агар дар шартнома уҳдадории иҷрои уҳдадории шахсӣ пешбинӣ шуда бошад ҳам, хизматрасонӣ метавонад аз ҷониби ҳар як мутахассиси ташкилоти байторӣ пешниҳод карда шавад, ки ин талабот ва маҳдудиятҳои муқарраршударо вайрон намекунад ва ҳамчун ивазкунандаи ашхоси дар уҳдадорӣ ҷойдошта ба ҳисоб намеравад. Роҳбари ташкилоти байторӣ ҳуқуқ дорад, ки ягон корманди ташкилот – байторро барои хизматрасонӣ ба фармоишгар дархост карда таъин кунад.

Шахсони сеюм дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иштирок мекунад, агар чунин имконият дар шартнома ба таври дақиқ

пешбинӣ шуда бошад. Дар айни замон, чунин шахсони сеюм як қисми ухдадориҳои базиммагирифтаи иҷрокунанда ё ухдадориҳоро пурра иҷро мекунанд. Дар ин ҳолат, тағирёбии шахсон дар ухдадорӣ ба назар мерасад. Тибқи б. 4 м. 352 КМ ҚТ шахсоне, ки дар ухдадорӣ ҳамчун яке аз тарафҳои он иштирок намекунанд, нисбат ба фармоишгар ягон ухдадорӣ надоранд. Барои ҳама амалҳои шахсони сеюм ба фармоишгар иҷрокунандаи аслий (м.464 КМ ҚТ) ҷавобгар мебошад.

Зербоби 3 боби 66 КМ ҚТ муқаррар кардааст, ки шахси сеюм дар сурати зарар расонидан ба ҳаёт, саломатӣ ё амволи фармоишгар масъулияти ҷуброн намуданро ба дӯш мегирад. Агар ухдадориҳо дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ тақсимнашаванда бошанд, иҷрокунандаи ибтидоии хизмати байторӣ бо шахси сеюм якҷоя ва алоҳида ҷавобгар хоҳад буд. Инчунин, иҷрокунанда ҳуқуқ дорад аз бастани шартномаи хизматрасонии байторӣ, ки дар як вақт шартномаи оммавӣ мебошад, танҳо дар сурати мавҷуд будани сабабҳои узрнок (нокифоя будани тахассуси байтор, набудани таҷҳизот ва воситаҳои махсус ва ғайра.) даст кашад.

Дигар ухдадориҳои иҷрокунанда дар асоси шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ин расонидани хизмат дар вақти муқараршуда ва муҳлати муайян мебошад. Нисбат ба муҳлат дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ на дар боби 43-и КМ ҚТ ва на қонунгузориҳои махсуси байторӣ ягон талабот мавҷуд нест. Аз ин рӯ, нисбат ба муҳлат дар ин шартнома қоидаҳои умумии муҳлат, ки КМ ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, муқаррар намудааст, татбиқ мешавад. Дар қ. 1. м. 26 ин қонун «иҷрокунанда ухдадор аст кор (хизматрасонӣ)-ро дар муҳлати муқаррарнамудаи шартномаи иҷроӣ намуди кор (хизматрасонӣ) ба ҷо оварад». Дар қ. 1 м. 361 КМ ҚТ бошад муқаррар шудааст, ки агар ухдадорӣ рӯзи иҷро ё давраи муҳлатеро, ки дар ҷараёни он ухдадорӣ бояд иҷро шавад, пешбинӣ намуда бошад ё барои муайян намудани он имкон диҳад, ухдадорӣ бояд дар ҳамон рӯз ё мувофиқан дар лаҳзаи ҳамон давра иҷро карда шавад. Иҷрокунанда ухдадор аст, ки ба фармоишгар дар

муҳлати пешбиниамудаи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ уҳдадорияшро иҷро намояд.

Дар б. 2 ва 3 м. 361 КМ ҚТ муқаррар шудааст, ки дар ҳолатҳое ки уҳдадорӣ муҳлати иҷроро пешбинӣ накунад ва шартҳои муайян кардани чунин муҳлатро надошта бошад, он бояд дар муҳлати оқилонаи баъди ба вучуд омадани уҳдадорӣ иҷро карда шавад. Уҳдадориё, ки дар муҳлати оқилона иҷро карда нашудааст, ҳамчунин уҳдадориёро, ки муҳлати иҷрои он бо лаҳзаи пешниҳоди талабот муайян шудааст, қарздор уҳдадор аст дар давоми ҳафт рӯз аз рӯзи талаб кардани кредитор иҷро намояд, агар дар муҳлати дигар иҷро кардани уҳдадорӣ аз қонунгузорӣ, шарти уҳдадорӣ, одатҳои муомилоти қорӣ ё моҳияти уҳдадорӣ барнаояд. Татбиқи ин меъёр бояд бо таҳлили ҳамаи маълумоти мавҷуда анҷом дода шаванд, зеро хизматрасонии байторӣ як самти хоси фаъолият мебошад. Муҳлати оқилонаи ин муносибатҳо низ бояд бо назардошти бисёр омилҳо муайян карда шаванд, то ки онҳо ба ҳадафи ноил шудан ба натиҷаи беҳтарин дар хизматрасонии байторӣ мусоидат кунанд.

Гузашта аз ин, мумкин аст, ки дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ муҳлати ибтидоӣ ва ниҳоии иҷрои хизматрасонӣ пешбинӣ гардад. Бо мувофиқаи байни тарафҳо дар шартнома метавонад инчунин муҳлати хотимаи давраҳои алоҳидаи хизматрасонӣ пешбинӣ гардад (муҳлатҳои фосилавӣ) (м. 782 КМ ҚТ).

Уҳдадориҳои дигари иҷроқунанда дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ – таъмини фармоишгар ба иттилоот мебошад. Уҳдадориҳои иҷроқунанда оид ба таъмини фармоишгар ба иттилоот чораи эҳтиётӣ мебошад, ки қонунгузор бо мақсади тавозуни майдонҳои иттилоотӣ байни фармоишгар ва иҷроқунанда бинобар хусусияти ғайримоддӣ хизматрасонии байторӣ, имконнопазирии баҳодихӣи дурустии пешниҳоди онҳо ва натиҷаи хизматҳо қорӣ кардааст, то фармоишгар эҳтимолияти суиистифода аз ҷониби иҷроқунанда қарор нагирад.

Мувофиқи м. 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18 июни соли 2008, № 411, иттилоот – маълумот дар бораи шахс, ашё, факту ҳодисаҳо, зухурот, равандҳо ва мулоҳизаҳо доир ба онҳо, сарфи назар аз

шаклҳои манзургардидашон мебошад²²⁹. Пешниҳоди иттилоот ба фармоишгар аз ҷониби иҷроқунанда дар асоси шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолқунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, «Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ», аз 26 феввали соли 2015, № 66 ва ғайра муқаррар шудааст.

Мутобиқи м. 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолқунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, истеъмолқунанда ҳуқуқ дорад доир ба истехсолқунанда (иҷроқунанда, фурушанда) маълумоти зарурӣ ва боэътимод талаб намояд. Аз қ.3 ҳамин модда бармеояд, ки истехсолқунанда (иҷроқунанда, фурушанда) ҳамчунин уҳдадор аст, ки номи фирмавии (номи) ташкилоти худ, маҳалли ҷойгиршавӣ (суроғаи ҳуқуқӣ), рақами телефон ва низоми кори онро ба маълумоти истеъмолқунанда расонад. Мутобиқи банди 2-и Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66, корхона, муассиса ва ташкилотҳое, ки ҳуқуқи хизматрасонии музднокии байториро доранд, вазифадор мебошанд, ки лавҳаи дорои навиштаҷот дар бораи касб ва шакли ташкилии фаъолият, номгӯи фирмавӣ, суроға ва речаи кор навиштаҷот дошта бошанд.

Гузашта аз ин иҷроқунанда, уҳдадор аст, ки истеъмолқунандагонро бо маълумот дар бораи хизматрасонӣ таъмин намояд. Л.Б. Ситдикова қайд менамояд ки «иттилоот дар бораи хизмат мундариҷаи маълумоте мебошад, ки ба истеъмолқунандагон пешниҳод шудааст, яъне аз ин хизмат чиро интизор шудан мумкин аст ва чиро интизор шудан мумкин нест²³⁰. Мутобиқи м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолқунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, истеъмолқунанда ҳуқуқ дорад талаб намояд ва истехсолқунанда (иҷроқунанда, фурушанда) уҳдадор аст сари вақт ба истеъмолқунанда дар бораи мол (кор, хизматрасонӣ) маълумоти зарурӣ ва боэътимод пешниҳод намояд, имконияти интихоби дурусти онро таъмин созад. С.С. Шевчук таҳти

²²⁹ Ниг.: Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18 июни соли 2008, № 411 //Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

²³⁰ Ниг.: Ситдикова Л.Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг. Монография. – Набережные Челны, 2003. – С. 132-133.

мафхуми маълумоти боътимод «мутобиқати иттилоот дар бораи мол (кор, хизматрасонӣ)-и воқеӣ»-ро мефаҳмад²³¹, ки асоснок аст.

Ҳамин тавр, уҳдадории иҷрокунанда ба иттилоот чораи чуброние мебошад, ки қонунгузор бо мақсади тавозуни нобаробари захираҳои иттилоотӣ байни фармоишгар ва иҷрокунанда, бинобар ғайримоддӣ будани хизматрасонии байторӣ, имконнопазирии арзёбии дурусти пешниҳоди онҳо ва натиҷаи хизматҳо ва эҳтимолияти суиистифода аз ҷониби иҷрокунанда ҷорӣ кардааст.

Масъалаи дигар ин муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои фармоишгар мебошад. Дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бояд ба ҳуқуқ ва уҳдадориҳои фармоишгар диққати махсус дода шавад. Дар баробари ин, ки фармоишгар яке аз тарафҳои асосии шартнома аст ва пешниҳоди бастании шартномаро менамояд, иҷрои шартнома низ аз ӯ вобастагии зиёд дорад ва ин дар ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ӯ зоҳир шуда, аҳаммияти махсус пайдо мекунад.

Уҳдадории асосии фармоишгар тибқи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ пардохти музд ба иҷрокунанда тибқи муҳлат ва тартиби дар шартнома пешбинигардида мебошад. Ин уҳдадории фармоишгар дар м. 862 КМ ҚТ, м. 35 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66, муқаррар шудааст. Қонунгузори ҚТ муқаррар менамояд, ки фармоишгар муздро бо дар муҳлат ва бо тартиби муқаррарнамудаи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ба иҷрокунанда пардохт намояд. Шаклҳои пардохти хизматрасонӣ бо мувофиқаи байни фармоишгар ва иҷрокунанда муайян карда мешаванд. Агар дар шартнома андозаи музд пешбинӣ нагардида бошад ва он аз шартҳои шартнома муайян шуда натавонад, иҷрои шартнома бояд бо нархе пардохта шавад, ки дар чунин ҳолатҳо одатан барои ин гуна хизматрасонӣ гирифта мешавад. Фармоишгар музди хизматро пас аз ба охир расидани он пардохт мекунад. Пардохти пешпардохт, пардохт барои марҳилаҳои алоҳидаи

²³¹ Ниг.: Шевчук С.С., Бычко М. А., Хоменко М. А. Защита прав потребителей. Учебное пособие. Серия: актуальные проблемы гражданского права. СтавропольСервис школа. – Ставрополь, 2001. – С. 80-83.

хизматрасонӣ танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар чунин шарт дар матни шартнома муқаррар карда шуда бошад.

Азбаски иҷроқунанда хизмати байториро тавассути иҷрои баъзе амалҳо ё иҷрои баъзе фаъолиятҳои, ки аз шахсияти ӯ ҷудонопазиранд, мерасонад, анҷом додани чунин амалҳо ё фаъолияти дахлдори байторӣ маънои иҷрои шартномаро дорад. Аз ин рӯ, дар қонунгузорӣ уҳдадории фармоишгарро оид ба қабул кардани натиҷаи хизматрасонӣ қайд намекунад. Дар қонун инчунин нишонае оид ба уҳдадории иҷроқунанда дар хусуси супурдани натиҷаи хизматрасонӣ ба фармоишгар вучуд надорад. Бинобар ин фармоишгар тибқи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ уҳдадор нест, ки натиҷаи хизматрасонии байториро қабул кунад.

Масъалаи дигаре, ки дар ин ҷо ба вучуд меояд, муайян намудани андозаи музд мебошад. Дар баробари ин, хароҷоти ҷисмонӣ, зеҳнӣ ва эҳсосии иҷроқунанда пардохта мешавад. Чунин пардохт бояд мавҷудияти иҷроқунанда, барқарорсозии қувваи ӯ ва қонеъ гардонидани ниёзҳои ҷисмонӣ ва маънавии ӯро таъмин намояд. Бояд қайд намуд, ки дар қонунгузорӣ ҳатмӣ нест, ки музди иҷроқунанда бояд бо пул пардохт карда шавад. Музди шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ метавонад ҳама гуна музд: пардохти пул, пешниҳоди мол, иҷрои қор, расонидани хизмат ва ғайраро дар бар гирад. Ин ҳолат бо шарте имконпазир аст, ки дар шартнома тартиби дигар муқаррар карда нашуда бошад.

Уҳдадории дигари фармоишгар дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ – ин мусоидат намудан ба иҷроқунанда мебошад. Аз рӯи ин, фармоишгар уҳдадор аст тибқи ҳолатҳо, ҳаҷм ва тартиби дар шартнома пешбинигардида ба иҷроқунанда дар расонидани хизмати байторӣ мусоидат намояд. Омилҳои зиёде мавҷуданд, ки нақши ин уҳдадории фармоишгарро дар самаранокии хизматрасонии байторӣ баланд арзёбӣ менамояд. Иҷрои ин уҳдадорӣ аз ҷониби фармоишгар бешубҳа ба сифати хизматрасонии байторӣ таъсири мусбат мерасонад.

Қисман рӯйхати чунин амалҳоро Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66 муқаррар кардааст. Дар б. 6 ин

санади зерқонунӣ омадааст, ки истеъмолкунанда вазифадор аст ба иҷроқунанда бо талаби ӯ чорворо барои азназаргузаронӣ пешниҳод намояд, бетаъхир дар бораи ҳама гуна ҳодисаҳои вобаста бо ғавти ногаҳонӣ ва ё касалшавии оммавии якҷақтаи чорво ва ё дар бораи рафтори ғайримуқаррарии ҳайвонот хабар диҳад. Як қисми ин меъёр фармоишгарро уҳдадор менамояд, ки ба иҷроқунанда дар бораи ҷароҳатҳо, амалҳои ғайриодӣ, бемориҳои аз ҷониби ҳайвон гирифтورشуда, дар бораи омилҳои экологии хусусияти физикӣ, кимиёвӣ ё биологӣ, ки ба ҳайвонот таъсир мерасонад, дар бораи зуҳуроти аллергия ё таҳаммулнопазирии инфиродӣ ба доруҳо хабар диҳад. Набудани ин маълумот аз ҷониби иҷроқунанда метавонад боиси интиҳоби усули нодурусти табобат ва хавфи оқибатҳои номусоид гардад.

Бояд қайд намуд, ки уҳдадорҳои дарболоовардаи фармоишгар бо ҷораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ таъмин карда намешаванд, дар ин робита савол дар бораи табиати ҳуқуқии онҳо ба миён меояд. Амалҳои фармоишгарро ҳамчун ҳуқуқҳои субъективии худ ҳисобида, мо бо мушкилоти таъин кардани масъулият барои оқибатҳои манфии дар натиҷаи расонидани хизматрасонии байторӣ рӯ ба рӯ мешавем. Дар ниҳоят, ҷавобгарӣ барои шахсе наметавонад ба миён ояд, ки ҳуқуқи худро истифода набарад. Дар чунин ҳолат, масъулият барои амал ё беамалии фармоишгар ба иҷроқунанда беасос ва ноодилона гузошта мешавад. Аз ин рӯ, барои химояи ҳуқуқҳои иҷроқунанда, амалҳои зарурӣ барои расонидани хизмати байторӣ бояд хусусияти уҳдадорҳои фармоишгарро дошта бошанд, ба истиснои имкони маҷбур кардани фармоишгар барои иҷрои онҳо, аммо масъулияти расонидани хизмати байториро тибқи м. 791 КМ ҚТ аз ҷониби фармоишгар иҷро накардани уҳдадорҳои мутақобила оид ба шартномаи паймонкорӣ ба вуҷуд меояд. Иҷрои уҳдадорӣ аз ҷониби яке аз тарафҳо, ки мутобиқи шартнома бояд аз ҷониби тарафи дигар иҷро шудани уҳдадорҳои он бошад, муқобили он эътироф карда мешавад. Аз мазмуни м. 791 КМ ҚТ бармеояд, ки агар фармоишгар уҳдадорҳои худро дар асоси фармоиш иҷро намекунад, ин барои аз ҷониби иҷроқунанда иҷро намудани уҳдадорӣ монета мешавад,

инчунин хангоми мавчуд будани ҳолатҳое, ки баръало дар муҳлати муқарраршуда аз иҷро нагардидани ин уҳдадориҳо гувоҳӣ медиҳанд, иҷроқунанда ҳуқуқ дорад ба хизматрасонӣ шуруъ нақунад ва дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, ҳуқуқ дорад аз иҷрои шартнома даст кашад ва ҷуброни зарари расонидашударо талаб намояд. Агар дар ҷараёни хизматрасонии байторӣ бо сабаби иҷро нанамудани амалҳои гунаҳгоронаи фармоишгар ба саломатии ҳайвон зарар расад, иҷроқунанда тибқи м. 1224 КМ ҚТ аз ҷавобгарӣ озод карда мешавад.

Дар баъзе ҳолатҳо фармоишгар маълумоти муайянеро дар бораи ҳайвон ночиз ва номарбут доништа, ба маълумоти иҷроқунанда намерасонад. Дар ин ҳолат, иҷроқунанда барои сифати хизматрасонӣ ва имконпазирии он танҳо дар сурате ҷавобгар хоҳад буд, ки агар фармоишгар дарк нақунад, ки баъзе маълумоти доштааш барои пешниҳоди хизмат муҳим аст.

Агар фармоишгар медонист ва ё дар бораи хусусиятҳои бадани ҳайвон маълумот медошт, метавонист оқибатҳои манфии хизмати байториро бо сабаби мавҷудияти чунин хусусиятҳо ба дӯш гирад, ки ин беэҳтиётии дағалонаи фармоишгар ҳисобида мешавад. Мувофиқи қ.1 м.1209 КМ ҚТ масъулияти иҷроқунанда кам карда мешавад ё ӯ одатан аз он озод карда мешавад. Ғайр аз он, имконнопазирии иҷрои шартнома аз ҷониби иҷроқунанда, ки дар натиҷаи рафтори ғайрифайзоли фармоишгар ва иҷро накардани амалҳои зарурӣ, мутобиқи қ.2. м. 862 КМ ҚТ ба зиммаи фармоишгар уҳдадори пардохти ҳаққи хизматро мегузорад. Ин уҳдадориҳо ҳолатҳои гуногун буда метавонанд, аз қабилӣ пешниҳод намудани ҳайвонот ё маҳсулоти ҳайвонот барои аз азназаргузаронӣ ба иҷроқунанда, нигоҳ доштани он дар назди иҷроқунанда ва ғ. Иҷро нашудани ин уҳдадорӣ аз ҷониби фармоишгар мумкин аст боиси монеа шудан дар расонидани хизмат гардад.

Уҳдадори дигари фармоишгар дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ – риоя намудани дастурҳои иҷроқунанда дар ҷараёни амали шартнома ва баъд аз он мебошад. Дар ин асос фармоишгар уҳдадор аст, ки дастури иҷроқунандаро оид ба нигоҳубини ҳайвон пас аз ба охир расидани

хизматрасонии байторӣ риоя кунад, нигоҳубин ва хӯрокхӯрии мувофиқи талаботҳои зоогигиениро таъмин намояд, чорабиниҳои ҳатмии табобатӣ ва профилактикиро анҷом диҳад. Риоя накардани ин талабот метавонад боиси дароз шудани муҳлати табобат ва баъзан боиси пайдоиши зарар ба саломатии ҳайвон гардад. Ҳамаи ин талабот бояд ба як ҳадафи ягона, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, равона карда шаванд ва дар шароити дохилӣ иҷрошашон осон бошад. Новобаста аз зарур будани ин уҳдадорӣ фармоишгар дар қонунгузорӣ байторӣ ҚТ он дарҷ нашудааст. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки дар б. 6 Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66, чунин меъёр бо мазмуни зайл илова карда шавад: фармоишгар уҳдадор аст, ки дастурҳои иҷроқунандаро оид ба нигоҳубини ҳайвонот пас аз ба охир расидани хизматрасонии байторӣ риоя кунад ва нигоҳубин ва ғизохӯрии ҳайвоноти беморро мувофиқи талаботҳои зоогигиенӣ таъмин намояд.

Ҳамин тавр, қайд кардан зарур аст, ки пардохти музди хизматрасонии байторӣ ин уҳдадорӣ ягонаи фармоишгар набуда, фармоишгар дигар уҳдадориҳо низ дорад. Фаъолияти фармоишгар хеле муҳим аст, зеро агар амали ӯ танҳо ба пардохти музди хизматрасонӣ маҳдуд бошад, иҷроқунанда наметавонад ниёзҳои истеъмолиро пурра қонеъ кунад. Илова ба пардохти музди хизматрасонӣ уҳдадор мешавад, ки дар вақти пешниҳоди хизматрасониҳои байторӣ объекти шартнома пешниҳод карда шавад, дастурамали байторро дар рафти муолиҷа риоя намояд, иттилооти заруриро огоҳ созад, дигар талаботеро, ки дар шартнома пешбинӣ шудааст, ба даст орад.

Ҳамаи гуфтаҳои боло ба хулосаҳои зерин меорад:

1. Мазмуни шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бо маъноҳои гуногун фаҳмида мешавад. Дар зери мафҳуми мазмуни шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ҳамчун факти ҳуқуқӣ шартҳои шартнома фаҳмида мешаванд. Мазмуни ин шартнома ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ аз ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳои шартнома ва ҳамчун ҳуҷҷати танзими инфиродӣ аз бандҳои шартнома иборат аст.

2. Дар асоси шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иҷрокунанда чунин уҳдадориҳо дорад:

- расонидани хизмати сифатноки байторӣ;
- шахсан расонидани хизмати байторӣ;
- расонидани хизмат дар муҳлати муайян ва вақти муқарраршуда;
- таъмини фармоишгар ба иттилооти инфиродан муҳим.

3. Дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ фармоишгар чунин уҳдадориҳо дорад:

- пардохти музди хизматрасонӣ тибқи муҳлат ва тартиби дар шартнома пешбинигардида;
- мусоидат намудан ба иҷрокунанда;
- таъмини иҷрокунанда ба иттилооти аҳаммияти калони иҷтимоидошта;
- риоя намудани дастурҳои иҷрокунанда дар чараёни амали шартнома ва баъд аз он.

Дар Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, №66, чунин тағйиру иловаҳо пешниҳод менамоем:

б) Дар банди 5 он чунин сархатҳо илова карда шаванд:

Иҷрокунанда уҳдадор аст:

– усулҳоеро ҳангоми пешгирӣ, ташхис ва табобат истифода барад, ки таъсири манфиро ба ҳайвонот истисно менамояд;

– дар фаъолияти худ маводҳои байторӣ ва дорувориро, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ ба қайд гирифта шудаанд, истифода баранд;

в). Дар банди 6 чунин сархатҳо илова карда шаванд:

– дастурҳои иҷрокунандаро оид ба нигоҳубини ҳайвонот пас аз ба охир расидани хизматрасонии байторӣ риоя кунад ва нигоҳубину ғизохӯрии ҳайвоноти беморро мувофиқи талаботҳои зоогигиенӣ таъмин намояд.

2.3. Асосҳои бастан, тағйир додан ва қатъи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ

Масъалаи бастан, тағйир додан ва қатъ намудани шартнома, аз ҷумла шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар

ҳукуқи маданӣ мебошад. Аз ин рӯ, муфассал омӯхтану таҳлили ҳамаҷонибаи ин масъала аз аҳаммият холӣ нест.

Бастани шартномаи ҳукуқи маданӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва мураккаб мебошад. Чуноне Б.Т. Худоёрзода ва Ҳ.С. Саидов қайд менамоянд: «бастани шартнома ва чараёни он мураккаб буда, ба бисёр ҳолатҳо вобастагӣ дорад. Дар ин маврид танҳо таҳлили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар бораи шартнома кифоя нест. Пеш аз бастани шартнома тарафҳо ба ғайр аз қонунгузорӣ, инчунин ба заминаҳои молумулкии худ (вазъи молиявӣ) ва контрагент, амалҳои ҳуқуқии худ дар оянда, гирифтани фоида, роҳҳои иҷрои шартнома ва монанди он бояд эътибор диҳанд»²³².

Бастани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар боби 43 КМ ҚТ ва қонунгузории соҳавии байторӣ ба таври мушаххас мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор нагирифтааст. Дар адабиёт ақидае аст, ки «масъалаҳои мазкур ҳам бо «муқаррароти умумии оид ба шартномаҳо»-и Кодекси маданӣ ва ҳам бо муқаррароти қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба намуди дахлдори хизматрасонӣ бахшида шудаанд, танзим карда мешаванд»²³³. Танзими ҳуқуқии бастани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ тибқи қоидаҳои умумии пешбининамудаи қонунгузории маданӣ (зерфасли 2-юми фасли IV «муқаррароти умумӣ оид ба шартнома» ва қонунгузории соҳавии байторӣ, махсусан Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66²³⁴ сурат мегирад. Ин ниҳой нест, чунки меъёрҳои дигари КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ нисбати муносибатҳои мазкур татбиқ карда мешаванд.

Дар адабиёт мафҳуми бастани шартнома дар мазмунҳои гуногун аз қабилӣ «ҳолати муҳимми дар байни субъектҳои муайян ба миёни омадани муносибатҳои маданӣ»²³⁵, «натичаи раванди ба созиш омадан ба шартҳои

²³² Ниг.: Худоёрзода Б. Т., Саидов Ҳ. М. Ҳуқуқи маданӣ. Қисми I. // Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюрзода Ш.К. – Душанбе: Аршан, 2023. – С.431-432.

²³³ Ниг.: Брагинского М.И., Витрянского В.В. Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг. – М.: Издательство «Статут», 2002. – 558 с. – С.132.

²³⁴ Ниг.: Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар Чумхурии Тоҷикистон», бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 01.12.2023).

²³⁵ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. // Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқ, профессор, узви вобастаи АИ ҚТ Маҳмудов М.А. – Душанбе, 2004. – С.86.

муҳимми шартнома аз ҷониби иштирокчиёни ояндаи он»²³⁶, «ноил шудани тарафҳо дар шакли мувофиқи созишнома оид ба тамоми шартҳои муҳимми шартнома бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ»²³⁷ ва ғайра пешниҳод шудааст. Аз ин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки бастанӣ шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ – ин натиҷаи созиши тарафҳо аз рӯйи ҳамаи шартҳои муҳимми шартнома мебошад, ки тибқи шакли дахлдор ба расмият дароварда шуда, ба қонунгузорӣ асос меёбанд. Маҳз бастанӣ шартнома ба тарафҳои он эътимод медиҳад, ки шартҳои ба мувофиқарасидаи онҳо мустаҳкам мебошанд ва ҳар як тараф эътимод дошта бошад, ки тарафи дигар маҳз тибқи барномаи бо ин шартҳо пешбинишуда амал мекунад ва мақсади шартномавӣ ба даст оварда мешавад.

Дар адабиёт доир ба марҳилаи басташавии шартнома нуқтаҳои назар гуногунанд. Пас, А.Н. Кучер чор марҳилаи бастанӣ шартномаро муайян мекунад:

- моделсозӣ ва сохтори муносибатҳои ояндаи шартномавӣ;
- назорати ҳуҷҷатҳо;
- бастанӣ шартнома;

г) ба шакли дуруст даровардани шартнома ва бақайдгирии давлатии он²³⁸.

А. Ф. Пянкова қайд менамояд, ки «ду марҳилаи бастанӣ шартнома вуҷуд дорад:

– якум, марҳилаи тартиб додани шартҳои уҳдадории шартномавӣ, ки дар он аз рӯйи ҳамаи шартҳои муҳимми шартнома созиш ҳосил мешавад (ба ном муносибатҳои пеш аз шартнома);

– дуум, марҳалае, ки тарафҳо созишномаи бадастомадаро дар шакли дуруст ба расмият медароранд»²³⁹.

²³⁶ Ниг.: Белов В. А. Гражданское право. В 4 т. Т. II. Общая часть. В 2 кн. Книга 2. Факты: учебник для академического бакалавриата и магистратуры / В. А. Белов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс. – С.227.

²³⁷ Ниг.: Гражданское право: в 4 т. Т. 3: Обязательственное право: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. / под ред. Е.А. Суханова. – М.: Волтерс Клувер, 2008. 800 с. – С.196.

²³⁸ Ниг.: Кучер А. Н. Теория и практика преддоговорного этапа: юридический аспект. – М.: Статут, 2005. – С. 198.

²³⁹ Ниг.: Пянкова А. Ф. Гражданское право: общие положения о договоре: учебное пособие. – Пермь, 2020. – С. 97.

Ақидаи А. Ф. Пянкова ба мазмуни қонунгузори маданияи ҚТ мувофиқ аст. Зеро ҚМ ҚТ барои бастанӣ шартнома риояи ду шартро ҳангоми бастанӣ шартнома хатмӣ мешуморад, ки ин аз мазмуни қ.2. м.498 бармеояд. Ин меъёри ҚМ ҚТ муқаррар менамояд, ки ҳангоми бастанӣ шартнома, аз ҷумла шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ тарафҳои он бояд шакли бастанӣ шартномаро риоя намуда ба шартҳои муҳими шартнома ба мувофиқа расанд. Маҳз дар ҳолати риоя намудани ҳамин шартҳо, шартномаи мазкур басташуда доништа мешавад.

Шакли бастанӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ин усули ихори иродаи тарафҳои шартнома мебошад. ҚМ ҚТ дар боби 43 талаботеро дар бораи шакли бастанӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бояд мавҷуд бошад, дар бар намегирад. Аммо ин маънои онро надорад, ки қонунгузор бастанӣ шартномаи хизматрасонии байториро дар шакли хаттӣ ва шакли шифоҳӣ иҷозат медиҳад. Нисбат ба шакли бастанӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ қоидаҳои шакли бастанӣ шартномаи паймонкорӣ маишӣ, ки дар м.806 ҚМ ҚТ муқаррар шудаанд, татбиқ карда мешаванд. Мутобиқи ин меъёр, агар дар қонунгузорӣ ё шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад, аз ҷумла шартҳои шакли муайян ё шаклҳои дигари стандартӣ, шартномаи паймонкорӣ маишӣ аз лаҳзаи аз ҷониби фармоишгар ба паймонкор супоридани расид ё ҳуҷҷати дигари тасдиқкунандаи бастанӣ шартнома баимзорасида ҳисобида мешавад.

Дар Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, № 66 пешбинӣ шудааст, ки хизматҳои муздноки байторӣ аз ҷониби иҷрокунанда дар асоси бастанӣ шартнома, барасмиятдарории хизматрасонии мизочӣ ё додани жетон, купон, чеки ҳазинавӣ, қвитансия ё дигар ҳуҷҷатҳои намунашон муқарраршуда анҷом дода мешавад. Аз ин хулоса қардан мумкин аст, ки қонунгузори ҚТ шакли хаттии одии бастанӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байториро талаб менамояд. Аммо мавҷуд набудани ҳуҷҷатҳои зикргардида фармоишгарро аз ҳуқуқи истинод ба нишондоди шохидон ҷиҳати тасдиқи далели бастанӣ шартнома ё шартҳои он маҳрум намесозад (қ.2.м. 806 ҚМ ҚТ).

Дигар унсур, ки бояд ҳангоми бастанӣ шартнома ҳатман риоя шавад, ин ба созиш омадани тарафҳо ба шартҳои муҳимми шартнома мебошад. Шартҳои муҳимми шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ он шартҳоеро меноманд, ки дар қонун нишон дода шудааст ва ҳатман дар шартнома нишон дода мешаванд, ҳамзамон ва дар сурати ба созиш омадани тарафҳо нисбат ба онҳо шартнома басташуда эътироф мешавад.

Шартҳои муҳимми шарномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар қонунгузори ҚТ дақиқ муайян нашудааст. Нисбати он қоидаҳои муқаррарнамудаи меъёрҳои қ.3. м. 498 ҚМ ҚТ татбиқ карда мешавад. Мутобиқи он: «шартҳо оид ба мавзӯи шартнома, шартҳое, ки дар қонунгузори барои шартномаи намуди мазкур муҳим номбар шудаанд ё заруранд, инчунин ҳамаи он шартҳое, ки нисбат ба онҳо тибқи аризаи яке аз тарафҳо бояд созиш ба даст ояд, шартҳои муҳим ба ҳисоб мераванд».

Аз ин бармеояд, ки шартҳои муҳимми шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, пеш аз ҳама муайян намудани доираи хизматрасоние мебошад, ки иҷрокунанда бояд ба фармоишгар пешниҳод намояд. Дар ин шартнома асосан мавзӯи шартнома ҳамчун шартҳои муҳим мебошад. Дигар шартҳои муҳимми шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ин шартҳое, ки дар қонун ё дигар санадҳои ҳуқуқӣ моҳиятан муҳим номбар шудаанд ва барои шартномаҳои шакли мазкур заруранд. То имрӯз санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки шартномаи хизматрасонии муздноки байториро танзим менамоянд, чунин шартҳоро муқаррар накардаанд. Мумкин аст, ки дар оянда бо рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ дар матни санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки ин шартномаро танзим менамоянд, шартҳои муҳим ҷой дода шаванд.

Албата унсурҳое, ки дар боло зикр намудем, умумӣ буда, дар онҳо шартҳо ва талаботҳои дигар низ нуҳуфтааст. Чуноне, Ҳ.М. Саидов қайд менамояд: «ҷараёни бастанӣ шартномаро чунин метавон таснифбандӣ намуд: раванди бастанӣ шартнома, лаҳзаи бастанӣ шартнома, макони бастанӣ шартнома»²⁴⁰. Мо низ дар таъриҳ ба ин андеша, раванди бастанӣ, лаҳзаи бастанӣ ва макони бастанӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байториро таҳлил менамоем.

²⁴⁰ Ниг.: Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хочамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Асари ишорашуда. – С. 45.

Моҳияти раванди бастанӣ шартномаи ҳуқуқи маданӣ дар адабиёт гуногун маънидод шудааст. Қ.Ш. Қурбонов ва И.Ғ. Ғаффорзода қайд менамоянд, ки: «ҷараёни тайёрӣ ва бастанӣ шартнома, новобаста аз хусусият ва намуди шартнома, таркиби субъективӣ ва шакли он, ҳамеша ду марҳиларо дар бар мегирад: як тараф (оферент) бастанӣ шартномаро пешниҳод мекунад (оферта), тарафи дигар (аксептант) пешниҳоди мазкурро қабул мекунад (аксепт)»²⁴¹. М.З. Раҳимзода қайд менамояд, ки ҷараёни бастанӣ шартнома аз се марҳилаи асосӣ – «пешниҳоди таклиф (оферта), қабули таклиф (аксепт) ва гирифтани розигии тарафе, ки таклифро фиристодааст, иборат аст»²⁴². Дар ин ҷо М.З. Раҳимзода марҳилаи сеюм «гирифтани розигии тарафе, ки таклифро фиристодааст» илова менамояд. Дар адабиёти дигар омадааст, ки «бастанӣ шартнома давраҳои зеринро дар бар мегирад:

- 1). Таклиф барои бастанӣ шартнома, алоқа, гуфтугӯ намудан;
- 2). Муҳокима намудани таклиф;
- 3). Қабул намудани таклиф»²⁴³.

Мутобиқи б.1-и м.498 КМ ҚТ шартнома бо фиристодани оферта (пешниҳод барои бастанӣ шартнома), аз ҷониби як тараф ва аксепти он (қабули пешниҳод), аз ҷониби тарафи дигар, баста мешавад. Аз ин бармеояд, ки барои ба созиш омадан ва ба ин васила бастанӣ шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ, дар байни тарафҳо зарур аст, ки яке аз онҳо оид ба бастанӣ шартнома пешниҳод намояд ва дигаре ин пешниҳодро қабул намояд. Пешниҳоди бастанӣ шартномаро дар ҳуқуқи маданӣ оферта ва шахсе, ки ин пешниҳодро ироа менамояд, оферент меноманд. Оферта бояд ба як ё якчанд шахсони мушаххас равона карда шавад, ба таври кофӣ мушаххасу нияти шахсро барои бастанӣ шартнома ифода намояд ва тамоми шартҳои муҳимми шартномаро дар бар гирад.

²⁴¹ Ниг.: Қурбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани: қисми I: китоби дарсӣ // зери таҳрири ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Ш.Т. Тағойназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – С. 453.

²⁴² Ниг.: Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: Дониш, 2019. – С. 446.

²⁴³ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. // Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқ, профессор, узви вобастаи АИ ҚТ, Маҳмудов М.А. – Душанбе: 2004. – С.86.

Чавоби шахс дар хусуси қабули офертае, ки ба он фиристода шудааст, аксепт меноманд ва шахсе, ки ин амалро иҷро менамояд аксептант меноманд. Аксепт на танҳо ҳама гуна розигӣ, балки танҳо он розигие эътироф мешавад, ки пурра ва бечунучаро бошад. Дар сурати пешниҳоди оферта аз ҷониби оферент ва аксепт шудани он аз ҷониби аксептант шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ қувваи ҳуқуқиро пайдо менамояд ва иҷроиши он барои тарафҳои он ҳатмӣ мегардад.

Чунин раванди бастании шартномаи ҳуқуқи маданӣ умумӣ буда, нисбати ҳамаи шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ, аз ҷумла шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ татбиқ карда мешавад. Аммо шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бо хусусияти хоси бастании худ фарқ мекунад. Ҳангоми бастании шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ хусусияти бастании шартномаи оммавӣ ва ҳамроҳшавӣ ба инобат гирифта мешавад. Қайд намудан мумкин аст, ки дар шартномаи оммавӣ ва ҳамроҳшавӣ ҳуқуқи тарафҳои шартнома ҳадафнок маҳдуд карда мешавад. Дар шартномаи оммавӣ ҳуқуқи иҷрокунанда оид ба рад намудани бастании шартнома, афзалият додан ба яке аз истеъмолкунандагон ва ғайра маҳдуд карда мешавад. Дар шартномаи ҳамроҳшавӣ ҳуқуқи фармоишгар ба иштирок намудан дар таҳияи шартҳои шартнома маҳдуд карда мешавад. Чунки дар ин шартнома шартҳои онро иҷрокунанда дар шакли муайян ё дигар шакли стандартӣ пешниҳод менамояд ва онро фармоишгар танҳо бо роҳи пурра ҳамроҳ шудан ба шартномаи пешниҳодгардида қабул мекунад.

Ҳангоми бастании шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, инчунин ҳама гуна дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ масъалаи маҳалли бастании он муҳим мебошад. Чуноне дар адабиёт зикр мешавад: «муайян намудани маҳалли имзои шартнома барои интихоби ҳуқуқи истифодашаванда, аз ҷумла анъанаҳои муомилоти корӣ, муайян намудани баҳсҳои таҳти тобеияти судӣ, муқаррар намудани муҳлат, ки бо ишора ба ҳодисаҳо муайян гардидаанд, нархи шартнома ва ғайра зарур мебошад»²⁴⁴. Инчунин, муҳимияти дигар ин

²⁴⁴ Ниг.: Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С.946.

аст, ки нисбат ба муносибатҳои шартномавӣ қонунгузорию, ки ҳангоми бастанӣ шартнома дар маҳалли бастанӣ шартнома амал мекунад, татбиқ мегардад.

Ба назари Н.В. Миногина «маҳалли бастанӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ маҳалли ҷойгиршавии ташкилоти байторӣ мебошад»²⁴⁵. Ин андеша маҳалли бастанӣ шартномаи мазкурро маҳдуд менамояд. Чунки маҳалли бастанӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар ҳуди шартнома муайян карда мешавад. Тарафҳо барои интиҳоби маҳалли бастанӣ шартнома озод мебошанд ва метавонанд маҳаллро интиҳоб намоянд, ки ба маҳалли ҷойгиршавӣ ё истиқоматӣ ҳеҷ яке аз тарафҳои шартнома мувофиқ наояд. Агар дар шартнома маҳалли бастанӣ он муайян нагардида бошад, дар муайян намудани маҳалли бастанӣ шартнома қоидаи дар м. 510 ҚМ ҚТ муқарраршуда, татбиқ мегардад. Мутобиқи он: «агар дар шартнома маҳалли бастанӣ он муайян нагардида бошад, шартнома дар маҳалли истиқомати шахси воқеӣ ё маҳалли ҷойгиршавии шахси ҳуқуқӣ, ки офертаро фиристодааст, басташуда эътироф мегардад». Аз ин рӯ, маҳалли бастанӣ шартнома дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ маҳалле эътироф мешавнд, ки дар шартномаи мазкур нишон дода шудааст. Агар чунин ишора дар шартнома мавҷуд набошад, маҳалли истиқомати шахси воқеӣ ё маҳалли ҷойгиршавии шахси ҳуқуқӣ, ки офертаро фиристодааст, маҳалли бастанӣ шартнома эътироф мешавад.

Масъалаи дигар ин лаҳзаи бастанӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мебошад. Дар адабиёт ақидае ҳаст, ки ҳангоми муайян намудани лаҳзаи бастанӣ шартнома бояд диқати асосӣ ба консенсуалӣ ё реалӣ будани он дода шавад. Чунки ин масъала ҳам аҳаммияти назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад. Чуноне В.Ф. Яковлев қайд менамояд, «аксар вақт баҳсу мунозира дар бораи баста шудани шартнома ё бастанашуда ҳисоб кардани шартнома аз он вобаста аст, ки шартнома ба кадом навъи шартнома (реалӣ ё консенсуалӣ) мансуб аст? Ҳалли ин масъала барои муайян кардани лаҳзаи ба вучуд омадани ҳуқуқу

²⁴⁵ Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 133.

ухдадориҳои мадании субъективии тарафҳои шартнома кумак мерасонад»²⁴⁶. Чуноне дар зербоби 2.1. муайян намудем шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ консенсуалӣ мебошад, бинобар ин дар лаҳзаи бастании шартномаи мазкур лаҳзаи бастании шартномаи консенсуалӣ мувофиқ аст. А.В. Золотухин қайд менамояд, ки «дар шартномаи консенсуалӣ ҳуқуқ ва ухдадориҳои тарафҳо аз лаҳзаи ба мувофиқа расидани онҳо оид ба тамоми шартҳои муҳимми шартнома ба вучуд меоянд»²⁴⁷. Ин ақидаро барои он ки ба мазмуни қонунгузориҳои маданӣ мувофиқ аст, мо қонибдорӣ менамоем. Дар б.1. м.499 КМ ҚТ муқаррар шудааст, ки «шартнома аз лаҳзаи аз қониби шахси фиристодаи оферта гирифтани аксепти он басташуда ба ҳисоб меравад». Ин муқаррароти қонун ба шартномаҳои консенсуалӣ, аз ҷумла шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дахл дорад. Яъне ин шартнома аз лаҳзаи гирифтани розигии аксептант барои бастании шартнома эътиборнок ҳисобида шуда, эътибори ҳуқуқӣ пайдо менамояд ва барои тарафҳо иҷроиши он ҳатмӣ мегардад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидае аст, ки тибқи он: «дар ҳолатҳое, ки аксепт дар шакли шахсе, ки офертаро гирифтааст, дар муҳлате, ки барои қабули он муқаррар шудааст, ҷихати иҷрои шартҳои шартномаи дар он зикргардида амалҳо анҷом медиҳад (фиристодани мол, расонидани хизмат, иҷрои қор, пардохти маблағи пулӣ) шартнома дар лаҳзаи анҷом додани амалҳои дахлдор аз тарафи адресати оферта басташуда ҳисоб карда мешавад»²⁴⁸. Чунин амалҳо ҳангоми бастании шартнома оид ба хизматрасонии муздноки байторӣ аз қониби фармоишгар пардохти хизмати байторӣ дар ҷавоб ба пешниҳоди иҷроқунанда дар бораи бастании шартнома ё аз қониби ташкилоти байторӣ дар ҷавоб ба пешниҳоди фармоишгар расонидани хизмати байторӣ мебошад, то ки шартнома баста шавад.

²⁴⁶ Ниг.: Яковлев В.Ф. Избранные труды. Т.2: Гражданское право: история и современность. Кн. 1. – М.: Статут, 2012. – С.312.

²⁴⁷ Ниг.: Золотухин А.В. К вопросу о моменте заключения договора страхования предпринимательского риска /Актуальные вопросы гражданского права в Республике Таджикистан /Мат. рес. нау. прок. конф. от 8 июля 2019. //Под ред. Гаюрова Ш.К. – д.ю.н., проф. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – С. 51.

²⁴⁸ Ниг.: Гражданское право: В 2 т. Том 2 полутом 1: Учебник /отв. ред. Е.А. Суханов. – М. – С. 188.

Дар айни замон тарафҳо ҳуқуқ доранд муқаррар намоянд, ки шартҳои шартномаи бастаашон нисбат ба муносибатҳои онҳо, ки то бастани шартнома ба миён омадаанд, дахл дорад. Ин метавонад муносибати воқеии байни тарафҳо бошад. Масалан, иҷроқунанда ба фармоишгар хизмати байториро мерасонад ва охири аз он хизмат манфиат мегирад ва ё бидуни ягон созиши байни онҳо иҷро қабул кардааст. Дар ин ҳолат тарафҳо метавонанд муносибатҳои худро бо роҳи бастани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки таъсири онро нисбат ба муносибатҳои аллакай мавҷудбуда оид ба пешниҳоди хизматрасонӣ фаро мегирад, ба таври қонунӣ ба расмият дароранд. Чун қоидаи умумӣ, ба охир расидани муҳлати шартнома танҳо ҳамон вақт эътибори онро қатъ менамояд, ки тарафҳо тамоми уҳдадорихои худро пурра ва ба таври дахлдор иҷро кардаанд. Агар як уҳдадорие, ки аз шартнома бармеояд, ба таври дахлдор иҷро нагардида бошад, пас ӯ ҳатто баъди гузаштани муҳлате, ки барои он шартнома баста шуда буд, эътибори худро қатъ намекунад. Ҳамин тариқ, агар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ба муҳлати як сол баста шуда бошад, пас аз гузаштани ин муҳлат шартнома қатъ намешавад, агар иҷроқунанда уҳдадорихои дар шартнома пешбинишударо пурра иҷро накарда бошад. Дар чунин мавридҳо шартнома то ба охир расидани иҷрои уҳдадории дар он пешбинигардида аз ҷониби тарафҳо амал мекунад. Агар чунин лаҳза дар шартнома муқаррар нагардида бошад, қоидаҳои иҷрои уҳдадорӣ бо муҳлати номуайян татбиқ карда мешаванд. Ниҳоят, гузаштани муҳлати шартнома тарафҳоро аз ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон кардани он озод намекунад. Ҳамин тариқ, иҷроқунанда дар назди фармоишгар барои сифати хизматрасонӣ ҳатто пас аз иҷрои пурраи уҳдадорихои дар шартнома дарҷгардида, ҷавобгар аст.

Дигар масъалае, ки дар доираи мавзуи мавриди омӯзиш аҳаммияти муҳим дорад, ин тағйир додан ва бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мебошад. Аз рӯйи қоидаҳои умумӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки баста шуда аст, бояд мутобиқи он шартҳое, ки нисбати онҳо тарафҳо ба созиш омада буданд ва дар шартнома дарҷ карда шудааст, иҷро карда шуда, тағйир ё бекор карда нашавад. Аммо

омилҳои гуногун дар рафти иҷрои шартнома ба муносибатҳои тарафҳо таъсир мерасонанд ва зарурияти тағйир додан ва бекор намудани шартномаро ба вучуд меорад. Аз ин лиҳоз аввал тағйир додан ва бекор намудани шартнома – ин ҳуқуқи тарафҳои он мебошад. Чуноне Ҳ. Н. Ҳиматов қайд менамояд: «озодии шартнома дар он ифода меёбад, ки тарафҳо дар давраи қувваи ҳуқуқӣ доштани шартнома мувофиқи қонун ҳуқуқ доранд онро ҳам тағйир диҳанд ва ҳам бекор намоянд»²⁴⁹. Тарафҳои шартнома, ки шартномаро озодона бастанд, бояд озодона шартномаи басташонро тағйир диҳанд ё бекор намоянд ва набояд ин ҳуқуқи онҳо бо усулҳои сунъӣ маҳдуд карда шавад. Дар аксар ҳолатҳо як ё ҳар ду тарафи шартнома бо сабабҳои гуногун ба тағйир додан ва бекор намудани шартнома манфиат доранд. Дақиқ аст, ки манфиати тарафҳо талаб менамояд, ки шартномае, ки ба муҳлати номуайян баста шудааст, бояд тағйир дода шавад ё бекор карда шавад. Ё ин ки дар ҳолати вайрон кардани шартҳои шартнома аз ҷониби яке аз тарафҳо, тағйирот ё бекор намудани шартнома манфиатҳои ҷабрийдаро ҳифз намуда, бо ин восита ӯ поймол шудани ҳуқуқҳои худро пешгирӣ мекунад. Дар маҷмӯъ тағйир ё бекор намудани шартнома метавонад амали оқилона барои тарафҳо бошад.

Доир ба мафҳуми тағйир додан ва бекор намудани шартнома дар адабиёти соҳавӣ андешаҳо зиёданд.

А.В.Белов ақида дорад, ки: «вакте, ки тарафҳо шартҳои навро ба меъёрҳои шартномаи қаблан басташон илова мекунанд ё баръакс, онҳо ягон шартҳои қаблан дар шартнома муқарраршударо истисно мекунанд ё тағйир медиҳанд, ин ҷо сухан дар бораи тағйирот дар шартнома меравад. Агар тарафҳо розӣ шаванд, ки меъёрҳои шартномаи қаблан басташуда ба муносибатҳои худ дигар татбиқ карда намешаванд, пас онҳо дар бораи қатъ кардани шартнома сухан мекунанд»²⁵⁰.

Ҳ.Н. Ҳиматов ба он андеша розӣ мебошад, ки «тағйир додани шартнома маънои онро дорад, ки бо нигоҳ доштани қувваи он дар маҷмӯъ ин ё он шарт

²⁴⁹ Ниг.: Химатов Х.Н. Брачные договор: изменение и расторжение // Государство и право. – Душанбе: Типография ТНУ. – 2008. – № 1. – С. 11.

²⁵⁰ Ниг.: Белов, В.А. Гражданское право. В 4 т. Т. II. Общая часть. В 2 кн. Книга 2. Факты: учебник для академического бакалавриата и магистратуры – М.: Издательство Юрайт, 2016. – С.209.

ё баъзеи онҳо, аз он чумла вобаста ба иҷрои уҳдадорихои шартномавӣ, нисбат ба он ки дар вақти бастанӣ шартнома дар он муқаррар карда шуда буд, ба таври нав ифода карда мешаванд. Бекор кардани шартнома ҳамеша боиси пеш аз муҳлат қатъ гардидани он мегардад»²⁵¹.

Ба назари К.Е.Чистяков «тағйир додан ва бекор намудани шартнома – асосҳои (усулҳои) махсуси тағйир додан ва бекор намудани уҳдадорихои иҷронашуда бо хоҳиши як ё ҳарду тараф бо роҳи мақсаднок тағйир додани шартҳои шартнома ё қатъи шартнома ҳамчун асоси ба вуҷуд омадани уҳдадорӣ мебошанд»²⁵².

Ф.М. Нодиров қайд менамояд, ки «тағйир додани шартнома аз бекор намудани он бо оқибатҳои ҳуқуқии худ фарқ мекунад. Агар бекор гардидани шартнома боиси пурра ва бечуну чаро қатъ гардидани уҳдадорихои тарафҳо гардад, пас хангоми тағйир додани шартнома уҳдадорихои тарафҳо дар шакли тағйирёфта мемонанд»²⁵³.

Аз ин мафҳумҳо бармеояд, ки тағйир додан ва бекор намудани шартнома мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд буда, бо баъзе хусусиятҳо аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Хусусияти умумии онҳоро чунин муқаррар кардан мумкин аст:

– яқум нисбат ба шартномае татбиқ карда мешавад, ки аллақай баста шудааст;

– дуҷум, онҳо нисбат ба шартҳое татбиқ мешавад, ки иҷро нашудаанд.

Хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо аз ин иборат аст, ки тағйир додани шартнома – ин иваз намудани як ё якчанд шартҳои шартнома бо нигоҳ доштани қувваи ҳуқуқии шартнома мебошад, масалан тағйир дар тарафҳо, мавзӯ, хусусиятҳои дигари иҷрои он (сана, ҷой), метавонад ҳуқуқ ва уҳдадорихоро зиёд ва ё кам намояд, дохил ё хориҷ кардани шартҳо, иваз намудани як уҳдадорӣ бо уҳдадории дигар ва ғайра. Агар шартнома пурра ё қисман бекор карда шавад, қувваи ҳуқуқии он пурра ё қисман қатъ мегардад.

²⁵¹ Ниг.: Химатов Х.Н. Правовое регулирование имущественных отношений супругов: проблемы и перспективы развития // Под ред. акад. АН РТ, д-ра юрид. наук, проф. М.А. Махмудова. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – С. 151.

²⁵² Ниг.: Чистяков К.Е. Изменение и расторжение гражданско-правового договора: дисс... на соискании ученой степени канд. юрид. наук. – Томск, 2002. – С 7-8.

²⁵³ Ниг.: Нодиров Ф.М. Понятие и сущность изменения и расторжения договора // Государство и право. – Душанбе, 2011. – №3. – С.59.

Бо ин асосҳо гуфтан мумкин аст, ки тағйир додани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ин аз нав дида баромадани як ё якчанд шарти иҷронашудаи шартнома бо нигоҳ доштани қувваи ҳуқуқии он мебошад. Зери мафҳуми бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ – ин ҳолате дар назар дошта мешавад, ки дар рафти иҷрои шартнома ба вучуд омада, ҳангоми фаро расидани он шартнома қувваи ҳуқуқии худро гум мекунад.

Масъалаи тағйир додан ва бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар КМ ҚТ ба таври мушаххас танзим нашудааст. Танҳо дар м. 863 КМ ҚТ, ки «яктарафа даст кашидан аз иҷрои шартномаи хизматрасонии музднок» номгузорӣ шудааст, масъалаи бекор намудани шартномаи хизматрасонии музднокро муқаррар менамояд. Аммо ин як ҳолати бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мебошад. Аз ин рӯ, танзими ҳуқуқии тағйир додан ва бекор намудани шартномаи таҳқиқшаванда тибқи қоидаҳои умумии пешбининамудаи қонунгузорӣ сурат мегирад. Муқаррароти боби 34 КМ ҚТ оид ба «тағйир додан ё бекор кардани шартнома», нисбат ба шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ татбиқ карда мешавад. Ҳамзамон, баъзе ҳолатҳои яктарафа бекор намудани шартномаи мазкур дар Тартиби хизматрасонии бамузди байторӣ дар ҚТ, аз 26 феввали соли 2015, № 66, муқаррар карда шудааст.

Асосҳои гуногуни тағйир додан ва бекор намудани шартнома вучуд дорад, ки бо қонун, шартнома ва ё ин ки созиши тарафҳо муайян карда шудаанд. Дар боби 34 КМ ҚТ асосҳои тағйир додан ва бекор намудани шартномаро ба ду намуди асосӣ ҷудо намудаанд:

- якум, бо созиши тарафҳо тағйир додан ва бекор намудани шартнома;
- дуюм, бо талаби яке аз тарафҳои шартнома тағйир додан ва бекор намудани шартнома.

Чуноне М.З. Раҳимзода қайд менамояд: «Кодекси маданӣ бо мақсади таъмини бардавомии муносибатҳои шартномавӣ номгӯи маҳдуди асосҳои

тағйир додан ва бекор кардани шартномаҳоро пешбинӣ менамояд»²⁵⁴. Асосҳои тағйир додан ва бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байториро ба таври муфассал таҳлил менамоем.

Яке аз асосҳои тағйир додан ва бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ин созиши тарафҳо мебошад. Шартномаро бо созиши тарафҳо тағйир додан ё бекор кардан мумкин аст, агар дар ҳамин Кодекс, қонунҳои дигар ё шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад (қ.1. м. 516 КМ ҚТ). Дар ин маврид дар адабиёт қайд мешавад, ки «чунин тағйир додан ва бекор кардани шартнома вобаста ба моҳияти худ бемуноқиша мебошад, зеро байни тарафҳо нисбат ба қисмати ояндаи шартнома низоъ вучуд надорад ва вобаста ба ҳамин танзими ҳадди ақали ҳуқуқиро тақозо менамояд»²⁵⁵ ё «бо созиши тарафҳо бекор намудани шартнома дар баробари иҷрои он усули аз ҳама «мутамаддин» катъ кардани муносибатҳои шартномавӣ мебошад»²⁵⁶. Бо созиши тарафҳо тағйир додан ва бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ амали ихтиёрии тарафҳои он буда, ба вайрон намудани уҳдадориҳо вобаста набуда, ба тарафҳо зарар намерасонад. Аммо истисно вучуд дорад, ки ҳамон вақт шартномаро бо созиши тарафҳо тағйир додан ва бекор намудан мумкин аст, ки агар дар КМ ҚТ, қонунҳои дигар ё шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад. Чунин маҳдудият дар мавридҳои имконпазир аст, ки шартнома ба манфиати шахсони сеюм, ки дар бастании шартнома иштирок накардаанд, дахл дорад. Чуноне А. Ф. Пянкова қайд менамояд «ҳангоми қатъи шартнома бо мувофиқаи тарафҳо мувозинати манфиатҳои на танҳо кредитор ва қарздор, балки шахсони сеюм, ки ҳуқуқи онҳо набояд поймол карда шавад, ба назар гирифтани муҳим аст»²⁵⁷. Ҳамаи тавр, шартномаи хизматрасонии муздноки

²⁵⁴ Ниг.: Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибқории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: Дониш», 2019. – С. 455.

²⁵⁵ Ниг.: Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С.955.

²⁵⁶ Ниг.: Пянкова А. Ф. Гражданское право: общие положения о договоре: учебное пособие. – Пермь, 2020. – С. 161.

²⁵⁷ Ниг.: Пянкова А. Ф. Изменение и расторжение договора: о некоторых спорных вопросах обеспечения баланса интересов кредитора и должника // *Ex jure*, 2018. – № 1. – С. 60.

байториро тарафҳои он ҳамон вақт метавонад бо созиши худ тағйир диҳанд ё бекор намояд, ки манфиати шахсони сеюм халалдор нагардад.

Ҳангоми дар байни тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ба тағйир ё бекор кардани шартнома созиш ҳосил нагардидан, шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ метавонад бо талаби яке аз тарафҳо бо роҳи судӣ тағйир додан ё бекор карда шавад. Чунин тарзи тағйир додан ва бекор намудани шартнома «дар адабиётҳои ҳуқуқӣ бо номи иддаой-даъвогӣ машҳур аст»²⁵⁸.

Таҳлили қонунгузории маданӣ нишон медиҳад, ки асосҳои бо талаби яке аз тарафҳо тағйир дода ё бекор кардани шартнома ба ҳолатҳои зерин марбут аст:

- ҳангоми шартномаро ба таври ҷиддӣ вайрон кардани тарафи дигар;
- ҳангоми ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтани ҳолат;
- радди яктарафаи иҷрои пурра ё қисмани шартнома ва ғайра.

Ҳангоми шартномаро ба таври ҷиддӣ вайрон кардани тарафи дигар қонун ҳамчун воситаи таъмини мувозинати манфиатҳо эътироф менамояд, зеро нигоҳ доштани шартнома дар ҳолати ба таври ҷиддӣ вайрон кардаи он аз ҷониби қарздор нисбат ба кредитор беадолатӣ мебошад²⁵⁹. Ба назари А. Г. Карапетов «вайрон кардани шартнома бояд чунин амал ё беамалии қарздор аз рӯйи уҳдадорӣ шартномавие, ки хилофи шартҳои шартномаи басташуда мебошад, фаҳмида шавад»²⁶⁰. Вайрон кардани шартҳои шартнома ҳамон вақт ҷиддӣ доништа мешавад, ки аз ҷониби яке аз тарафҳо, ки боиси ба тарафи дигар расондани хисорот мегардад ва онро то дараҷаи назаррас аз ба даст овардани чизе, ки ҳангоми бастанӣ шартнома дар назар дошта метавонист, маҳрум мекунад (қ. 3. м. 516 КМ ҚТ). Дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ба таври ҷиддӣ вайрон кардани шартҳои шартнома гуногун буда метавонад. Масалан, аз ҷониби иҷрокунанда ҳангоми табоботи ҳайвонот

²⁵⁸ Ниг.: Нодиров Ф.М. Қатъшавии яктарафаи шартнома // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2001. – №2. – С.36.

²⁵⁹ Ниг.: Пьянкова А. Ф. Гражданское право: общие положения о договоре: учебное пособие. – Пермь, 2020. – С. 165.

²⁶⁰ Ниг.: Карапетов А. Г. Расторжение нарушенного договора в российском и зарубежном праве. – М.:Статут, 2007. – С. 389.

истифодаи доруҳои муҳлати истифодашон гузашта ё пастсифат, ки метавонад ба вазъи саломатии фармоишгарро бадтар намояд.

Дар адабиёт қайд мегардад, ки «вайронкунӣ бояд ба қадри кофӣ ҷиддӣ бошад, ки аз нуқтаи назари принципҳои мутаносибӣ ва устувории шартнома чунин муҷозот, ба монанди қатъ кардани (тағйир додани) шартнома асоснок карда шавад, зеро дар баъзе мавридҳо бекор кардани шартнома барои вайронкунанда назар ба кредитор – вайронкунандаи шартнома охибатҳои хеле манфии калонтар оварда метавонад»²⁶¹. Аз ин рӯ, ҳангоми баҳодиҳии ба таври ҷиддӣ вайрон кардани шартҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бояд тамоми маҷмуи ҳолатҳо: андозаи зиёни кредитор, аз даст додани манфиатҳои объективиӣ ӯ дар иҷрои воқеии шартнома, характери бевичдонона ва қасдан вайрон кардани шартнома, зиёне, ки вайронкунии шартнома ба шахсе, ки ҳуқуқаш вайрон шудааст мерасонад, гуноҳи кредитор ва ғайра мегардад ба назар гирифта шавад.

Тағйир додан ва бекор намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ҳангоми ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтани ҳолат мумкин аст. Тағйироти назарраси вазъият ҳамчун асос барои тағйир додан ва бекор кардани шартнома ба барқарор кардани тавозуни вайроншудаи манфиатҳои тарафҳо нигаронида шудааст. Моҳияти тағйир додан ва бекор кардани шартнома ҳангоми ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтани ҳолат дар м. 517 КМ ҚТ дода шудааст, ки мутобиқи он ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтани ҳолат, ки тарафҳо ҳангоми бастании шартнома онро ба инобат гирифта буданд, барои тағйир додан ё бекор кардани он асос буда метавонад, агар дар шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад ва ё аз моҳияти он барнаояд. Тағйир ёфтани ҳолат ҳангоме ҷиддӣ эътироф карда мешавад, ки агар тарафҳо чунин тағйир ёфтани ҳолатро оқилона пешбинӣ карда метавонистанд, умуман шартномаро намебастанд ё он бо шартҳои ба таври назарраси дигар баста мешуд. Ба назари Н. В. Миногина «дар ин маврид, ба назари мо, ба таври ҷиддӣ тағйир ёфтани ҳолат метавонад хеле баланд шудани арзиши хизматрасонӣ ё ба миён омадани

²⁶¹ Ниг.: Пьянкова А. Ф. Гражданское право: общие положения о договоре: учебное пособие / А. Ф. Пьянкова. Пермский государственный национальный исследовательский университет. – Пермь, 2020. – С. 162.

зарурати расонидани хизмати иловагии байторӣ ва ба ин муносибат зиёд шудани сметаи аз рӯйи шартномаи хизматрасонии муздноки байтории аввал басташуда бошад»²⁶².

Дар асоси б.3.м.31 «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, «ичроқунанда ҳуқуқ дорад дар мавриди баланд шудани арзиши мавод ва таҷҳизоти аз ҷониби иҷроқунанда пешниҳодшаванда, ҳамчунин арзиши хизмати аз ҷониби шахсони сеюм дар рафти иҷрои шартнома расонидашаванда, ки дар мавриди бастании шартнома пешбинӣ карданашон ғайриимкон буд, зиёд кардани арзиши сметаи ӯ калкулятсияро талаб намояд. Дар мавриди даст кашидани истеъмолкунанда аз иҷрои ин талабот иҷроқунанда ҳуқуқ дорад шартномаро бо тартиби судӣ бекор кунад». Дар ин маврид агар байни тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ созиш ба даст наояд, иҷроқунанда ҳуқуқ дорад, ки мувофиқи меъёри мазкур бо сабаби тағйирёбии назарраси вазъият бекор кардани шартномаро талаб намояд.

Тағйир додани сметаи муқарраршуда аз рӯйи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ инчунин дар ҳолати ба вучуд омадани зарурати иҷрои хизмати иловагии байторӣ ва мувофиқи он тағйир додани шартнома имконпазир аст. Дар асоси б.4.м.31 «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, «агар зарурати иҷрои қори (хизматрасонии) иловагӣ пеш ояд ва ба ин сабаб арзиши сметаи ӯ калкулятсияро хеле зиёд кардан зарур шавад, иҷроқунанда уҳдадор аст истеъмолкунандаро дар ин хусус сари вақт огоҳ намояд». Аммо зарурияти зиёд кардани сметаи тахминӣ бояд объективона, новобаста бо айби иҷроқунанда ӯ фармоишгар бошад. Аммо, ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии байторӣ танҳо иҷроқунанда метавонад зарурати хизматрасонии байтории иловагиро муайян кунад ва мувофиқан сметаи тахминии хизматрасонии байториро зиёд кунад.

Агар фармоишгар аз зиёд кардани сметаи тахминӣ даст кашад, иҷроқунанда ҳуқуқ дорад дар асоси қ.3.м.31 «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи

²⁶² Ниг.: Миногина Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 89.

истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, аз ичрои шартнома даст кашад ва аз истеъмолкунанда пардохти музди хизмати расонидаро талаб намояд. Агар тарафҳо дар мавриди ба ҳолати ба таври чиддӣ тағйирёфта мутобиқ гардонидани шартнома ё бекор кардани он ба мувофиқа нарасида бошанд, суд бо талаби тарафи манфиатдор ҳангоми ҳамзамон ҷой доштани шартҳои муқаррарнамудаи қ.2.м.517 КМ ҚТ шартномаро бекор карда тибқи асосҳои пешбиниамудаи қ.4 м. 517 КМ ҚТ тағйир дода метавонад:

– агар дар лаҳзаи бастании шартнома тарафҳо онро ба асос гирифта бошанд, ки чунин тағйирёбии ҳолат ба миён намеояд;

– агар ҳолат бо сабабҳои тағйир ёфта бошад, ки тарафи манфиатдор пас аз рух додани онро ба ҳадди ғамхорӣ ва мулоҳизакорӣ, ки вобаста ба хусусияти шартнома ва шартҳои муомилот аз он талаб карда мешавад, бартараф карда наметавонист;

– агар ичрои шартнома бе тағйир додани шартҳо таносуби ба шартнома мувофиқи манфиати молумулкии байни тарафҳоро то андозае вайрон кунад ва ба тарафи манфиатдор зиёне расонад, ки онро то дараҷаи назаррас аз ба даст овардани чизе, ки ҳангоми бастании шартнома дар назар дошта метавонист, маҳрум мекунад;

– агар аз одатҳои муомилоти корӣ ё моҳияти шартнома барнаояд, ки таваккали тағйир ёфтани ҳолат ба зиммаи тарафи манфиатдор аст.

Дар қ. 4. м.517 КМ ҚТ муайян шудааст, ки тағйир додани шартнома бинобар ба таври чиддӣ тағйир ёфтани ҳолат бо санади судӣ дар ҳолатҳои истисноӣ иҷозат дода мешавад, агар бекор кардани шартнома ба манфиатҳои ҷамъиятӣ муҳолиф бошад ё ба тарафҳо хисороте расонад, ки аз ҳарҷоти зарурии ичрои шартнома баъди тағйир додани шартҳо аз ҷониби суд хеле зиёд бошад. Ин меъёр ифодакунандаи он аст, ки ба ҳилофи бекор кардани шартнома, тағйир додани шартнома бо сабаби ба таври чиддӣ тағйир ёфтани ҳолат бо қарори суд иҷозат дода мешавад. Танҳо шарт ин аст, ки агар ҳамон шартҳо дар як вақт мавҷуд бошанд ва дар ҳолатҳои истисноӣ, ки бекор намудани шартнома ба манфиатҳои ҷамъиятӣ муҳолиф бошад ё ба тарафҳо

хисороте расонад, ки аз харочоти зарурии иҷрои шартнома баъди тағйир додани шартҳо аз ҷониби суд хеле зиёд бошад.

Қонунгузори маданӣ рад кардани яктарафа аз иҷрои шартномаи хизматрасонии муздноки байториро иҷозат медиҳад. Бояд қайд намуд, ки яктарафа тағйир додан ва бекор кардани шартнома ва яктарафа рад намудани шартнома бояд аз ҳам фарқ кунанд. Ҳангоми яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмати шартнома, агар чунин радро қонун ё созишномаи тарафҳо иҷозат диҳад, шартнома мувофиқан бекор ё тағйирдодашуда ба ҳисоб меравад. «Яктарафа тағйир додан ва бекор кардани шартнома бидуни мақомоти судӣ ғайриимкон аст. Аммо, яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмати шартнома бидуни мурочиат ба суд имконпазир аст»²⁶³.

Яке аз роҳҳои тағйир додан ё бекор кардани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мутобиқи қ.4.м. 516 КМ ҚТ яктарафа рад кардани иҷрои ин шартнома аз ҷониби яке аз тарафҳо ҳисобида мешавад, агар чунин радкуниро қонун ё созишномаи тарафҳо иҷозат диҳад. Чунон ки Я.Е. Парсий қайд менамояд «масъалаи махсус танзимшавандаи шартномаи хизматрасонии музднок шартҳои яктарафа рад кардани иҷрои ин шартнома мебошад, танҳо дар сурате иҷозат дода мешавад, ки он дар қонун пешбинӣ шуда бошад»²⁶⁴. Чунин ҳолат муқаррароти м. 863 КМҚТ «яктарафа даст кашидан аз иҷрои шартномаи хизматрасонии музднок» мебошад. Ин меъёр ҳуқуқи тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байториро барои яктарафа рад кардани иҷрои шартнома муайян мекунад. Чунин радкунӣ ҳамеша ба қонун асос меёбад, сарфи назар аз он ки он метавонад бо шартҳои шартнома муқаррар карда нашавад. Дар қонун сабабҳои эҳтимолии рад кардани фармоишар ё иҷрокунандаро дақиқ муайян накардааст. Ҳамзамон КМ ҚТ муҳлати имконпазир будани чунин радкуниро нишон надодааст, бинобар ин фармоишгар ё иҷрокунанда ҳуқуқ дорад аз иҷрои шартнома ҳам то ба охир расидани он ва чи дар давраи расонидани хизмати байторӣ даст кашад.

²⁶³ Ниг.: Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хочамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи шартномавӣ //Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб Р, 2015. – С. 90.

²⁶⁴ Ниг.: Парций Я.Е. Правовое регулирование работ и услуг, оказываемых гражданам /Закон 1996.– С. 79.

Яктарафа рад намудани иҷрои шартнома бояд аз имконнопазирии иҷро бо сабабҳои бамиёномада, ки ягон тараф ҷавобгар нест, фарқ карда шавад. Масалан, дар ҳолати мурдани ҳайвонот, ки объекти шартнома мебошад, то оғози хизматрасонии байторӣ иҷрои шартнома аз ҷиҳати воқеӣ имконнопазир мегардад.

Дар м. 863 КМ ҚТ муқаррар шудааст, ки фармоишгар ҳуқуқ дорад бо тартиби яктарафа аз иҷрои шартномаи хизматрасонии музднок даст кашад, ба шарте ки иҷроқунанда хароҷоти воқеии кардаи онро ҷуброн намояд. Дар м. 863 КМ ҚТ «иҷроқунанда ҳуқуқ дорад аз иҷрои уҳдадорӣ оид ба хизматрасонии музднок даст кашад, ба шарте ки ба фармоишгар зиёни бо сабаби бекор намудани шартнома расондари ҷуброн намояд, ба истисноии ҳолатҳои бо гуноҳи фармоишгар бекор шудани шартнома». Дар амал иҷроқунандае, ки хизматрасонии байторӣ пешниҳод мекунад, аз имконияти хизматрасонии музднок ба фармоишгаре, ки муроҷиатро рад намекунад ва ин талабот ба пешниҳоди онҳоро ифода мекунад. Фаъолияти ташкилотҳои байторӣ асосан ҷалби ҳар ҷи бештари муштариён барои пешниҳоди хизматрасонии байторӣ, рушди тижорати худ ва ба даст овардани ғоида ниғаронида шудааст. Илова бар ин, рад кардани иҷроқунанда аз расонидани хизматрасонии байторӣ тибқи б.2 м.863 КМ ҚТ зарурати ҷуброни пурраи зиён ба фармоишгарро ба вуҷуд меорад, ки барои ташкилоти байторӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ комилан зиёновар аст.

Чунин ба назар мерасад, ки қоидаҳои дар м. 863 КМ ҚТ муқарраршуда бо принсипи диспозитивӣ алоқаманд аст. Қонун махсусан манфиатҳои фармоишгарро, ки ҳуқуқ дорад ҷуброни пурраи зиёни расонидашударо талаб намояд, таъмин менамояд. Дар ин ҳолат, бояд муқаррароти м. 14 КМ ҚТ (Ҷуброни зиён) риоя карда шавад. Тарафи дигари шартнома низ чунин ҳуқуқи субъективии маданӣ дорад. Аммо рад кардани фармоишгар аз иҷрои шартнома бо шартҳои ҳатмӣ ба иҷроқунанда ҷуброни танҳо хароҷоти воқеан анҷомдодааш имконпазир аст. Аён аст, ки чунин даст кашидан аз иҷро аз ҷониби ҳар як тараф танҳо то фарорасии муҳлати иҷрои уҳдадорихои дахлдор имконпазир аст. Дар ин ҳолат шартнома аз лаҳзаи гирифтани оғоҳии тараф

дар ин бора бекор ё тағйирёфта ҳисобида мешавад. Дар ин мавридҳо қарори суд талаб қарда намешавад.

Ҳамин тавр, бастан, тағйир додан ва қатъ намудани шартнома гарчанде аз татбиқи амалии озодии шартнома гувоҳӣ диҳад, вале чунин ҳолат бояд асоснок ва қонунӣ бошад.

БОБИ 3. ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ ТАРАФҶОИ ШАРТНОМАИ ХИЗМАТРАСОНИИ МУЗДНОКИ БАЙТОРӢ

3.1. Моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҷои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ

Ҷавобгарӣ яке аз проблемаҳои муҳрам ва баҳсноки ҳуқуқ ба ҳисоб меравад²⁶⁵, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ тарафҷои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ аз ин истисно нест. Зеро «ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар низоми механизми танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ, яке аз унсурҳои зарурист. Нигарониш ва тасхеҳи кирдори ашхос ба сӯи кирдори муносиби қонун, аз ҷумла таввасути ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба даст меояд»²⁶⁶. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз як тараф барои инкишофи муътадили муносибатҳои ҷамъиятӣ лозим аст, ки иштирокчиёни онҳо уҳдадорҳои базиммагирифтаи худро ба таври дахлдор иҷро намоянд, аз тарафи дигар бо мақсади бартаараф намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ва оқибати онҳо зарур мебошад.

Падидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳамеша тавачҷуҳи зиёди муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда, солҳои зиёд аст, оид ба он баҳсу мунозира идома доранд ва дар назарияи ҳуқуқ яке аз масъалаҳои баҳсталаб маҳсуб мегардад. Яке аз чунин масоил муайян намудани мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад, ки оид ба он дар адабиёти ҳуқуқӣ якҷанд нуқтаҳои назар баён шудаанд.

Ба назари Э.С.Насриддинзода «ҷавобгарии ҳуқуқӣ – ин зарурати шахс ба гирифтадор шудан ба ҷораҳои маҷбурияти давлатӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳои содиркарда мебошад»²⁶⁷.

²⁶⁵ Ниг.: Раҳимзода М.З. Мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгарии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ // Мав. конф. ҷум. илми. назар. ҳайати устодони кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тижорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба «75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», «115-солагии академик Бобочон Ғафуров», «145-солагии бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айни», «2023 – Соли забони русӣ» ва «2025 – Соли байналмилалӣ хифзи пирияхҳо». – Душанбе: «матбааи ДМТ», 2023. – С. 16.

²⁶⁶ Ниг.: Исмоилов Ш.М., Шонасриддинов Н.Ш., Нодиров Ф.М., Ғафуров А.Д. Ҳуқуқи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2013. – С.375.

²⁶⁷ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Назарияи ҳуқуқ ва давлат (Воситаи таълимӣ). – Душанбе: Меҳрона-2017, 2019. – С.149.

Ба ақидаи Ш. К. Бадалов, А. Д. Ғафуров, Д. С. Сафаров, А. И. Сафаров бошад «ҷавобгарии ҳуқуқӣ – таҳти маҷбурияти давлатӣ иҷро гардидани уҳдадорихоро аз ҷониби ҳуқуқвайронкунандагон фаҳмида мешавад»²⁶⁸.

Ба андешаи И.Ҷ. Бобочонзода, Д.Ш.Сангинов, С.Х. Наботов бошад «ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун чораи маҷбурунии давлатӣ, ки ба маҳкумкунии ҳуқуқӣ ва ҷамъиятӣ асос ёфта, дар муқаррар намудани оқибатҳои муайяни номусоид дар шакли маҳдудиятҳои (маҳрумиятҳои) шахсӣ ё молумулкӣ ифода мегардад»²⁶⁹.

Ба ин монанд дар адабиёти соҳавӣ мафҳумҳои зиёди ҷавобгарии ҳуқуқиро вохӯрдан мумкин аст, ки дар заминаи ду асос пешниҳод шудааст:

– якум татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо истифода аз «чораҳои маҷбурунии давлатӣ» мебошад, ки масъалаи баҳснок аст. Чуноне Р. Ш. Сотиволдиев қайд менамояд: «мафҳуми маҷбурунии давлатӣ васеъ буда, ҳам чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва ҳам дигар чораҳои маҷбурунии давлатиро дар назар дорад. Аз ин нуқтаи назар, дар адабиёти зикршуда чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва чораҳои дигари маҷбурунии давлатӣ фарқ карда мешаванд. Дар ин ҳолат ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба маънои татбиқи чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад. Чораҳои дигари маҷбурунии давлатӣ бошад, алоҳида аз ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳлил мешаванд»²⁷⁰. Бо ин асос Р. Ш. Сотиволдиев қайд менамояд, ки «ҷавобгарии ҳуқуқӣ – намуди ҷавобгарии иҷтимоӣ мебошад, ки барои ҳуқуқвайронкунӣ ва бо истифодаи чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҷониби субъектони босалоҳият татбиқ мешавад»²⁷¹.

– дуюм барои ҳуқуқвайронкунанда ба вучуд овардани «оқибатҳои муайяни манфӣ» мебошад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ, – менависад П. З. Мирзозода, – ин оқибати манфии ҳуқуқвайронкунӣ мебошад. Дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии содиршуда барои ҳуқуқвайронкунанда бояд оқибатҳои

²⁶⁸ Ниг.: Бадалов Ш.К., Ғафуров А.Д., Сафаров Д.С., Сафаров А.И. Асари ишорашуда. – С.327.

²⁶⁹ Ниг.: Ҳуқуқи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 324 с. – С. 299.

²⁷⁰ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Ҷилди 2. – Душанбе-2010. – С 637.

²⁷¹ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат (Китоби дарсӣ). – Душанбе: Империл-Групп. 2014. – С.617.

муайяни манфӣ ба вучуд ояд»²⁷². Дар ҳақиқат бояд ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои ҳуқуқвайронкунанда оқибатҳои муайяни манфиро ба вучуд биёрад. Яъне ба зиммаи ҳуқуқвайронкунанда оқибатҳои муайяни манфӣ характери шахсӣ, молумулкӣ ва ғайраро мегузорад. Ин хусусияти ҷавобгарии ҳуқуқӣ онро аз уҳдадорӣ ҷудо менамояд. Чуноне О.С. Иоффе зикр менамояд: «агар дар вазъи ҳуқуқвайронкунанда ҳеч гуна тағйироте рӯй надиҳад, дар байни ҷавобгарӣ ва уҳдадорӣ фарқияте наместонад»²⁷³.

Ҷавобгарии ҳуқуқиро ба намудҳои гуногун, аз қабилҳои ҷавобгарии ҳуқуқи ҷиноятӣ, маъмурий, маданӣ ва ғайра ҷудо менамоянд. Дар шароити иқтисодии бозоргонӣ манфиатҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ бештар аҳаммият дорад, ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, аз ҷавобгарии ҳуқуқи ҷиноятӣ ва маъмурий фарқ карда мешавад. Вақте ки ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурий татбиқ карда мешаванд, онҳо асос ва шартҳои ба худ хос доранд. Чи тавре ки А. И. Сафарзода менависад, «ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятии фаъолияти соҳибкорӣ вазифаи алоҳидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад. Объекти чунин ҳимоя чунин унсурҳои таркибии ин фаъолият мебошанд: принципҳои фаъолияти соҳибкорӣ; шахси воқеии соҳибкор; низоми танзими давлатии ин фаъолият ва ғайра»²⁷⁴. Дар муносибатҳои байторӣ барқарор кардани зарари молу мулкӣ ҷабрдида муҳим аст. Гузашта аз ин тадбирҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурий асосан дар ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ равона карда шудаанд, гарчанде дар доираи тафтишоти ҷиноятӣ даъвои молумулкӣ намудан яке аз ҳуқуқҳои ҷабрдида мебошад. Мақсади асосии ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурий барои вайрон кардани қоидаҳо дар соҳаи байторӣ ба ҳуқуқвайронкунандагон ҷазо додан мебошад, дар ҳоле ки мақсади аслии ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ барқарорсозии вазъи молумулкӣ мебошад.

«Ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, – менависад Ҷ.Н. Ҳиматов, – яке аз падидаҳои серпахлу ва мураккабтарини ҳуқуқи маданӣ мебошад, исботи ин

²⁷² Ниг.: Мирзозода П.З. Масъалаҳои ҳуқуқи танзими сифати мол, қор ва хизмат дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти сивилистӣ: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С. 290.

²⁷³ Ниг.: Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Л. – 1955. – С. 7-8.

²⁷⁴ Ниг.: Сафарзода А. И. Уголовно – правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан: автореф. дис...д. – ра юрид. наук: 12. 00. 08. – Душанбе, 2018. – С. 13.

гуфтахо дар таваччуҳи муҳаққиқони зиёд ба ин мавзӯ мебошад»²⁷⁵. Бинобар ин дар адабиёт оид ба ҷанбаҳои мухталифи ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ андешаҳо иброз шудааст. Яке аз ин гуна масоил ин муайян намудани мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ мебошад, ки то ба ҳол баҳсҳои зиёдеро ба миён меорад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳумҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дода шудааст.

Ба назари И.А. Покровский, «ҷавобгарии маданӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар шакли оқибатҳои манфии дорои хусусияти молумулкӣ ё ғайримолумулкӣ аз ҷониби ҳуқуқвайронкунанда ифода ёфта, бо маҷбурияти давлат таъмин карда мешавад ё ҳуқуқвайронкунӣ ва субъекти он маҳкум карда мешавад»²⁷⁶.

В.П. Грибанов ақида дорад, ки «ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ ҳамчун яке аз ҷораи маҷбурияти давлатӣ вобаста ба татбиқи санксияи молумулкӣ, ки ба барқарор кардани ҳуқуқҳои поймолшуда ва ҳавасмандгардонии муносибатҳои муътадили иқтисодии иштирокчиёни аз ҷиҳати ҳуқуқӣ баробарҳуқуқи муомилот равона шудаанд»²⁷⁷.

Ба назари Е.А. Суханов «ҷавобгарии маданӣ як шакли маҷбурияти давлатӣ ба шумор рафта, барои рафтори номувофиқаш аз ҷониби суд аз ҳуқуқвайронкунанда ба манфиати ҷабрдида рӯёнидани санксияҳои молумулкӣ, ки ба ҳуқуқвайронкунанда оқибатҳои ногувори молумулкиро дар назар дошта, баҳри барқарор намудани ҳуқуқҳои молу мулкии вайроншудаи ҷабрдида нигаронида шудаанд»²⁷⁸.

Ба назари Ф.С. Сулаймонов «ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ оқибатҳои манфии молумулкиест, ки қонун ба зиммаи субъекте волегузорад, ки бо амал ё беамалии худ меёриҳои қонунгузори маданиро вайрон кардааст»²⁷⁹.

²⁷⁵ Ниг.: Химатов Х.Н. Гражданского–правовое ответственност: понятие, виды ин развитие в гражданском законодательстве. // Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан. – Душанбе: Ирфан, 2009. – С. 86.

²⁷⁶ Ниг.: Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М., 1998. – С.266.

²⁷⁷ Ниг.: Гражданское право: в 2-х т. Том 1 Учебник. //Отв. ред. Суханов Е.А..2-е изд., перераб. и. доп. – М.: Бек., 1998. – С.172-173.

²⁷⁸ Ниг.: Гражданское право. Т1 / под ред. АЕ.Суханова. М.: Волтере Клувер, 2004. – С.27.

²⁷⁹ Ниг.: Гражданское право Республики Таджикистан: учебное пособие / под. общ. оед. канд. юрид. наук, дотц. Сулаймонова Ф.С. – Душанбе: ЭР-граф, 2020. – С. 65.

Ба гуфтаи Д.В. Сидоров, «ҷавобгарии маданӣ ин татбиқи мучозот нисбати субъекти ҳуқуқвайронкунандаи маданияро содирнамуда дар шакли ба зиммаи ӯ гузоштани уҳдадории иловагии маданӣ ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи маданӣ мебошад»²⁸⁰.

Ба андешаи Э. Д. Кабутов: «Ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ – ин уҳдадориест, ки аз вайрон кардани ҳуқуқҳои маданияи молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии шахси ваколатдор бармеояд, ки мувофиқи он ҳуқуқвайронкунанда уҳдадор аст нисбат ба зарардида ва ба манфиати ӯ маҳрумиятҳо ва гарониҳои иловагии молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро тоб оварад, ки барои барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшудаи зарардида нигаронида шудааст ва шахси зарардида ҳуқуқ дорад аз ҳуқуқвайронкунанда иҷрои ин уҳдадориро талаб намояд»²⁸¹.

А.А.Тебряев қайд менамояд, ки «ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ ҳамчун уҳдадории шахси гунаҳкор дар хусуси ба зиммаи ӯ гузоштани оқибатҳои иловагии пешбиниамудаи меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ барои ҳуқуқвайронкуниест, ки дар шакли номусоид намудани ҳуқуқи (манфиати) молу мулкиаш ба манфиати ҷабрдида содир шудааст, мебошад»²⁸².

Ба назари Қ.Ш. Қурбонов, И.Ғ. Ғаффорзода ва Ҳ.М. Саидов «хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ бо се аломат ифода меёбанд:

– маҷбурунии давлатӣ, яъне чораҳои ҷавобгарии бо меъёрҳои ҳуқуқ муқарраршуда, ки амаликунии онҳо бо қувваи маҷбурии давлатӣ таъмин карда мешаванд;

– оқибати номусоиди манфӣ барои ҳуқуқвайронкунанда (қарздор), яъне молу мулки ҳуқуқвайронкунанда тариқи ройгон барои ҳаракати зидиҳуқуқӣ гирифта мешавад;

²⁸⁰ Ниг.: Сидоров Д.В. Гражданско – правовое регулирование фьючерсных договоров: дис. ... канд. горид. наук. — М., 2006. – С.150.

²⁸¹ Ниг.: Кабутов Э.Д. Частноправовое регулирование оказания услуг трудоустройства в Республике Таджикистан: монография. – Душанбе: ЭР-граф, – 2018. – С. 132.

²⁸² Ниг.: Тебряев А. А. Внедоговорная (деликтная) ответственность и меры защиты за причинённый вред источниками повышенной опасности: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2002. – С.24.

– маҳкум намудани ҳуқуқвайронкунӣ ва субъекти он, яъне аксуламали манфиати давлат ва чамъият нисбати ҳуқуқвайронкунии содиршуда ва субъекти он мебошад»²⁸³.

Ба назар мо ин хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, дар заминаи мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, ки аз ҷониби олимони пешниҳод шудааст ва чандтои онро мо дар боло манзур намудем, ба вучуд омадааст. Ҳамин тавр, гуфтан мумкин аст, ки ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ – ин ҷораи ҷавобгарии ҳуқуқие мебошад, ки ба зиммаи ҳуқуқвайронкунанда ухдадории иловагии молумулкиро мегузорад.

Ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолият, аз ҷумла дар соҳаи фаъолияти байторӣ ба таври васеъ татбиқ мешавад. Субъектоне, ки ин фаъолиятро амалӣ менамояд ва субъектоне, ки аз ин фаъолият манфиат мегиранд, дар асл субъектони ҳуқуқи маданӣ мебошанд. Қисми зиёди муносибатҳои, ки байни онҳо ба вучуд меояд, муносибати ҳуқуқи маданӣ мебошанд. Дар доираи ин мавзӯ танҳо ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ таҳлил мегардад.

Ҷавобгарии тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар қонунгузории соҳавӣ мушаххас муқаррар нашудааст. Танҳо ҳаминро қайд намудан мумкин аст, ки дар м. 43 Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 ба таври умумӣ омадааст, ки «шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои риоя накардани талаботи Қонуни мазкур мутобиқи қонунгузории ҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд»²⁸⁴. Дар б. 17 «Тартиби хизматрасонии бамузди байторӣ дар ҚТ» аз 26 феввали соли 2015, №66 муайян карда шудааст, ки «барои вайрон кардани Тартиби мазкур шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мутобиқи қонунгузории ҚТ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд»²⁸⁵. Аммо дар меъёрҳои ин санадҳои меъёри ҳуқуқӣ мушаххас суҳан дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ намеравад.

²⁸³ Ниг.: Курбонов, Қ.Ш., Фафорзода, И.Ф. Саидов Ҳ.М. Ҳуқуқи граждани: қисми I: матни лексия / зер //Зери таҳрири профессор Фаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С.160.

²⁸⁴ Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmkt.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

²⁸⁵ Ниг.: Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 тасдиқ шудааст.//Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2023).

Чавобгарии ҳуқуқи маданӣ тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байториро дар доираи меъёрҳои боби 43 КМ ҚТ (хизматрасонии музднок), зербоби 1 ва 2 боби 41 КМ ҚТ (зербоби 1 – муқаррароти умумӣ оид ба паймонкорӣ ва зербоби 2 – паймонкории маишӣ), боби 30 КМ ҚТ «Чавобгарӣ барои вайрон кардани уҳдадорӣ», боби 66 КМ ҚТ «Уҳдадориҳо бинобар расонидани зарар» ва ғайра танзим карда шудааст. Инчунин, баъзе меъёрҳои Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 низ ҳолатҳои дигари чавобгарии тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, махсусан иҷрокунандаро муқаррар менамояд. Аз ин рӯ, мо масъалаи чавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байториро дар доираи ҳамин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ таҳлил менамоем.

Аммо қабл аз мавриди баррасии дақиқ қарор додани масъалаи чавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ба манфиати қор аст якҷанд масъалаи дигари ба мавзӯ алоқаманд, аз қабилӣ асосҳои чавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мавриди таҳлил қарор дода шавад.

Дар назарияи ҳуқуқи маданӣ ба таври объективона исбот шудааст, ки барои бавучудоии чавобгарии ҳуқуқи маданӣ мавҷуд будани асосҳои чавобгарӣ зарур аст.

М.З. Раҳимзода қайд менамояд, ки «ҳолатҳое, ки ҳангоми мавҷуд будани онҳо чавобгарии ҳуқуқи маданӣ ба миён меояд, асосҳои бавучудоии он меноманд. Чунин асос, пеш аз ҳама, содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо шуда метавонад, ки дар қонун ё шартнома пешбинӣ карда шудааст»²⁸⁶. Ба назари М.К. Сулайменов «ягона шарт, ки ҳамеша амал мекунад ва бе он чавобгарии маданӣ номумкин аст, ин вайронкунии ҳуқуқи субъективии маданӣ мебошад»²⁸⁷. В.В.Витрянский низ ақида дорад, ки ягона «асосҳои умумии чавобгарии маданиро вайрон кардани ҳуқуқҳои субъективии маданӣ, чи

²⁸⁶ Ниг.: Ҳуқуқи граждани: қисми I // Зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С.381.

²⁸⁷ Ниг.: Сулейменов М.К. Гражданско-правовая ответственность по законодательству Республики Казахстан // Ответственность в гражданском праве: матер. междунауч. прак. конф. (в рамках ежегодных цивилистических чтений). Алматы, 22-23 мая 2006 / отв. ред М.К. Сулейменов. – Алматы, 2006. – С. 4.

амволӣ ва ҳам шахсии ғайримолумулкӣ мешуморад»²⁸⁸. Аз ин бармеояд, ки дар ҳуқуқи маданӣ асоси пайдоиши ҷавобгарии ҳуқуқи маданиро пеш аз ҳама бо ҳуқуқвайронкунии мушаххас мепайвандад ва набудани ҳуқуқвайронкунии наметавонад боиси пайдоиши чунин намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ гардад.

Ҳуқуқвайронкунии маданӣ «ичро накардан ё бо таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорӣ, инчунин расонидани зарари молумулкӣ ба ягон шахс шуда метавонад»²⁸⁹. Аз ин рӯ, асоси ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар ҳуқуқвайронкунии мебошад. Ҳуқуқвайронкунии ҳуқуқи маданӣ дар ин самт иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорихои ба зимма итарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ гузошташуда мебошанд.

Аммо ҳуқуқвайронкунии ягона асоси бавучудоии ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ намебошад. Барои он ки ҳуқуқвайронкунии ҳамчун асоси ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ гардад, бояд ба таркиби ҳуқуқвайронкунии диққати асосӣ дода шавад. Таҳти таркиби ҳуқуқвайронкунии маданӣ маҷмуи шартҳои умумӣ ва хоса фаҳмида мешавад, ки мавҷуд будани онҳо барои ба вайронкуниандаи ҳуқуқ ва уҳдадорихои маданӣ вогузор намудани ҷавобгарӣ зарур мебошад²⁹⁰. Чуноне, А. Собчак ва В.Т. Смирнов қайд менамоянд: «асоси ҷавогарӣ ҳуди факти расонидани зарар – ҳама гуна вайронкунии ҳуқуқи субъективӣ мебошад ва шартҳо аломатҳои ин фактро тавсиф мекунанд, ки бидуни онҳо ҷавобгарии делектӣ ба вучуд омада наметавонад»²⁹¹. Ба назари А.Э. Калиева «ҳамчун шартҳои пайдоиши ҷавобгарии маданӣ барои зараре, ки расонида шудааст, ҳуқуқвайронкунии маданӣ ҳисобида мешавад, ки унсурҳои он: мавҷуд будани зиён, амали (беамалии) ғайриқонунӣ, робитаи сабабу оқибати байни онҳо ва гунаҳ мебошад»²⁹². Ҳамин тавр, асоси ҷавобгарии

²⁸⁸ Ниг.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кв.1: Общие положения. – М.: Статут. 1997. – С. 501.

²⁸⁹ Ниг.: Ҳуқуқи граждани: қисми II: китоби дарсӣ. // зери таҳрири АИ ҚТ, Махмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С.381.

²⁹⁰ Ниг.: Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав (классика российской цивилистики) – 2-е изд. – М.: Статус, 2020. – С. 320.

²⁹¹ Ниг.: Смирнов В.Т., Собчак АА Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. – С. 55-57.

²⁹² Ниг.: Колиева А.Э. Ответственность за вред, причиненным актами правоохранительных органов и суда (гражданско-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук. – Владикавказ, 2007. – С. 61.

хукуқи маданӣ таркиби ҳуқуқвайронкунии маданӣ мебошад, ки он чор шартро дар бар мегирад:

- мавчуд будани кирдори зиддихуқуқӣ;
- мавчуд будани зиён;
- мавчудияти робитаи сабабӣ байни кирдори зиддихуқуқӣ ва зиёни расонида;
- мавчудияти гуноҳ.

Барои арзёбии дурусти асосҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дар робита ба шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, моро зарур аст, ки ҳар яке аз шартҳои номбаршударо баррасӣ намоем.

Кирдори зиддихуқуқӣ – шарти зарурӣ барои пайдоиши ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз он ҷумла ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мебошад. Дар адабиёт андешаҳои зиёд оид ба моҳияти кирдори зиддихуқуқӣ мавҷуд аст.

А.М. Белякова зери мафҳуми кирдори зиддихуқуқӣ «кирдореро мефаҳмад, ки меъёрҳои қонун ё дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин ҳуқуқи субъективии шахсро вайрон мекунад»²⁹³.

М.З. Раҳимзода ақида дорад, ки кирдори зиддихуқуқӣ «дар вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқи объективӣ ва ба ҳуқуқҳои субъективии ба он асосёфтаи шахсони дигар ифода меёбад»²⁹⁴.

Қайд намудан мумкин аст, ки дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ кирдори зиддихуқуқӣ ин вайронкунии талаботи қонун, иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорихо дар асоси шартнома ва ғайра аз ҷониби тарафҳои шартномаи мазкур мебошад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ кирдори зиддихуқуқиро ба намудҳо ҷудо менамояд. О.С. Иоффе зикр менамояд, ки «кирдори зиддихуқуқӣ метавонад аз содир намудани амали маъншуда ё иҷро накардани амали муқарраршуда иборат

²⁹³ Ниг.: Белякова А.М. Имущественная ответственность за причинения вреда. – М., 1979. – С. 14.

²⁹⁴ Ниг.: Раҳимзода М.З. Мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгарии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ // Мав. конф. ҷумх. илм. наз. ҳайати устодони кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичоратӣ факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба «75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», «115-солагии академик Бобочон Ғафуров», «145-солагии бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айний», «2023 – Соли забони русӣ» ва «2025 – Соли байналмилалӣ хифзи пирияхҳо». – Душанбе: «матбааи ДМТ», 2023. – С. 20.

бошад, бинобар ин, ду шакли имконпазири он: амали зиддихуқуқӣ ва беамалии зиддихуқуқӣ иборат аст»²⁹⁵. Ю.Н. Андреев низ дар ҳамин ақида буда кирдори зиддихуқуқиро ба ҳамин мазмун тасниф намудааст. Ба андешаи ӯ: «кирдори зиддихуқуқӣ метавонад аз содир намудани кирдори манъшуда ё иҷро накардани амали пешбинишуда (амали зиддихуқуқӣ ва беамалии зиддихуқуқӣ) иборат бошад»²⁹⁶. Аз ин рӯ, кирдори зиддихуқуқӣ ҳам дар амал ва ҳам дар беамалии тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ифода меёбад.

Ба ақидаи Б.Д. Завидов «амали зиддихуқуқӣ амале, ки қонун (санади ҳуқуқӣ) бевосита манъ кардааст ё хилофи қонун (дигар санади ҳуқуқӣ) мебошад, ё ҳамчунин хилофи шартнома, инчунин аҳд ё уҳдадории яктарафа мебошад»²⁹⁷. Амали ғайриқонунии тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ амалест, ки қонун ё шартҳои шартнома манъ кардааст, аммо ӯ бо вучуди ин чунин амалро содир менамояд. Масалан, иҷрокунанда – уҳдадор буд, ки ҳайвони беморро табобат намояд, ки ин уҳдадорӣ аз шартнома бармеояд. Аммо дар чараёни табобат аз таъсири доруҳои пастсифати ба бадани ҳайвон гузаронидаи иҷрокунанда ҳайвон мефавтад.

Беамалӣ низ мумкин аст кирдори зиддихуқуқӣ эътироф шавад ва ба ҷавобгарии ҳуқуқи маданиро ба вучуд орад. Беамалӣ «дар ҳолате зиддихуқуқӣ эътироф мегардад, ки аз ҷониби шахсе бояд ва метавонист амал намояд, содир шуда бошад»²⁹⁸. Кирдори тарафҳои шартнома танҳо вақте зиддихуқуқӣ дониста мешавад, ки дар шартнома иҷрокунанда уҳдадор буд амал кунад ва ӯ барои иҷрои вазифаи худ имкони объективӣ дошт, аммо ин тавр накард. Масалан, иҷрокунанда дар сурати мавҷуд будани маҷмуи муайяни таҷҳизот ва доруҳо метавонад амалиёти барои табобати ҳайвон заруриро анҷом диҳад ва чунин уҳдадорӣ ё дар асоси шартнома ба амал омадааст, аммо бо сабабҳои

²⁹⁵ Ниг.: Иоффе О.С., Ответственность по советскому гражданскому праву //Отв. ред.: Юрченко А.К.: – Л, 1955. – С. 92.

²⁹⁶ Ниг.: Андреев, Ю.Н. Участие государства в гражданско-правовых отношениях: монография / Ю.Н. – СПб.: Издательство Р. Аслонова «Юридический центр Пресс», 2005. – С. 254.

²⁹⁷ Ниг.: Завидов Б.Д. Ответственность предпринимателей и юридических лиц в обязательствах. – М., – 2001. – С. 19-20.

²⁹⁸ Ниг.: Ҳиматов Ҳ., Курбонализода Н.Ш., Сохибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хочамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи уҳдадорӣ /Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2016.– С. 147.

субъективӣ ба иҷрои он шуруъ накардааст. Чунин ҳолат беамалии зиддихукукии иҷроқунанда мебошад.

Бояд қайд намуд, ки қонунгузори маданӣ намудҳои ҷавобгарии шартномавӣ ва ғайришартномавиро фарқ мекунад, бояд ҳудуди кирдори зиддихукукӣ фарқ карда шавад. Кирдори зиддихукукӣ ҳамчун шартӣ ҷавобгарии шартномавӣ «иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани ухдадорихои шартномавӣ»²⁹⁹ фаҳмида мешавад. Аз сабабе ки хизматрасонии байторӣ хусусияти шартномавӣ дорад, аз ин рӯ кирдори зиддихукукӣ маънои вайрон кардани он ухдадорихои дар шартнома пешбинишударо дорад. Шартнома ҳамчун созишномаи байни иҷроқунанда ва фармоишгар кафолати ҳукукие мебошад, ки пайдоиши ҷавобгарии тарафхоро дар сурати вайрон кардани шартҳои шартнома таъмин мекунад. Чунин ҷавобгарӣ, чун қоида, барои ҳукуқвайронкуниҳое муқаррар карда мешавад, ки мустақиман бо меъёрҳои қонун муқаррар карда намешаванд, аммо бо созиши тарафҳои шартнома пешбинӣ шудаанд. Ҳамзамон, қонун имконияти аз ҷониби тарафҳои шартнома муқаррар кардани ҳолатҳои бештари ҷавобгариро пешбинӣ мекунад, аз он ҷумла, аз рӯйи меъёрҳои боби 66 КМ ҚТ пешбинӣ шудааст. Дар ин ҳолат, ҷавобгарии ғайришартномавӣ нисбат ба ухдадорихои шартномавӣ камтар аст, ба шарте ки ҷавобгарии шартномавӣ барои ҷабрдида судмандтар бошад. Ҳамин тариқ, дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ амалҳо ё беамалие, ки меъёрҳои мавҷудаи муқаррарнамудаи қонунҳо, стандартҳо, қоидаҳо, дастурҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳукукӣ, инчунин шартҳои шартномаро вайрон меқунанд, кирдори зиддихукукӣ эътироф карда мешаванд.

Мавҷуд будани зиён – шартӣ дигари ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳукуки мадании тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ мебошад (ин масъала дар банди 3.2. рисолаи мазкур таҳлил гардидааст).

Робитаи сабабӣ дар байни кирдори зиддихукукии тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ва зиёни бавучудомада – шартӣ сеюми

²⁹⁹ Ниг.: Мирошкин А.В. Возмездное оказание услуг в гражданском праве России: дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 2003. – С. 111-112.

муқаррар кардани ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ мебошад. О.А. Красавчиков қайд менамояд, ки «робитаи сабабӣ – ин робитаи мушаххаси объективии байни ду (ё зиёда) зухуроте мебошад, ки яке (сабаб) бинобар қонунҳои объективии инкишофи олами моддӣ, падидаи (таъсири) дигарро (нав, на якхела) ба вучуд меорад»³⁰⁰. Дар адабиёти дигар омадааст, ки «робитаи сабабӣ маънои онро дорад, ки як ҳолат бевосита боиси ба амал омадани ҳолати дигар мегардад»³⁰¹. Яъне, кирдори зидихуқуқиро бо зиёни расонидашуда занҷирае пайваст менамояд, ки ин робитаи сабабӣ мебошад. Масалан, иҷроқунандаи хизматрасонии байторӣ ба бадани ҳайвоноти бемори фармоишгар сӯзандору гузаронида, боз тавсия медиҳад, ки бо доруи дигарро бо об ҳамроҳ намуда ҳайвонотро шустан лозим мебошад. Пас аз 10 дақиқаи шустан ҳайвонот мефавтад, ки ин расонидаи зарари молумулки ба фармоишгар мебошад. Дар ин ҳолат муайян намудан зарур аст, ки ҳайвоноти фармоишгар бо кадом сабаб, аз усули табобати иҷроқунанда ё дар натиҷаи хусусиятҳои ҷараёни патологӣ (масалан, бемории табобатнашавандаи ҳайвонот) фавтидааст. Агар марги ҳайвонот дар натиҷаи хусусиятҳои ҷараёни патологӣ ба вучуд омада бошад дар ин ҳолат робитаи сабаби байни кирдори зидихуқуқӣ ва зиёни расонидашуда ҷой надорад. Чунки, марги ҳайвонот пас аз хизматрасонии байторӣ ҳеҷ гоҳ маънои онро надорад, ки ин ҳолат дар натиҷаи расонидаи хизмат ба вучуд омадааст ва ё бо ягон сабаби дигар алоқаманд нест. Агар марги ҳайвонот дар натиҷаи истифодаи усули табобати номувофиқи (кирдори зидихуқуқӣ) – иҷроқунанда ба вучуд омада бошад, дар ин ҳолат робитаи сабабӣ байни кирдори зидихуқуқӣ ва зиёни расонидашуда ҷой дорад. Аз ин рӯ, агар байни рафтори зидихуқуқӣ ва зиён робитаи сабабӣ мавҷуд бошад, дар ин ҳолат барои ҳуқуқвайронқунанда ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ ба вучуд меояд ва агар робитаи сабабӣ ҷой нашофта бошад, иҷроқунанда аз ҷавобгарӣ озод карда мешавад.

Ғуноҳ – шарти субъективии пайдоиши ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи

³⁰⁰ Ниг.: Красавчиков О.А. Гражданско-правовая ответственность. /Советское гражданское право. / Под ред. О.А. Красавчикова. – М., 1985. – С. 519.

³⁰¹ Ниг.: Ҳиматов Ҳ., Курбонализода Н.Ш., Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хоҷамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи уҳдадорӣ /Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2016. – С.157.

тарафҳои шартномаи хизматрасони муздноки байторӣ мебошад. Зери мафҳуми гуноҳ «муносибати психикии шахс нисбат ба ҳаракат ё беҳаракатии зиддихукукии содирнамудааш ва инчунин оқибати зиддихукукии вобаста ба он ба амаломеда фаҳмида мешавад»³⁰². Қайд намудан мумкин аст, ки гуноҳ ҳамчун муносибати субъективии руҳии шахс ба рафтори ғайриқонунии ӯ ва оқибатҳои он, ки бо интизории натиҷаҳои номатлуби рафтори ӯ ва огоҳӣ аз имконияти пешгирии онҳо алоқаманд аст, дарк карда мешавад. Дар ҳукуқи маданӣ принсипи умумии «ҷавобгарӣ ҳангоми мавҷуд будани гуноҳ»³⁰³ мавҷуд аст. Мувофиқи қ.1 м.462 КМ ҚТ «шахсе, ки уҳдадориро иҷро накардааст, ё онро номатлуб иҷро кардааст, ҳангоми мавҷуд будани гуноҳ (қасд ё беэҳтиётӣ), ба ғайр аз ҳолатҳое, ки қонун ё шартнома асосҳои дигари ҷавобгариро пешбинӣ намудааст, ҷавобгар мебошад».

Аз ин бармеояд, ки ду шакли гуноҳ фарқ карда мешавад: қасдан расонидани зиён ва расонидани зиён аз беэҳтиётӣ. Қасдан расонидани зиён дар ҳолатҳое сурат мегирад, ки шахс аз хусусияти хавфноки ҷамъиятии худ огоҳ буд, фарорасии чунин оқибатҳоро пешбинӣ мекард ва ба амал омадани онҳоро мехост ё дидаю доништа иҷозат меод. Масалан, иҷроқунанда медонад, ки гузаронидани дору ба бадани ҳайвонот зиён дорад, новобаста аз ин ӯ ин амалро анҷом медиҳад.

Амалҳои аз сабаби беэҳтиётӣ иҷроқунанда низ як намуди рафтори гунаҳгор мебошанд, аммо дар ин ҳолат, шахс бинобар сабукфаҳмӣ ва ё хунукназарӣ зиён расонидааст. Дар айни замон, ҳама талабномаҳо оид ба ҷуброни зиён ба фармоишгар маҳз ба сабаби беэҳтиётӣ иҷроқунанда пешниҳод карда мешаванд, ки оқибатҳои чунин беэҳтиётӣ инҳоянд:

- сари вақт нарасонидани хизмати байторӣ;
- нокифоя ташҳис ва муоинаи ҳайвоноти бемор;
- кам баҳо додан ба вазнинии вазъи ҳайвонот;
- истифодаи нокифояи усулҳои ташҳис;
- вайрон кардани техникаи аз ҷониби умум қабулшудаи ташҳис ва ғайра.

³⁰² Ниг.: Иоффе С.О. Обязательственное право. – М., 1975. – С.98.

³⁰³ Ниг.: Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов, 1973. – С. 141.

Дар қ.2. м. 462 КМ ҚТ нишондоди ҳолатҳои истисноқунандаи гуноҳи шахсро дар бар мегирад, яъне шахс ҳангоме бегуноҳ доништа мешавад, агар бо вучуди ҳама гуна ғамхорӣ ва мулоҳизакорие, ки вобаста ба хусусияти уҳдадорӣ ва шарти муомилот аз он талаб карда мешавад, чиҳати иҷрои матлуби уҳдадорӣ ҳамаи тадбирҳоро андешида бошад. Аз ин рӯ, гуноҳи ҳуқуқвайронқунанда дар муносибати чунин шахс ба амалҳои ӯ ифода меёбад, ки бо риоя накардани талаботҳои бодикқат, эҳтиётқорона ва салоҳдиди хос тавсиф карда мешавад.

Қонунгузории маданӣ, дар таносуб ба қонунгузории ҷиноятӣ, ба таври возеҳ муайян кардани шаклҳои гуноҳро надорад. Азбаски принсипи эҳтимолияти гунаҳкорӣ дар қонунгузории маданӣ амал мекунад, гуноҳи шахсе, ки ҳуқуқвайронқуниро содир намудааст, тахмин карда мешавад. Дар асоси қ.3. м.462 КМ ҚТ «исботи бегуноҳӣ ба зиммаи шахсе гузошта мешавад, ки уҳдадориро вайрон кардааст». Дар ин ҳолат ҷабрдида аз уҳдадорие исботи гуноҳи шахси ҳуқуқвайронқунанда озод карда мешавад. Ҳамин тариқ, ҷабрдида бояд танҳо далели расонидани зиёни дар натиҷаи амал ё беамалии муайяни ҷавобгар расонидашударо исбот кунад. Бояд эътироф кард, ки ин муқаррарот аз ҷониби қонунгузор бо мақсади химояи ҳуқуқи ҷабрдидагон сабт шудааст.

Исботи муносибати субъективии ҳуқуқвайронқунанда ба кирдори содиркардаи ӯ барои ҷабрдида, алалхусус дар соҳаи байторӣ, мушкилоти зиёд ба бор меорад. Аз тарафи дигар, исботи далели ҳуқуқвайронқунанда, ки гуноҳи ӯро истисно мекунад, барои ташкилоти байторӣ хеле осонтар аст, зеро фармоишгарон, чун қоида, аз тамоми ҳолатҳои хизмати байтории пешниҳодшуда огоҳ нестанд. Аз ин нуқтаи назар, барои ҳуқуқвайронқунанда исботи бегуноҳии худ нисбат ба ҷабрдида – гуноҳи ӯ осонтар аст. Аз ин рӯ, дар қонунгузории маданӣ, ҳуқуқвайронқунанда, то даме ки бегуноҳии худро исбот накунад, гунаҳгор ҳисобида мешавад.

Бояд қайд кард, ки қонунгузории маданӣ ҷавобгари иҷроқунандаро барои зиёни расонидашуда, сарфи назар аз гуноҳи пешбинӣ мекунад. Чунин ҳолат дар мавридҳои зерин имконпазир аст:

Якум, шахсоне, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, новобаста аз гуноҳ масъулият доранд. Дар б.4. м. 462 КМ ҚТ муқаррар шудааст, ки «агар дар қонун ё шартнома тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, шахсе, ки ҳангоми анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ уҳдадориро иҷро накардааст ё номатлуб иҷро кардааст, агар исбот накунад, ки иҷрои матлуби уҳдадорӣ дар натиҷаи неруи рафънопазир, яъне дар ҳамаи шароити фавқулода ва пешгиринашаванда имконнопазир гаштааст, ҷавобгарӣ ба зимма дорад». Аз ин рӯ, иҷрокунанда дар шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ, новобаста аз мавҷудияти гуноҳ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Ягона асосе, ки ҷавобгарии ҳуқуқии иҷрокунандаро истисно мекунад, форс-мажор мебошад, ки мавҷудияти онро бояд ҳуди иҷрокунанда исбот намояд.

Дуюм, зараре, ки ба ҳаёт, саломатӣ ё молу мулки шахси воқеӣ ё молу мулки шахси ҳуқуқӣ вобаста ба камбудихоӣ конструктивӣ, ретсептурӣ ё дигар норасоии хизматрасонӣ, бояд аз ҷониби иҷрокунанда, сарфи назар аз гуноҳи онҳо ва он ки ҷабрдида бо он муносибатҳои шартномавӣ дошт ё надошт, ҷуброн карда шавад (м.1221 КМ ҚТ). Дорухат, конструктивӣ ва дигар камбудихоӣ хизматрасонии байторӣ дар маҷмуъ ба сифати он таъсир мерасонанд ва сабаби расонидани зарар гардида оқибати хизмат бад мебошад. Ҳангоми муқаррар кардани асосҳои ба вучуд омадани ҷавобгарии иҷрокунанда, дар ин ҳолат, мавҷудияти зарар, инчунин робитаи сабабии байни хизмати пешниҳодшуда ва зарари расонидашуда кофӣ аст. Доштан ё набудани гуноҳи иҷрокунанда барои ба вучуд омадани ҷавобгарӣ таъсир намерасонад.

Гуноҳро ҳамчун заминаи ҳатмии оғози ҷавобгарии ҳуқуқӣ маданӣ баррасӣ намуда, бояд қайд кард, ки қонун ҳолатҳоро пешбинӣ менамояд, ки иҷрокунанда аз ҷавобгарӣ барои зарари расонидашуда озод карда шавад (к.4.м.1189 КМ ҚТ). Масалан, иҷрокунанда, агар исбот кунад, ки зиён ба фармоишгар дар натиҷаи иштибоҳи иҷрокунанда расонида нашудааст, аз ҷавобгарӣ озод карда мешавад. Ҳақиқат он аст, ки ба вучуд омадани зиён метавонад дар натиҷаи иштибоҳи кормандони ташкилоти байторӣ рух надихад, ки мавҷудияти гунаҳкориро дар амалҳои зиёновар истисно кунад ва

дар натиҷа, озодкунӣ аз ҷавобгарӣ ба амал меояд.

Асоси дигаре, ки иҷрокунандаро аз ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дар назди фармоишгар озод менамояд ин ҳолати форс-мажор мебошад. Форс-мажор ибораи франсавӣ мебошад, аз ду калима «force majeure» иборат буда, маънои «қувваи олий»-ро дорад. Дар ин маврид сухан дар бораи неруи рафънопазир меравад (м. 1224 КМ ҚТ.), ки ногаҳон ба вучуд меояд, аз ирода ва хоҳиши тарафҳои шартнома вобастагӣ надорад. Чунин ҳолати объективонае мебошад, ки имконияти иҷрои уҳдадориро аз байн мебарад³⁰⁴. Чуноне М.З. Раҳимзода қайд менамояд «ба қувваи рафънопазир (форс-мажор) ҳолатҳои объективонаи тасодуфии рафънашаванда (мувофиқи вазъият) аз қабилӣ: заминчунбӣ, обхезӣ ва дигар намуди офатҳои табиӣ, корпартоӣ, амалиётҳои ҳарбӣ, эпидемия ва ғайра дар мавриди мавҷудият ва эътирофи онҳо дохил шуда метавонанд»³⁰⁵. Аз ин рӯ, дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ҳамчун қувваи рафънопазир (форс – мажор) заминчунбӣ, обхезӣ ва дигар намуди офатҳои табиӣ, корпартоӣ, амалиётҳои ҳарбӣ, эпидемия ва ғайраро дохил намудан мумкин аст.

Ҳамин тавр, ҷавобгарии ҳуқуқи мадания тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ – ин чораи ҷавобгарии ҳуқуқие мебошад, ки ба ҳуқуқвайронкунанда уҳдадорӣ иловагӣ молумулкиро мегузорад. Асоси ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқи мадания тарафҳои ин шартнома ҳуқуқвайронкунии маданӣ буда дар иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ ба зиммаи тарафҳои шартнома гузошташуда ифода меёбад. Аммо ҳуқуқвайронкунӣ ягона асоси бавучудоии ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ набуда, барои ба вучуд омадани чунин ҷавобгарӣ ба таркиби он диққати асосӣ дода шавад. Таркиби ҳуқуқвайронкунии маданӣ чор шартро дар бар мегирад, ки ин мавҷуд будани кирдори зиддиҳуқуқӣ, мавҷуд будани зиён, мавҷудияти робитаи сабабӣ байни кирдори зиддиҳуқуқӣ ва зиёни расонида ва мавҷудияти

³⁰⁴ Ниг.: Гражданское право Германии: хрестоматия избранных произведений Франца Бернхейфта и Йозефа Колера / Сост. Р. С. Куракин, Е. В. Семенова; [Пер. с нем. проф. В. М. Нечаева]. – М.: РИОР: ИНФРА – М, 2014. – С. 160 – 161.

³⁰⁵ Ниг.: Раҳимзода М.З. Доир ба баъзе масъалаҳои имконнопазирии иҷрои уҳдадорӣҳои шартномавии соҳибкорон дар шароити сирояти вируси короно (COVID – 19) // Мав. конф. илм. амал. чумх. дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деҳот, саёҳи ва ҳунарҳои мардумӣ (аз 8 октябри соли 2020). Зер. таҳ. д-ҳои и.х. проф. Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С.14.

гуноҳ мебошад. Истисно мавҷуд аст, ки ташкилотҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои ғайритичоратӣ, инчунин соҳибкорои инфиродие, ки фаъолияти байториро амали менамоянд ва дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ба сифати иҷрокунанда иштирок менамоянд дар ҳолати мавҷуд набудани гуноҳ низ ҷавобгар мебошад.

3.2. Хусусиятҳои ҷуброни зиён, товони зарари маънавӣ ва ноустуворона дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ

Дар нисбати тарафи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки уҳдадорияшро пурра ё ба таври дахлдор иҷро накардааст, шаклҳои муайяни ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ татбиқ карда мешаванд. Ҳамзамон, таҳлили қонунгузорӣ нишон медиҳад, ки ҳуқуқи маданӣ бо хоҳиши ҳимояи тарафи заиф – истеъмолкунанда тавсиф карда мешавад. Чунин ҳолат баробарии ҳуқуқиро таъмин мекунад, ки аҳаммияти калони иҷтимоӣ дорад. Бо дарназардошти аҳаммияти иҷтимоии масъалаҳои марбут ба имконияти татбиқи шаклҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ аз ҷониби истеъмолкунанда, хусусиятҳои мавзӯи танзим, ки баробарии тарафҳоро пешбинӣ мекунад, ба андешаи мо, таҳлили баъзе шаклҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Дар адабиёт ва қонунгузори маданӣ шаклҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ нишон дода шудааст. Ба назари В.В Витрянский «ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ мумкин аст дар шакли рӯёндани зиён ва пардохти ноустуворона анҷом пазирад. Ҳамчунин, тибқи уҳдадорихои пулӣ пардохти ноустуворонаро дигар шакли ҷавобгарии мустақил рӯёндани фоиз барои иҷро накардани уҳдадорихои пулӣ ташкил медиҳад»³⁰⁶. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой қайд менамоянд, ки «ҷавобгарӣ метавонад, дар шакли ҷуброни зиён, пардохти ноустуворона, аз даст додани баъйона ва ғайра пайдо шавад»³⁰⁷. Қ.Ш. Қурбонов, И.Ғ. Ғаффорзода ва Ҳ.М. Саидов шаклҳои хоси ифодаи

³⁰⁶ Ниг.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М.: Статут, 2002. – С. 636.

³⁰⁷ Ниг.: Гражданское право: Учебник. – Т. 2 // под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Москва, «Проспект», 2005. – С. 648.

ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ аз ноустуворона, зиён, ҷуброн дар шакли асл (натура)³⁰⁸ иборат мебуданд. Ба назари М.З. Раҳимов «ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ барои вайрон кардани уҳдадорихо дар шакли рӯёнидани зарар, супоридани ноустуворона, аз даст додани байъона, рӯёнидани зарари маънавӣ ва ғайраҳо ифода меёбад»³⁰⁹. Дар ин замина қайд намудан мумкин аст, ки шаклҳои аз ҳама маъмули ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ ин ҷуброни зиён, товони зарари маънавӣ ва пардохти ноустуворона мебошад, ки дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ татбиқ карда мешавад. Аммо хусусиятҳои татбиқи он гуногун буда зарурияти дар алоҳидагӣ таҳлил намудани онҳоро ба вуҷуд меорад.

Яке аз шаклҳои асосии ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳо ҷуброни зиён мебошад. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки ин шакли ҷавобгарӣ умумӣ буда, дар ҳама ҳолатҳои мавҷуд будани ҳуқуқвайронкунии маданӣ татбиқ карда мешавад. Дар ҳоле ки шаклҳои дигари ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ танҳо дар мавридҳои татбиқ карда мешавад, ки дар қонун ё шартнома барои ҳуқуқвайронкунии муайян бевосита пешбинӣ шуда бошанд. Ҳамзамон, ин шакли ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣро ҳама шахсоне татбиқ карда метавонанд, ки ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии онҳо вайрон шудаанд. Дигар далели умумӣ будани ин намуди ҷавобгарӣ дар он аст, ки он ҳам ҳангоми ҷавобгарии деликтӣ ва ҳам ҷавобгарии шартномавӣ истифода бурда мешавад. Ҳолатҳои болозикршуда аст, ки ҷуброни зиён ҳамчун яке аз шаклҳои асосии ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳои маданӣ, ки тарафи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ содир менамоянд, истифода мешавад. Истифодаи ин намуди ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ ба сифати тарзи ҳимояи ҳуқуқҳои вайроншуда яке аз тарафҳои шартнома – худ далели иҷро нашудани уҳдадорихо, вайрон шудани ҳуқуқҳои субъективӣ мебошад. Дар ин маврид Ролф Книпер дуруст қайд мекунад, «ҷуброни зиён уҳдадории иловагии муҷозотӣ мебошад. Дар

³⁰⁸ Ниг.: Қурбонов, Қ.Ш., Ғафурзода, И.Ғ. Саидов Ҳ.М. Ҳуқуқи граждани: қисми I: матни лексия // Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С.165.

³⁰⁹ Ниг.: Ҳуқуқи граждани: қисми I: китоби дарсӣ. // Зери таҳрири академики АИ ҶТ, Махмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – С. 376.

ҳолати иҷро нашудани уҳдадории асосӣ ба манфиати кредитор ба вучуд омада, яке аз тарзҳои таъсиррасонӣ ба вазъи молумулкии қарздор гашта, ўро аз иҷрои уҳдадории асосӣ дар ҳолати иҷрои муҷозоти мазкур овоз намекунад»³¹⁰.

Қуброни зиён яке аз тарзҳои ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ ва ҳамчун ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ татбиқ карда мешавад. Ин ҳолатро мо дар таҷрибаи судӣ дида метавонем. Чунончи шаҳрванд Р. ба суди ноҳияи Рӯдакӣ бо даъвои рӯёнидани маблағи зарари моддӣ ба андозаи 5 900 сомонӣ муроҷиат намудааст³¹¹. Аз матни аризаи ӯ бармеояд, ки байтор – шаҳрванд М. ду чорвои калони шохдори ўро нодуруст табобат мекунад, ки дар натиҷаи тавсияҳои ӯ ва ворид намудани дору ба ҳайвоноти хонагӣ чорво аз по афтода, соҳибаш маҷбур мешавад, ки онҳоро забҳ намояд. Дар натиҷаи табобати байтор ба соҳиби ҳайвоноти хонагӣ ба миқдори калон зарари моддӣ расонида шуд, ки бо маълумотномаи ҚДММ «Чоршанбе бозор» асоснок карда мешавад. Вале бо сабабҳои номаълум даъвогар Р. ба суд бо ариза муроҷиат намуда, аз даъвоиаш даст мекашад.

Ё шаҳрванд Р., ки соҳиби гурбаи навъи метис бо номи «Гади» мебошад, ба суди ноҳияи Шербинский ш. Москва (ФР) ба аризаи даъвогӣ оид ба рӯёнидани зиён ба миқдори 11620 рубл муроҷиат намудааст³¹². Даъвогар дар аризааш менависад, ки ҳангоми истироҳат дар бӯстонсарои худ дар ноҳияи Ромен гурбаи ӯ дар натиҷаи осеб дидан мелангад. Бинобар ин вай маҷбур шуд, ки ба клиникаи байтории «Вебмастер» муроҷиат намояд, то ин ки саломатии гурбаашро барқарор намояд. Аз ҷониби кормандони ин клиникаи байторӣ ҷарроҳӣ гузаронида мешавад, вале аз ин хизматрасонии байторӣ саломатии гурба барқарор нагардида, соҳибаш маҷбур мешавад, ки барои табобати гурбааш ба клиникаи байтории «Беланта» муроҷиат намояд. Ҳамзамон соҳиби гурба бо аризаи даъвогӣ оид ба рӯёнидани зарар ба миқдори 11 620 рубл ба суд муроҷиат менамояд. Суди ноҳияи Шербинский ш.

³¹⁰ Ниг.: Рольф Книпер. Долг и ответственность. // Ответственность в гражданском праве: матер. межд. научно – практ. конф (в рамках ежегодных цивилистических чтений). – Алмата, 22 – 23 мая 2006г. / Отв. ред. М. К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2006. – С. 33.

³¹¹ Ниг.: Бойгонии Суди ноҳияи Рӯдакӣ. – Парвандаи – № 2422. – Соли 2019.

³¹² Ниг.: Судебная коллегия по гражданским делам Московского городского суда от 12 декабря 2018 г. Апелляционное определение. Дело № 33 – 19004/2018 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mosgorsud.ru> (дата обращения.: 22. 04.2022).

Москва талаби ўро пурра қонё мегардонад, вале Суди сатҳи апеллятсионӣ дар асоси аризаи шикоятӣ ҷавобгар қарори Суди сатҳи поёниро, бинобар ошкор накардани ҳолатҳои барои баррасии судӣ муҳим, бекор менамояд. Дар асоси м. 328, 329 ва 330 КММ ФР ҳайати судии шикоятӣ бо қарори худ талаби даъвогарро рад менамояд.

Бояд қайд намуд, ки ҷавобгарӣ дар шакли ҷуброни зиён дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ҳангоме ба миён меояд, ки як тарафи шартномаи мазкур дар натиҷаи иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ аз ҷониби тарафи дигари шартнома зиён дида бошад. Дар адабиёт мафҳуми зиён аз ҷониби муҳаққиқон пешниҳод шудааст.

Ба назари А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой «зиён ҳамчун оқибатҳои манфие фаҳмида мешаванд, ки дар соҳаи амволи ҷабрдида дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии мадания нисбати ӯ содиршуда ба амал омадаанд»³¹³.

Д.В.Боброва қайд менамояд, ки «зиён арзиши пулии (эквиваленти) оқибатҳои манфии дар соҳаи молу мулки шахс дар натиҷаи рафтори ғайриқонунии қарздор ё ҳуқуқвайронкунанда ба вучуд омада инчунин дигар амал ё ҳодисаҳое, ки мавҷудияти онҳо тибқи қонунгузории маданӣ бо ба вучуд омадани ҳуқуқу уҳдадорихои дахлдори маданӣ вобастаро дар назар дорад»³¹⁴.

Ба гуфтаи Ю.А. Ступниская, «зиён – харочест, ки шахси ҳуқуқаш поймолшуда барои барқарор кардани ҳуқуқи поймолшуда анҷом додааст ё бояд анҷом диҳад, гум кардан ё осеб дидани молу мулки худ, инчунин даромади гумшудае, ки ин шахс дар шароити муътадили муомилоти маданӣ ба даст меовард, агар ҳуқуқаш вайрон карда намешуд»³¹⁵.

Дар адабиёти дигар бошад «зиён ин аз даст додани молу мулк дар шакли паст шудани нархи молу мулки зарардида, кам ё аз даст додани даромад, ба миён омадани зарурати харочотҳои иловагӣ ва ғайра»³¹⁶ маънидод шудааст.

³¹³ Ниг.: Гражданское право: Учебник. – Т. 2 // под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Москва, «Проспект», 2005. – С. 648.

³¹⁴ Ниг.: Боброва Д.В. Проблемы деликтной ответственности в советском гражданском праве: дис. ... д-ра юрид. наук. – Киев, 1988. – С. 69-72.

³¹⁵ Ниг.: Ступниская, Ю.А. Имущественная ответственность органов внутренних дел: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03. – М. 2007. – С. 41

³¹⁶ Ниг.: Ghayurzoda SH.K., Khojamurodov D.G., Qodirzoda S.S. Civil law of the Republic of Tajikistan: textbook part 1.// Under the general editorship of Ghayurzoda SH.K. – Doktor of Law, Professor. –Dushanbe: TNU: Printing House, 2024.– P. 116.

Зиён ду намуд мешавад, ки яке хисороти воқеӣ ва дигаре фоидаи аздастрафта мебошад. Хисороти воқеӣ – харочотест, ки шахси ҳуқуқаш вайронгардида сарф намудааст ё бояд барои барқарор намудани ҳуқуқи вайронгардида сарф намояд ва ин талаф ёфтани ё осеб дидани молу мулки он мебошад. Аз ин бар меояд, ки зиён харочоти шахсе, ки ҳуқуқаш вайрон шудааст фаҳмида мешавад. Инчунин ба таркиби зиён харочотҳое низ дохил мешаванд, ки шахси ҳуқуқаш поймолшуда барои барқарор намудани ҳуқуқи вайроншуда бояд анҷом диҳад. Зарурати ин гуна харочот ва маблағи тахминии онҳо бояд бо ҳисоби асоснок, далелҳое, ки метавонад сметаи харочоти бартараф намудани камбудихои хизматрасонии байторӣ, шартномае, ки андозаи ҷавобгариро барои вайрон кардани уҳдадорихо ва ғайра муайян мекунад, бошад. Дар ҳолати табобати нодурусти ҳайвонот, хисороти воқеӣ аз ҷониби фармоишгар, масалан, фавти ҳайвонот (ба маънои аз даст додани моликият), пардохти арзиши табобат, доруҳои харидашуда ва ғайра ё аз ҷониби иҷрокунанда масалан, омодагӣ ба табобат, хариди доруҳо, музди мутахассисон ва ғайра буда метавонад.

Фоидаи аздастрафта – даромади гирифтанишудае, ки шахс, агар ҳуқуқаш вайрон намегардид, дар шароити муқаррарии муомилоти маданӣ метавонист ба даст оварад. Фоидаи аздастрафтаи фармоишгар аз даст додани маҳсулоте, ки аз ҳайвоноташ мегирифт, буда метавонад. Масалан, агар фармоишгар то вақти аз даст додани ҳайвоноташ ҳар рӯз 10 литр шир мегирифт, бо сабаби фавти ҳайвоноташ бо гуноҳи иҷрокунанда аз он маҳрум шуд. Ҳамин тариқ, агар бо айби иҷрокунанда ҳайвоноти фармоишгар беморияш дучанд гардад, пас зиёни фармоишгар арзиши аз табобати иловагии ҳайвонот (хисороти воқеӣ) ва маҳсулоте, ки аз ҳайвонот гирифта нашудааст (фоидаи аздастрафта) иборат аст.

Дар б.1.м.14 КМ ҚТ муқаррар шудааст, ки «шахси ҳуқуқаш вайронгардида метавонад ҷуброни пурраи зиёни ба он расондашударо талаб намояд, агар дар қонун ё шартнома ҷуброни зиён ба андозаи камтар пешбинӣ нашуда бошад». Аз мазмуни ин меъёри қонун бармеояд, ки қонунгузори маданӣ ҷавобгарӣ дар ин шакл ба принципи ҷуброни пурраи зиён вобаста

менамояд. Дар ин маврид тарафи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки ҳуқуқаш поймол шудааст, ҳуқуқ дорад, ки чуброни зиёнро пурра талаб намояд.

Масъалаи дигаре, ки дар ин ҷо ба миён меояд, ин муайян намудани андозаи зиён мебошад. Ба зиммаи ҳуқуқвайронкунанда гузоштани уҳдадории чуброни зиён ба ҷабрдида пеш аз ҳама зарурати муқаррар намудани ҳаҷм, андоза ва хусусияти зиён ва баъдан бо назардошти асосҳои объективӣ ва субъективии ҷавобгарии маданӣ, андозаи мушаххаси зиёни чуброншуда, ки ҷабрдида талаб карда метавонад, муайян карда мешавад. Оид ба муайян намудани андозаи зиён дар адабиёти ҳуқуқӣ фикрҳои мухталиф ҷой дорад. В.М. Новоженов чунин ақида баён кардааст, ки мафҳумҳои «ҳаҷм» ва «андозаи» чуброни зиён «як моҳият – андозаи муайяни чубронро (дар шакли натуравӣ ё пулӣ) ифода мекунанд, ки зарардиҳанда мувофиқи қонун ва ҳолати парванда вазифадор аст, ки онро ба ҷабрдида диҳад, то зарари ба ӯ расонидашуда бартараф карда шавад»³¹⁷. Р.Б.Бозоров чунин мешуморад, ки «андозаи зиёни молу мулкӣ аз харобӣ ё гум шудани молу мулк иборат буда, шарти асосӣ, меъёри асосии муайян кардани андозаи мушаххаси маблағи пулӣ барои барқарор намудани вазъи молу мулкӣ ҷабрдида мебошад»³¹⁸. Дар адабиёти дигар зикр мешавад, ки «ҳангоми муайян намудани андозаи зиён инҳо ба инобат гирифта мешаванд:

- 1) оё талаботи кредитор ихтиёрӣ ё маҷбури (тавассути суд) қонунгардонида шудааст;
- 2) нарххое, ки дар маҳалли иҷрои уҳдадорӣ мавҷуданд;
- 3) фоидае, ки қарздор дар натиҷаи вайрон кардани ҳуқуқ ба даст овардааст»³¹⁹.

Ҳисоб кардани зиён дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бо истифода аз қоидаҳои пешбиниамудаи м. 453 КМ ҚТ сурат мегирад. Ҳисобҳо аз инҳо иборатанд:

³¹⁷ Ниг.: Новоженов В.М. Объем, характер и размер возмещения вреда по советскому гражданскому праву: автореф. дис...канд. юрид. наук. – М. Д975. – С.11.

³¹⁸ Ниг.: Бозоров Р.Б. Действия в чужом интересе. – Душанбе, 2001. – С. 62-63.

³¹⁹ Ниг.: Гражданское право. В 2 В 2-х частях. Часть первая: учебник / отв. Ред. Мозолин В. П., Масляев А. И. – М. : Юрист, 2005. – С. 648.

а) барои хизматрасониҳои байторӣ – нарххое, ки дар қоидаҳои мушаххас муқаррар шудаанд ва онхое, ки дар маҳалли иҷрои уҳдадорӣ амал мекунанд, дар рӯзи қонё кардани талабҳои кредитор ва дар сурати маҷбуран ситонидан – дар рӯзи ба суд пешниҳод кардани даъво;

б) нархҳои шартномавӣ, ки тарафҳо дар шартнома муқаррар кардаанд ва дар рӯзи ихтиёран иҷро кардани уҳдадорӣ ё дар рӯзи пешниҳоди талаб эътибор доранд, агар дар қонунҳо (дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ) ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад;

в) нархҳои бозории хизматрасонии байторие, ки дар ҷойи иҷрои уҳдадорӣ истифода мешавад, дар рӯзи иҷрои ихтиёрӣ ё рӯзи пешниҳоди талабот. Санаи иҷрои воқеӣ на рӯзи муайянкардаи шартҳои уҳдадорӣ, балки рӯзи иҷрои ихтиёрии уҳдадорӣ ҳисобида мешавад.

Бояд дар назар дошт, ки меъёрҳои қ.3. м.453 КМ ҚТ диспозитивӣ мебошанд, яъне тарафҳо метавонанд тартиби дигари ҳисоб кардани зиёро муайян кунанд. Ин меёр ба суд ҳуқуқ медиҳад, ки дар асоси ҳолатҳои парванда давоҳои кредиторро дар ҳаҷми зарари дар асоси нархҳои дар рӯзи қабули қарор ҳисобшуда ҳисоб карда бароварда кунад. Аз рӯйи қ. 4 м. 453 КМ ҚТ, илова бар ин, ҳангоми ҳисоб кардани зиён, хароҷоти ҷабрдида вобаста ба тадбирҳо ва омодагиҳои аз ҷониби ӯ андешидашуда барои гирифтани фоидаҳои, ки дар робита бо вайрон кардани уҳдадорихоии иҷрокунанда ба даст наомадаанд, ба инобат гирифта мешавад. Чунин хароҷот албатта ҳамчун як қисми хисороти воқеӣ ҷуброн карда мешаванд.

Фоидаи аздастрафта дар асоси ҳамон нархҳо бо хисороти воқеӣ муайян карда мешавад. Дар ин ҳолат, нархҳои бозорӣ дар баробари нархҳои муқарраркардаи қонун ё шартнома низ ба назар гирифта мешаванд. Инчунин, тибқи меъёри қ. 3 м. 14 КМ ҚТ ба кредитор ҳуқуқ дода мешавад, ки фоидаи аздастрафтаре бо даромаде пардозад, ки қарздор бинобар вайрон кардани ҳуқуқи кредитор ба даст овардааст. Кредитор метавонад ҷуброни фоидаи аздастрафтаре ба андозаи на камтар аз чунин даромади қарздор талаб кунад. Бояд дар назар дошт, ки даромади охирин бояд бо ҳуқуқвайронкунии содиркардаи ӯ алоқаманд бошад. Дар айни замон, кредитор вазифадор нест,

ки диққати худро ба даромади қарздор равона кунад. Ин танҳо ҳуқуқи ӯ мебошад.

Барои таҳлили масъалаи истифодаи ҷавобгарӣ ҳангоми хизматрасонии байторӣ барои расонидани зиён аз сабаби камбудии ашӯҳо, корҳо ё хизматҳо таҳлили алоҳида зарур аст. Мувофиқи м. 1221 КМ ҚТ зараре, ки ба ҳаёт, саломатӣ ё молу мулки шахси воқеӣ ё молу мулки шахси ҳуқуқӣ вобаста ба камбудии конструктивӣ, ретсептурӣ ё дигар норасоии мол (кор, хизматрасонӣ), инчунин дар натиҷаи паҳн намудани иттилооти безътимод ё нопурра оид ба ашӯ расонида шудааст, бояд аз ҷониби фурӯшанда ё истеҳсолкунанда (ичроқунанда), сарфи назар аз гуноҳи онҳо ва он ки ҷабрдида бо он муносибатҳои шартномавӣ дошт ё надошт, ҷуброн карда шавад. Қоидаҳои пешбининамудаи ин меъёр танҳо дар ҳолатҳои хариди ашӯ (ичроқи кор, хизматрасонӣ) барои мақсадҳои истеъмоли татбиқ мешаванд, на барои истифода дар фаъолияти соҳибкорӣ. Аз ин рӯ, татбиқи ин меъёр нисбат ба шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Товони зарари маънавӣ шакли дигари ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, аз ҷумла ҷавобгарии ҳуқуқи мадания тарафҳои хизматрасонии муздноки байторӣ мебошад ва дар м. 11 КМ ҚТ он ба рӯйхати тарзҳои ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ дохил карда шудааст. Дар қонунгузори маданӣ бевосита мафҳуми қонунии зарари маънавӣ дода нашуда. Бинобар ин олимони зиёд кӯшиш намудаанд, ки мафҳуми онро пешниҳод намоянд, ки ин боиси ба вучуд омадани нуқтаҳои назари гуногун оид ба он гардидааст.

Баъзе муҳаққиқон асоси ба вучуд омадани зарари манавиро ба вайрон шудани ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкии шахсони воқеӣ марбут медонад, ки дар натиҷаи он ҷабрдида азоби руҳӣ ё азоби ҷисмонӣ мебинад. А.Э. Калиева қайд менамояд, ки зарари маънавӣ маънои «вайрон кардани ҳуқуқҳои субъективии шахрванд, ки шаъну эътибори ӯро дар назди шахсони дигар паст мекунад, обрӯи ӯро паст мезанад ва боиси азоби маънавӣ ё ҷисмонӣ мегардад»³²⁰. М.Я.Шиминова чунин мешуморад, ки «зарари маънавӣ, чун

³²⁰ Ниг.: Колиева А.Э. Ответственность за вред, причиненный актами правоохранительных органов и суда (гражданско-правовой аспект): дис... канд. юрид. наук. – Владикавказ, 2007. – С.51.

қоида, ҳангоми расонидани зарар ба саломатӣ ё марги шахрванд ба вучуд омада, дар азоби маънавӣ ифода меёбад»³²¹.

Баъзе муаллифони дигар мафҳуми зарари маънавиро васеъ – ҳама гуна азоби руҳӣ ё азоби ҷисмонӣ, ки шахси воқеӣ дар натиҷаи амали ғайриқонунии шахси дигар мебинад, маънидод менамоянд. Ба гуфтаи Н.С.Малеин, «зарари маънавӣ зарари ғайримолумулкиест, ки дар расонидани азоби маънавӣ ё ҷисмонӣ ба ҷабрдида ифода меёбад»³²². Ш.М. Менглиев қайд менамояд, ки «зарари маънавӣ ҳолати махсуси шиддати равонии дохилӣ аст, ки бо шахсияти шахрванд алоқаманд аст ва дар ранҷҳои маънавияе, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд омадааст, ифода меёбад»³²³.

Ба назари мо ақидаи дуҷум дуруст ва ба мазмуни қонунгузорӣ мувофиқ мебошад. Чунки қонунгузори маданӣ муқаррар менамояд, ки агар ба шахси воқеӣ дар натиҷаи амалҳои вайронкунандаи ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкиаш ё амалҳои суиқасдкунанда ба неъматҳои дигари ғайримолумулкиаш, инчунин дар ҳолатҳои дигари пешбиниамудаи қонун зарари маънавӣ (азоби руҳӣ ё ҷисмонӣ) расонда шуда бошад, суд метавонад шахси вайронкардари ба товони зарар уҳдадор кунад (м.16 КМ ҚТ). Аз ин бармеояд, ки қонунгузори маданӣ зарари маънавиро ҳамчун «азоби руҳӣ» ё «азоби ҷисмонӣ»-и шахси воқеӣ муайян мекунад.

Бояд қайд намуд, ки на дар ҳама ҳолат шахсоне, ки ҳуқуқашон вайрон мешавад, ҳуқуқдоранд, ки товони зарари маънавӣ талаб намоянд. Асоси он ки ҷавобгарии маънавӣ нисбати тарафҳои шартномаи хизматрасонии музднокӣ байторӣ татбиқ мешавад, ин муқаррароти м.15. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 мебошад. Мутобиқи он: «зарари маънавияе, ки истеҳсолкунанда (ичроқунанда, фурӯшанда) дар натиҷаи риоя накардани ҳуқуқҳои бо қонунгузорӣ пешбиниамудаи истеъмолкунанда ба ӯ расондааст, аз ҷониби гунаҳкор ҷаброн карда мешавад». Аз ин бармеояд, ки ҷавобгарии маънавӣ ҳангоме ба

³²¹ Ниг.: Шиминова М.Я. Компенсация вреда гражданам. Гражданско-правовое регулирование. – М.: Наука, 1979. – С.39.

³²² Ниг.: Малеин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР. – М.: Наука, 1981. – С.63;

³²³ Ниг.: Менглиев Ш.Ш. Возмещение морального вреда. – Душанбе, 1998. – С.43-44.

шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дахл дорад, ки ба сифати фармоишгар дар он шахси воқеие иштирок намояд, ки мақоми ҳуқуқии истеъмолкунандаро дорад.

Дар робита бо хизматрасонии байторӣ ҳолатҳои зиёде ба вучуд омаданад мумкин аст, ки зарари манавино ба вучуд биёрад. Масалан, агар хизматрасонии байторӣ нодуруст расонида шавад ва дар натиҷаи он шахси нобино сағи роҳбаладро аз даст диҳад ва соҳиби нобиноӣ ҳайвон аз имконияти иҷрои аксари фаъолиятҳои маҳрум шавад³²⁴, чунин ҳолат метавонад ба соҳиби сағ зарари маънавий расад. Дар воқеъ ҳама гуна ҳайвонотҳо – дӯстдоштаи соҳибони худ мебошад. Яке, сағашро, дигаре аспашро, сеюмин говашро ва дар ниҳоят шаҳрвандони зиёде мебошанд, ки ҳайвоноташонро дӯст медоранд ва барои онҳо ҳайвоноташон ҳамеша арзиши зиёди на танҳо моддӣ, балки маънавий доранд. Аз ин ҷост, ки ақидаи ҳуқуқи фитрии ҳайвонот ба муносибати инсонӣ ва гуманистӣ дар танзими ҳуқуқи муносибати байни инсон ва дигар мавҷудоти зинда беаҳаммият нест³²⁵. Бинобар ин фаъли ҳайвоноти онҳо аксар вақт барои соҳибаш ба азоби ҷисмонӣ ва азоби маънавий оварда мерасонад. Аз ин рӯ, дар ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ товони зарари маънавий мақоми муҳимро ишғол мекунад.

Зарари маънавий дар шакли пулӣ товон карда мешавад (м. 1226 КМ ҚТ) ва дар адабиёт тартиби гуногуни муқаррар намудани андозаи товони зарари маънавий пешниҳод карда шудааст. Ба гуфтаи А.М. Эрделевский, «андозаи товони зарари маънавино бо назардошти коэффитсиенти дараҷаи гуноҳи ҳуқуқвайронкунанда, хусусиятҳои фардии ҷабрдида ва коэффитсиенти ҳолатҳои шоёни диққат муайян кардан мумкин аст»³²⁶. Ақидаи дигаре, мавҷуд мебошад, ки ягон «ресепт»-и мушаххасеро барои ҳисоб кардани андозаи товони зарари маънавий, ки барои ҳамаи ҳолатҳо мувофиқ бошад, додан

³²⁴ Ниг.: Мирошкин А.В. Возмездное оказание услуг в гражданском праве России/ Дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 2003. – С. 126.

³²⁵ Ниг.: Дойников П. И. О правовой охране животного мира в советский и постсоветский период развития России // Академический юридический журнал. – Душанбе, 2022. – № 1 (41). – С. 40.

³²⁶ Ниг.: Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом. – М.: Издательская группа ФОРУМ – ИНФРА, 1997. – С. 133.

имконнопазир аст³²⁷. Бинобар ин қонун муқаррар намудааст, ки муайян намудани андозаи товони зарари маънавӣ салоҳияти суд мебошад (м.1226 КМ ҚТ). Ин маблағ аз бисёр ҳолатҳои мушаххас вобаста буда, муносибати оқилона ва одилонаи судро ба арзёбии онҳо талаб мекунад.

Ҳамин тавр, шакли дигари ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, ки дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ истифода мешавад, ин товони зарари маънавӣ мебошад. Товони зарари маънавӣ дар ин шартнома ҳангоме татбиқ карда мешавад, ки ба сифати фармоишгар шахси воқеӣ иштирок намояд, ки мақоми ҳуқуқии истеъмолкунандаро дорад.

Шакли дигари ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ татбиқ карда мешавад, ноустуворона мебошад. Ноустуворона яке аз тарзҳои ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ мебошад, ки дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ метавонад таъсири интизомиро ба тарафҳои он хеле баланд бардорад. Дар асоси м. 381 КМ ҚТ ноустуворона (ҷарима, пеня) маблағе мебошад, ки тибқи қонун ё шартнома муайян гардидааст ва қарздор уҳдадор аст ҳангоми иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ онро ба кредитор пардохт кунад.

Аз ҷониби тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ интихоб кардани ноустуворона ҳамчун намуди ҷавобгарӣ ҷуброни зиёро истисно намекунад. Дар ин робита, дар м. 454 КМ ҚТ таносуби дигари ин ду намуди ҷавобгариро ҳангоми ба зиммаи қарздор гузоштан пешбинӣ мекунад. Чун қоида, қ. 1 м. 454 КМ ҚТ, ноустуворона дар уҳдадорихои шартномавӣ истифода мешавад. Ин маънои онро дорад, ки зиён, агар мавҷуд бошад, танҳо дар ҳаҷме, ки ноустуворона ситонида нашудааст, ситонида мешавад. Қонун ё шартнома метавонад ноустуворона муқаррар кунад, яъне ҳам ноустуворона ва ҳам зиён пурра ситонида шавад. Қонун ва шартнома инчунин метавонанд ҷазои истисноӣ муқаррар кунанд, ки дар он зиён ҷуброн карда намешавад ё ҷазои алтернативӣ, ки дар он ба кредитор ҳуқуқи татбиқи танҳо як чора дода мешавад: ё ноустуворона ё зиён.

³²⁷ Ниг.: Мирошкин А.В. Возмездное оказание услуг в гражданском праве России/ Дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 2003. – С. 125.

Маблағи ноустуворона аз арзиши уҳдадории вайроншуда ва баъзан ба вақти вайрон кардани он вобаста аст. Маблағи ноустуворона ё ба андозаи фоизи уҳдадориҳои иҷронашуда ё дар ҳаҷми муқарраршуда муайян карда мешавад. Дар қ.2. 381 КМ ҚТ муқаррар шудааст, ки «андозаи ноустуворона бо маблағи пулии дақиқ (ҷарима) ё бо фоизи муайян (пеня) аз маблағи иҷронашуда ё ба таври номатлуб иҷрошуда муайян карда мешавад».

Ноустуворона дар ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ муҳимтарин хусусияти усули танзими ҳуқуқи маданӣ мебошад. Хусусияти ноустуворона ҳамчун ҷораи ҷавобгарии маданӣ дар он аст, ки аввал, иҷроиши уҳдадории асосиро таъмин мекунад, баъдан, новобаста аз мавҷудият ё набудани зиёни шартномавӣ татбиқ мешавад ва сеюм, ки барои соҳаи байторӣ махсусан муҳим аст, он дорои таъсири бисёрҷонибаи муҳофизатӣ мебошад. Яъне ноустуворона ин намуди ҷораҳои ҷавобгарӣ дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ метавонад таъсири интизомиро ба тарафҳои он хеле баланд бардорад. Аз ин рӯ, ноустуворона дар иҷро намудан ё ба таври дахлдор иҷро намудани уҳдадориҳо аз ҷониби тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ нақши муҳим дорад. Зеро ба воситаи муқаррар намудани ноустуворона тарафҳои шартнома мустақилона ҷавобгарии барои иҷро намудани уҳдадориҳоро муқаррар менамоянд, ки дар шароити имрӯза муҳим мебошад. Чуноне М.З. Раҳимзода қайд менамояд: «дар шароити иқтисоди бозорӣ муносибатҳои шартномавии тарафҳои шартнома бояд худ танзимкунанда бошад. Зеро ҷавобгарӣ барои вайрон намудани уҳдадорӣ бояд бештар бо асосҳои иқтисодӣ на бо талаботи қонунгузорӣ вобастагӣ дошта бошад»³²⁸.

Ноустуворона дар қонун ё дар шартнома, аз ҷумла шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ муқаррар карда мешавад. Ноустуворонаи қонунӣ барои оқибати аз ҷониби иҷрокунанда риоя нашудани мӯҳлати хизматрасонӣ дар м. 27 Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимояи ҳуқуқи

³²⁸ Ниг.: Раҳимзода М.З. Доир ба баъзе масъалаҳои ҷавобгарии бегуноҳӣ дар уҳдадориҳои шартномавии соҳибкор // Маводи конф. ҷумх. илм. амал. дар мавзӯи: «Масъалаҳои муҳими ҳуқуқи граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8 – уми июни соли 2019. Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – С.24.

истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72, муқаррар карда шудааст. Мутобиқи он: дар сурати риоя нашудани мӯҳлати муқарраргардидаи хизматрасонӣ иҷрокунанда ба истеъмолкунанда барои ҳар рӯзи (соати, агар мӯҳлат бо соат муайян гардида бошад) гузаштани мӯҳлати ноустуворона месупорад, ба андозаи як фоизи хизматрасонӣ ва агар нархи хизматрасонӣ дар шартномаи хизматрасонӣ муайян карда нашуда бошад, нархи умумии супоришро пардохт мекунад. Гузашта аз ин дар ин меъёри қонун андозаи ноустуворона хело кам нишон дода шудааст. Мумкин аст, ки ба вазъи молумулкии иҷрокунанда, ки шартҳои шартнома оиди муҳлатро риоя намекунад на он қадар таъсири манфӣ расонад. Ҳамин аст, ки дар адабиёт муқаррар намудани андозаи баландтари ноустуворонаи қонуниро зарур мешуморанд³²⁹. Аммо ин қонидаро нисбати иҷрокунанда дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки ба сифати фармоишгар – истеъмолкунанда иштирок менамояд татбиқ намудан мумкин аст. Фармоишгаре, ки мақоми ҳуқуқи истеъмолкунандаро надорад аз доираи он берун мебошад.

Ҳамзамон қонун иҷозат додааст, ки шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ дар байни истеъмолкунанда ва иҷрокунанда метавонад андозаи хеле баландтари ноустуворона муқаррар карда шавад. Аз сабаби он ки шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ асосан дар шакли хаттӣ оддӣ, аз ҷумла дар шакли додани додани чеки ҳазинавӣ ё дигар ҳуҷҷатҳои намунашон муқарраршуда баста мешавад, дар он ноустуворона ҳамчун намуди ҷавобгарӣ муқаррар карда намешавад. Ҳамин аст, ки дар амалия тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, махсусан иҷрокунанда уҳдадорихояшро ба таври дахлдор иҷро намекунанд.

Ҳамин тавр, дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ шаклҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, аз қабилӣ ҷуброни зиён, товони зарари маънавӣ ва пардохти ноустуворона, татбиқ карда мешавад. Ҳар яке аз ин шаклҳои ҷавобгарӣ дар ин шартнома хусусияти татбиқи худро доранд. Ҷуброни зиён ҳамчун уҳдадории иловагии муҷозотӣ нисбати

³²⁹ Ниг.: Гаюров, Ш. К. Қонуни Ҷумҳурии Ҷоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» ва масъалаҳои тақмили он // Қонунгузорӣ, 2016. – № 2 (22). – С.38.

ҳуқуқвайронкунанда татбиқ мешавад. Тавони зарари маънавӣ дар ин шартнома ҳангоме татбиқ карда мешавад, ки ба сифати фармоишгар шахсе иштирок намояд, ки мақоми ҳуқуқии истеъмолкунандаро дорад.

Ноустуворона низ метавонад дар шартномаи мазкур васеъ татбиқ шавад. Ин шаклҳои ҷавобгарӣ барои таъмини волоияти қонун ва ҳимояи манфиатҳои қонунии иҷроқунанда ва фармоишгар равона гардидаанд.

Бинобар бештар ҳолат дар шакли хаттии оддӣ, аз ҷумла дар шакли додани чеки ҳазинавӣ ё дигар ҳуҷҷатҳои намунашон муқарраршуда баста шудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ва дар он муқаррар нагардидани ҷавобгарӣ дар шакли ноустуворона хизматрасонӣ аз ҷониби иҷроқунанда ба таври дахлдор иҷро намегардад. Бинобар ин зарур аст, ки барои иҷро накардан ва ё ба таври ғайридахлдор иҷро кардани ин шартнома ҷавобгарӣ дар шакли ноустуворонаи қонунӣ муқаррар карда шавад.

ХУЛОСА

Дар ҷамъбаст, хулосаҳои асосии таҳқиқот ва муҳимтарин пешниҳодҳои илмӣ ва амалӣ оварда шудаанд:

1. Ба назари мо, хизматрасонии байторӣ бояд ба ду маъно фаҳмида шавад, аввалан, ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ ва дувум, ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ. Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ бахши алоҳидаи муносибатҳои ҳуқуқи маданиро дар бар мегирад, ки дар он хизматрасонии байторӣ барои қоньномаҳои эҳтиёҷоти шахсоне, ки ба ин хизмат ниёз доранд, нигаронида шудааст. Хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ ин амал ё фаъолияти иҷрокунанда (ташкilotи байторӣ ё байтор) мебошад, ки хизмати байториро ба фармоишгари он дар намуд ва ҳаҷми муайян мерасонад [З-М].

2. Асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ – низоми ягонаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзими хизматрасонии байторӣ мебошад, ки аз қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иборат аст.

3. Бо мақсади дарки дурусти раванди инкишофи таърихии масоили баррасишаванда асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ вобаста бо марҳилаҳои гуногуни таърихӣ даврабандӣ гардидаанд. Хусусиятҳои хоси давраҳои алоҳидаи ташаккул ва инкишофи асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ дар ҚТ ба шароитҳои мушаххаси таърихӣ ва хусусияти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки муносибатҳои марбут ба хизматрасонии байториро дар ин давраҳо танзим намудаанд, алоқамандӣ доранд.

4. Ташаккули асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байториро дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба се давра ҷудо намудан мумкин аст:

а) давраи аввал аз дунёи қадим то замони шуравӣ, ки дар он асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ мукамал ва ягона набуда, дар шакли пароканда ҷой дошта, таркиби асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байторӣ аз одатҳо ва китобҳои муқаддас иборат буд;

б) давраи дуюм – давраи шуравӣ. Ин давра аз ғалабаи Инқилоби Октябр, яъне аз таъсиси ИҶШС ва ҶШСТ оғоз шуда, то таназзули онро дар бар мегирад. Дар ин давра асосҳои ҳуқуқии хизматрасонии байтории мукамал ва ягона ба вучуд

омад. Таркиби асосҳои ҳукукии хизматрасонии байтории ин давра аз санадҳои меъёрӣ-ҳукукии зерқонунӣ иборат буд;

в) давраи сеюм – давраи муосир, ки аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ оғоз шуда, замони муосирро дар бар мегирад. Дар ин давра хизматрасонии байторӣ тавассути қонунҳо ва санадҳои меъёри ҳукукии зерқонунӣ танзим карда шуда, асосҳои ҳукукии хизматрасонии байторӣ дар самти танзими ҳукукии фаъолияти хусусии байторӣ инкишоф ёфта истодааст.

5. Шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ як намуди алоҳидаи шартномаи хизматрасонии музднок мебошад ва онро айни ҳол аз ин шартнома ҷудо намудан ғайри имкон мебошад. Тибқи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иҷроқунанда (байтор ё ташкилоти байторӣ) уҳдадор мешавад, ки хизмати байториро дар ҳаҷм, сифати муқарраршуда ва намуди муайяншуда расонад ва фармоишгар (шахсони воқеӣ ва ҳукукии ба хизмати байторӣ эҳтиёҷдошта) уҳдадор мешавад, ки барои расонидаи хизмат мусоидат намояд ва дар ҳолатҳои пешбинишудаи шартнома музди хизматро пардохт намояд [17-М].

6. Муаллиф қайд менамояд, ки тарафҳои шартномаи мазкур иҷроқунанда ва фармоишгар буда, ба сифати иҷроқунанда ташкилотҳои байторӣ иштирок менамоянд, ки онҳо метавонанд давлатӣ ва хусусӣ бошанд. Ташкилотҳои байтории давлатӣ – ташкилотҳои байторие мебошанд, ки моликияти давлатӣ ва тобеи мақомоти ҳокимияти иҷроия – Кумитаи беҳатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ мебошанд. Ташкилотҳои байтории хусусӣ бо молу мулкҳои худ ин фаъолиятро амалӣ менамоянд. Шахсони воқеӣ, ки маълумоти байторӣ доранд ва ҳамчун соҳибкори инфиродӣ сабти ном шудаанд, метавонанд иҷроқунанда дар ин шартнома бошанд. Барои он ки ташкилоти байтории хусусӣ ё соҳибкори инфиродӣ фаъолияти байториро амалӣ намояд ва ҳамчун тараф дар ин шартнома ширкат намояд, бояд иҷозатнома дошта бошад. Иҷозатнома барои ин фаъолият аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори давлатӣ – Кумитаи беҳатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати ҚТ дода мешавад.

Ба сифати фармоишгар дар ин шартнома шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ иштирок карда метавонанд. Фармоишгаре, ки хизматрасонии байториро баҳри

конеъгардонидани эҳтиёҷоти маишии худ фармоиш медиҳад, мақоми ҳуқуқии истеъмолкунандаро доро мебошад [4-М], [10-М], [19-М].

7. Муаллиф қайд менамояд, ки бисёр вақт оид ба мавзуи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ва объекти шартномаи мазкур дар алоҳидагӣ суҳан меравад. Байни ин ду категория бояд тафовут гузошт. Мавзуи шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ – хизматрасонии байторӣ мебошад, ки дар содир намудани амали муайян ва ё иҷрои фаъолияти муайян аз ҷониби иҷрокунанда (байтор ё ташкилоти байторӣ) ифода ёфта, баҳри пешгирии бемории ҳайвонот, табобати ҳайвоноти бемор, ташҳиси маҳсулоти ҳайвонот ва дигар намудҳои хизматрасонии байторӣ равона шудааст [2-М], [13-М].

8. Мазмуни шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ бо маъноҳои гуногун фаҳмида мешавад. Дар зери мафҳуми мазмуни шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ ҳамчун факти ҳуқуқӣ шартҳои шартнома фаҳмида мешаванд. Мазмуни ин шартнома ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ аз ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои тарафҳои шартнома ва ҳамчун ҳуҷҷати танзими инфиродӣ аз бандҳои шартнома иборат аст.

9. Дар асоси шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ иҷрокунанда чунин уҳдадорӣҳо дорад:

- расонидани хизмати сифатноки байторӣ;
- шахсан расонидани хизмати байторӣ;
- расонидани хизмат дар муҳлати муайян ва вақти муқарраршуда;
- таъмини фармоишгар ба иттилооти инфиродан муҳим.

10. Дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ фармоишгар чунин уҳдадорӣҳо дорад:

- пардохти музди хизматрасонӣ тибқи муҳлат ва тартиби дар шартнома пешбинигардида;
- мусоидат намудан ба иҷрокунанда;
- таъмини иҷрокунанда ба иттилооти аҳаммияти калони иҷтимоидошта;
- риоя намудани дастурҳои иҷрокунанда дар ҷараёни амали шартнома ва баъд аз он [4-М].

11. Дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ шаклҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, аз қабилӣ ҷуброни зиён, товони зарари маънавӣ ва пардохти ноустуворона, татбиқ карда мешавад. Ҳар яке аз ин шаклҳои ҷавобгарӣ дар ин шартнома хусусияти татбиқии худро доранд. Ҷуброни зиён ҳамчун уҳдадории иловагии мучозотӣ нисбати ҳуқуқвайронкунанда татбиқ мешавад. Товони зарари маънавӣ дар ин шартнома ҳангоме татбиқ карда мешавад, ки ба сифати фармоишгар шахсе иштирок намояд, ки мақоми ҳуқуқии истеъмолкунандаро дорад. Ноустуворона низ метавонад дар шартномаи мазкур васеъ татбиқ шавад. Ин шаклҳои ҷавобгарӣ барои таъмини волоияти қонун ва ҳимояи манфиатҳои қонунии иҷроқунанда ва фармоишгар равона гардидаанд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда тавсияҳо оид ба такмили қонунгузори соҳавии байтории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардиданд:

1. Дар матни Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 истилоҳи «бамузд» ба истилоҳи «музднок» иваз карда шавад.

2. Дар м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 чунин сархати нав илова карда шаванд:

– хизматрасонии муздноки байторӣ – ин фаъолияти касбии шахси ҳуқуқӣ ва соҳибкори инфиродии дар соҳаи байторӣ амалкунанда мебошад, ки ба шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ хизматро дар соҳаи байторӣ музднок дар намуд ва ҳаҷми муайян мерасонанд.

3. Бо мақсади дар соҳаи байторӣ ворид намудани механизми муосири бозоргонӣ ва ташкили шароити мусоид барои дастрасии шахрвандон ба хизматрасонии байторӣ, таъмини танзими ҳуқуқии фаъолияти хусусии байторӣ, инчунин пурзӯр намудани талабот нисбат ба сифати хизматрасонии байторӣ дар Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 боби алоҳида бо номи «Фаъолияти хусусии байторӣ» илова карда шавад.

4. Пешниҳод карда мешавад, ки бо мақсади пурра ва низомнок танзим намудани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ, ки ба сифати фармоишгар истеъмолкунанда иштирок менамояд ва ба Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, №674 ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ мутобиқ намудани Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 он дар таҳрири нав қабул карда шавад.

5. Дар Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66, чунин тағйиру иловаҳоро пешниҳод менамоем:

а) дар ном ва матни он истилоҳи «бамузд» ба истилоҳи «музднок» иваз карда шавад.

б) Дар банди 5-и он чунин сархатҳо илова карда шаванд:

Иҷрокунанда ухдадор аст:

– усулҳоеро ҳангоми пешгирӣ, ташхис ва табобат истифода барад, ки таъсири манфиро ба ҳайвонот истисно менамояд;

– дар фаъолияти худ маводҳои байторӣ ва дорувориро, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ ба қайд гирифта шудаанд, истифода баранд;

в). Дар банди 6-и он чунин сархат илова карда шаванд:

– дастурҳои иҷрокунандаро оид ба нигоҳубини ҳайвонот пас аз ба охир расидани хизматрасонии байторӣ риоя кунад ва нигоҳубин ва ғизохӯрии ҳайвоноти беморро мувофиқи талаботҳои зоогигиенӣ таъмин намояд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъерӣ-ҳуқуқӣ:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] аз 6–уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26–уми сентябри соли 1999, 22 юми июни соли 2003 ва 22–юми майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Кодекси граждани ҚТ: қисми якум аз 30 июни соли 1999, №802 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, № 6, мод. 153, 154; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, қ.1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4, мод. 193; соли 2007, №5, мод.356; соли 2010, №3, мод.156, №12, қ-1, мод. 802; соли 2012, №7, мод.700; №12 қ1, мод.1021; соли 2013, №7, мод.504; соли 2015, №3, мод.200, соли 2016 №7, мод.612; соли 2019, №1, мод.4; соли 2020. №1, мод. 3, мод.4.

3. Кодекси граждани ҚТ: қисми дуюм аз 11 декабри соли 1999, №884 //Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, 1999, №12, мод. 323; с. 2002, № 4, қ. 1, мод. 170; с. 2006, №4, мод. 194; с. 2009, №12, мод. 821; с. 2010, №7, мод. 540; с. 2012, №7, мод. 699; с. 2013, №7, мод. 505; с. 2019, №1, мод. 5.

4. Кодекси маданияи ҚТ аз 24-уми декабри соли 2022, № 1918 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 2022. – № 12. – Қисмҳои 1 – 2.

5. Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъерии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кори байторӣ» аз 24 июни соли 1993, № 772 //Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024). Бо қабул ва мавриди амал шудани Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 08 декабри соли 2003, № 73 аз эътибор соқит доништа шуд.

7. Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 08 декабри соли 2003, № 73 //Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат:

04.03.2024). Бо қабул ва мавриди амал шудани Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» 29 декабри соли 2010, № 674 аз эътибор соқит доништа шуд.

8. Қонуни ҚТ «Дар бораи байторӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 674 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

9. Қонуни ҚТ «Дар бораи химояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

10. Қонуни ҚТ «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 671 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

11. Қонуни ҚТ «Дар бораи стандартонӣ» аз 29 декабри соли 2010, № 668 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

12. Қонуни ҚТ «Дар бораи бехатарии маҳсулоти хуруқворӣ» аз 1 августи соли 2012, №890 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

13. Қонуни ҚТ «Дар бораи дору, молҳои тиббӣ ва фаъолияти фарматсевтӣ» аз 19 июли соли 2022, №1893 //Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

14. Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳодиҳии мутобиқат» 02 августи соли 2011, №759 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

15. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18 июни соли 2008, № 411 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия»

[Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.03.2024).

16. Қонуни ҶТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 30 июни соли 2023, №:133-134-135 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.01.2024).

17. Закон СССР «Об индивидуальной трудовой деятельности» //Ведомости Верховного Совета СССР 19 ноября 1986 г. № 47 (2381), утратил силу.

18. Закон Республики Беларусь «О ветеринарной деятельности» 2 июля 2010 г. № 161-з [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by> (дата обращения: 08.09.2023).

19. Закон Кыргызской Республики «О ветеринарии» от 30 декабря 2014 г., № 175 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg> (дата обращения: 08.09.2023).

20. Қарори Шурои Олии ҶТ «Дар бораи ратификатсияи Созишнома оид ба таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил» аз 25. декабри соли 1991 // Аҳбори Шурои Олии ҶТ. – Душанбе, 1991. – №18. – С.240.

21. Низомнома «Дар бораи намунаи либоси хизмати шахсони мансабдор, ки назорати давлатии байториро амалӣ менамоянд», ки бо Қарори Ҳукумати ҶТ аз 5 март соли 2008, №106 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

22. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи нишонагузории ҳайвоноти хоҷагии қишлоқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 27 феввали соли 2010, № 97 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

23. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи Тартиби пардохти ҷуброни зарар ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар натиҷаи мусодира ва нобуд кардани ҳайвонот ва маҳсулоти аз ҳайвонот истехсолшудаи барои саломатии ҳайвонот ва инсон хатарнок» аз 3 апрели соли 2012, № 156 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-

хукукии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

24. Низомномаи Кумитаи беҳатарии озуқавории назди Ҳукумати ҚТ, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 29 декабри соли 2017, № 595 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хукукии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

25. Низомнома «Дар бораи хусусиятҳои иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 3 апрели соли 2007, №172 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хукукии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

26. Низомнома «Дар бораи тартиби гирифтани литсензия барои фаъолияти байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки 7 октябри соли 2002, аз ҷониби Вазорати кишоварзии ҚТ тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хукукии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.10.2023).

27. Номгӯи намудҳои хизмати бамузди байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хукукии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2023).

28. Тартиби расонидани хизмати бамузди байторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 феввали соли 2015, №66 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-хукукии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2023).

29. Ветеринарный устав РСФСР от 3 ноября 1923 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libussr.ru> (дата обращения: 24.02.2021).

30. Ветеринарный устав Союза ССР от 27 октября 1936 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libussr.ru> (дата обращения: 24.02.2023).

31. Ветеринарный устав Союза Советских Социалистических Республик от 3 ноября 1951 г. № 4355 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libussr.ru> (дата обращения: 24.02.2021).

32. Ветеринарный устав Союза ССР от 22 декабря 1967 г., № 1142 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.docs.cntd.ru> (дата обращения: 24.02.2023).

33. Постановление Совет Министров СССР от 22 декабря 1967 г., № 1142 «Об утверждении Ветеринарного устава Союза ССР» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.docs.cntd.ru> (дата обращения: 24.02.2021).

34. Постановление Совет Министров СССР от 3 ноября 1951 г. № 4355 «Об утверждении Ветеринарного устава Союза ССР» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.docs.cntd.ru> (дата обращения: 24.02.2021).

35. Положение об областной (краевой, республиканской) ветеринарной поликлинике, утверждено Главным управлением ветеринарии Министерства сельского хозяйства СССР 26 июля 1958 г./ Ветеринарное законодательство. Том 1 и 2/ под ред. А.Д. Третьякова. – М.: 1972. – С. 70-71.

36. Постановление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета РСФСР от 3 ноября 1923 г. «О введении в действие ветеринарного устава РСФСР» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.docs.cntd.ru> (дата обращения: 24.02.2021).

37. Қарори Шурои Вазирони ҶТ «Дар бораи чораҳои беҳтар намудани хизмати байторӣ дар соҳаи чорводорӣ дар ҷумҳурӣ» аз 1 сентябри соли 1994, № 440// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2022).

38. Қарори Шурои Вазирони ҶТ «Дар бораи хизмати давлатии байтории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи ҳудуди Тоҷикистон аз воридшавии касалҳои сирояткунанда ва дигар касалиҳои ҳайвонот аз давлатҳои хориҷӣ» аз 28 январи соли 1994, №34 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҶТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2022).

39. Қарори Шурои Вазирони ҚТ «Оид ба системаи миллии сертификатсияи маҳсулот, корҳо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2 июли соли 1994, №249//Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2022).

40. Қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи қабули «Оинномаи байтории Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 9 январи соли 1995, № 20//Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2022).

41. Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи тадбирҳои ба ҳисоб гирифтани истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ дар хочагиҳои аҳоли» аз 6 июни соли 2003, №262//Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2022).

42. Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи Низомномаи Коммиссияи фавқулоддаи эпизоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 31 марти соли 2004, №138//Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2022).

43. Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи тасдиқи Созишномаҳо оид ба истифодаи меъёр, қоида ва талаботи техникӣ, тиббӣ, дорусозӣ, санитарӣ, байторӣ ва фитосанитарӣ нисбати молҳое, ки аз давлатҳои иштирокчии ИДМ ворид карда мешаванд» аз 3 декабри соли 2002, № 468 //Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.12.2012).

44. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ аз 1 декабри соли 2016, № 636 тасдиқ шудааст. //Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

45. Барномаи бехатарии маҳсулоти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 октябри соли 2018, №520 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

46. Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 54 тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

47. Барномаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2020, №386 тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

48. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

49. Консепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 октябри соли 2020, № 566 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

50. Барномаи маҷмуавии рушди соҳаҳои чорводорӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва занбӯриасалпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, № 52 тасдиқ шудааст. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ВА ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

51. Паёми Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23 январи соли 2015 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 29. 04.2023).

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

52. Алексеева, Л. В. Нормативные основы ветеринарии и мероприятия советского правительства по ее развитию в 1920-е—1930-е годы. / Л. В. Алексеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cyberleninka.ru>. (дата обращения: 24.09.2021).

53. Андреев, Ю.Н. Участие государства в гражданско-правовых отношениях: монография [Текст] / Ю.Н. Андреев. – СПб.: Издательство Р. Аслонова «Юридический центр Пресс», 2005. – 355 с.

54. Бадалов, Ш.К., Фафуров, А.Д., Сафаров, Д.С., Сафаров, А.И. Ҳуқуқи нақлиёт: васоити таълимӣ [Матн] / Ш. К. Бадалов., А. Д. Фафуров., Д. С. Сафаров., А. И. Сафаров. – Душанбе, 2012. – 356 с.

55. Белов, В. А. Гражданское право. В 4 т. Т. II. Общая часть. В 2 кн. Книга 2. Факты: учебник для академического бакалавриата и магистратуры [Текст] / В. А. Белов. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд.-во Юрайт, 2016. – 497 с.

56. Белякова, А.М. Имущественная ответственность за причинения вреда: монография [Текст] / А.М Белякова – М.: Юрид. Лит., 1979. – 112 с.

57. Бозоров, Р.Б. Действия в чужом интересе: монография [Текст] / Р.Б. Бозоров. – Душанбе, 2001. – 83 с.

58. Болтуев, У. С. Защита прав потребителей по законодательству Республики Таджикистан: проблемы теории и практики [Текст] / У. С. Болтуев. – Худжанд: Ношир, 2014. – 180 с.

59. Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. Договорное право. Общие положения. [Текст] / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский – М., 1997. – 674 с.

60. Буриев, И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал [Матн] / И. Б. Буриев // Таҳти назари академик Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе, 2014. – 264 с.

61. Фафуров, Б. Ф. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав [Матн] / Б. Ф. Фафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.
62. Гаюров, Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан: монография [Текст] / Ш. К. Гаюров. –М.: Спутник+, 2010. – 361 с.
63. Ghayurzoda SH.K., Khojamurodov D.G., Qodirzoda S.S. Civil law of the Republik of Tajikistan: textbook part 1 [Text] / SH.K. Ghayurzoda, D.G.Khojamurodov, S.S. Qodirzoda // Under the general editorship of Ghayurzoda SH.K. – Doktor of Law, Professor. –Dushanbe: TNU: Printing House, 2024.– P. 188p.
64. Гражданское право Германии: хрестоматия избранных произведений Франца Бернхейфта и Йозефа Колера [Текст] / Сост. Р. С. Куракин, Е. В. Семенова; [Пер. с нем. проф. В. М. Нечаева]. – М.: РИОР: ИНФРА – М, 2014. – 320 с.
65. Гражданское право Республики Таджикистан: учебное пособие [Текст] / под. общ. оед. канд. юрид. наук, дотц. Сулаймонова Ф.С. – Душанбе: ЭР-граф, 2020. – 356 с.
66. Гражданское право. В 2х ч. Часть 1. [Текст] // отв ред Мозолин В.П. – М., Юристъ, 2005. – 642 с.
67. Гражданское право: в 2 т.Т. 2.- Полутом 2: учебник [Текст] //отв. ред. проф. Е.А. Суханов. - 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – 632с.
68. Гражданское право: в 2-х т. Том 1. Учебник. [Текст] // Отв. ред. Суханов Е.А. -2-е изд., перераб. и доп. – М.: Бек,1998. – 784с.
69. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав (классика российской цивилистики) [Текст] – М.: Статус, 2020. – 414 с.
70. Завидов Б.Д. Ответственность предпринимателей и юридических лиц в обязательствах [Текст] / Б.Д. Завидов. – Москва: Приор, 2001. – 94 с.
71. Золотухин, А.В. Гражданско-правовые средства страхования предпринимательских рисков [Текст] / А. В. Золотухин. – Душанбе: Андалеб – Р, 2015. – 224 с.

72. Иоффе, О. С. Обязательственное право [Текст] / О. С. Иоффе. – М., Юрид. лит., 1975. – 880с.
73. Иоффе, О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву: монография [Текст] / Иоффе О.С./ отв. Ред. А.К. Юрченко . – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1955. – 310 с.
74. Исмоилов, Ш.М., Шонасриддинов, Н.Ш., Нодиров, Ф.М., Фафуров, А.Д. Ҳуқуқи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ [Матн] / Ш. М. Исмоилов., Н. Ш. Шонасриддинов., Ф. М. Нодиров., А. Д. Фафуров. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 416 с.
75. История ветеринарной медицины: краткий курс лекций для студентов I курса специальности 36.05.01 «Ветеринария» [Текст] / Сост.: И.Ю. Домницкий // ФГБОУ ВО Саратовский ГАУ. – Саратов, 2016. – 49 с.
76. Кабутов, Э.Д. Частноправовое регулирование оказания услуг трудоустройства в Республике Таджикистан: монография [Текст] / Э. Д. Кабутов. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. –192 с.
77. Карапетов А. Г. Расторжение нарушенного договора в российском и зарубежном праве [Текст]. / А. Г. Карапетов. – М.: Статут, 2007. – 876 с.
78. Колганова, О.А. История развития ветеринарии в России: краткий курс лекций [Текст] / О. А. Колганова / Новосиб. гос. аграр. ун-т. – Новосибирск: НГАУ, 2018. – 130 с.
79. Красавчиков О. А. Гражданско-правовая ответственность // Советское гражданское право: учебник: Т. 1. [Текст] / под ред. О.А.Красавчикова. – М.: Высшая школа, 1985. – 520 с.
80. Қурбонов, Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани: қисми I: китоби дарсӣ. [Матн] / Қ. Ш. Қурбонов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 488 с.
81. Қурбонов, Қ.Ш., Фафурода, И.Ф. Ҳуқуқи граждани: қисми I: китоби дарсӣ [Матн] / Қ. Ш. Қурбонов. – Душанбе: Донишварон, 2017. – 504 с.
82. Қурбонов, Қ.Ш., Фафурода, И.Ф. Саидов Ҳ.М. Ҳуқуқи граждани: қисми I: матни лексия [Матн] /Қ.Ш.Қурбонов, И.Ф. Фафурода, Ҳ.М. Саидов //Зери тахрири профессор Гаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С.212.

83. Қуръони карим (асл ва матн тарҷумаи тоҷикӣ). [Матн] – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
84. Кучер А. Н. Теория и практика преддоговорного этапа: юридический аспект [Текст] А. Н. Кучер. – М.: Статут, 2005. – 363 с.
85. Малеин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР [Текст]. – М.: Наука, 1981. – 216 с.
86. Маҳмудов, М. А., Менглиев, Ш. М. Ҳуқуқи хусусии римӣ: воситаи таълимӣ [Матн] / М. А. Маҳмудов, Ш. М. Менглиев. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 176 с.
87. Маҳмудов, М.А., Тағойназаров, Ш.Т., Бобочонов, И.Ҳ., Бадалов, Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) [Матн] / М. А. Маҳмудов, Ш. Т. Тағойназаров, И. Ҳ. Бобочонов, Ш. К. Бадалов. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 1000 с.
88. Менглиев, Ш.Ш. Возмещение морального вреда [Текст] //Ш.Ш. Менглиев. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 156 с.
89. Мирбабаева, Р.И. Товарный знак как объект правовой охраны в Республике Таджикистан: современное состояние и перспективы [Текст] /Р. И. Мирбабаева. – Душанбе, 2012. – 192с.
90. Мирзозода, П.З. Масъалаҳои ҳуқуқии танзими сифати мол, қор ва хизмат дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти сивилистӣ: монография. [Матн] / П. З. Мирзозода.–Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 412 с.
91. Насриддинзода, Э.С. Назарияи ҳуқуқ ва давлат: воситаи таълимӣ [Матн] / Э. С. Насриддинзода. – Душанбе: Меҳрона-2017, 2019. – 203 с.
92. Никитин И.Н., Василевский Н.М. Ветеринарное предпринимательство [Текст] /И.Н.Никитин, Н.М.Василевский. – М., 2001. – 264 с.
93. Никитин, И.Н., Калугин, В.И. История ветеринарии [Текст] /И. Н. Никитин, В. И. Калугин. – М., 1988. – 341с.
94. Николаева М.А. Маркетинг товаров и услуг: учебник [Текст] / М.А. Николаева. – М: Издательский Дом «Деловая литература, 2001. – 488 с.
95. Ҳадиси саҳеҳи Бухорӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.whyislam.ru>. (санаи мурочият: 18.11.2020).

96. Ҳакимов, Н., Азизқулова, Г. С. Паҳншавии давлат ва ҳуқуқи исломӣ дар Тоҷикистон [Матн] / Н. Ҳакимов, Г. С. Азизқулова. – Душанбе:ТГНУ, 2001. – 78 с.

97. Ҳиматов Ҳ.Н, Қурбонализода Н.Ш., Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хоҷамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи уҳдадорӣ:воситаи таълимӣ [Матн] / Ҳ.Н. Ҳиматов, Н.Ш.Қурбонализода, М.М.Соҳибов, Ҳ.М. Саидов, Д.Г.Хоҷамуродов, Ҳ.З. Бобохонов /Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб-Р, 2016. – 160 с.

98. Ҳотамов, Н, Довудӣ, Д, Муллоҷонов, С, Исоматов, М. Таърихи халқи тоҷик: китоби дарсӣ [Матн] / Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе, 2011. – 624с.

99. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: қисми дуюм: китоби дарсӣ. [Матн] // Зери таҳрири академики АИ ҶТ, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – 507 с.

100. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми якум [Матн] // Муҳаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултаи ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 320 с.

101. Ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм [Матн] / Муҳаррирони масъул: мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Эр-граф, 2014. – 424 с.

102. Ҳуқуқи гражданин: қисми I: китоби дарсӣ. [Матн] // Зери таҳрири академики АИ ҶТ, Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – 432 с.

103. Ҳуқуқи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ [Матн] – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 324 с.

104. Одиназода, Р. С. Ниҳоди мазолим дар таърихи давлатдории пешазшуравии Тоҷикистон (таҳқиқоти таърихӣ - ҳуқуқӣ) [Матн] / муҳаррири масъул д.и.х Буризода Э.Б./ Р. С. Одиназода. – Душанбе, 2017. – 176 с.

105. Организация ветеринарного дела: краткий курс лекций для студентов специальности 36.05.01 «Ветеринария» [Текст] / Сост.: А.В. Красников // ФГБОУ ВО «Саратовский ГАУ». – Саратов, 2016. – 95 с.
106. Покровский, И.А. Основные проблемы гражданского права [Текст] // И.А. Покровский. – М., 1998. – 328 с.
107. Пьянкова А. Ф. Гражданское право: общие положения о договоре: учебное пособие [Текст] / А. Ф. Пьянкова. – Пермь, 2020. – 180 с.
108. Развитие ветеринарии в Древнем мире. Развитие ветеринарии в Персии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.studbooks.net> (дата обращения: 24.02.2017).
109. Раҳимзода, М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибқорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. [Матн] / М. З. Раҳимзода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 557 с.
110. Раҳимзода, М.З. Фаъолияти соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ: монография [Матн]. – Душанбе, 2018. – 392.
111. Романович, В.К. Опыт преподавания дисциплины «Сервисная деятельность» по специальностям сервиса [Текст] / В. К. Романович // Образование в сфере сервиса / под ред. Ю.П. Свириденко, В.К. Романович. – М., 2002. – 218с.
112. Сангинов, Д.Ш. Правовое регулирование отношений в сфере оказания социально-культурных услуг: монография [Текст] / Д. Ш. Сангинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 208 с.
113. Сангинов, Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования: монография [Текст] / Д. Ш. Сангинов. – Душанбе: Меҳрона-2017, 2019. – 424 с.
114. Ситдикова, Л.Б. Правовое регулирование отношений по возмездному оказанию услуг: монография [Текст] / Л. Б. Ситдикова. – Набережные Челны, 2003. – 342с.
115. Смирнов, В.Т., Собчак, А. А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве [Текст] – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. 152 с.

116. Соҳибов, М.М., Саидов, Ҳ.М., Хочамуродов, Д.Г., Бобохонов, Ҳ.З. Ҳуқуқи шартномавӣ [Матн] / М. М. Соҳибов., Ҳ. М. Саидов., Д. Г. Хочамуродов., Ҳ. З. Бобохонов. //Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб - Р, 2015. – 244 с.
117. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат: китоби дарсӣ [Матн] / Р. Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: ИмпериаЛ-Групп, 2014. – 671с.
118. Сотиволдиев, Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. – Ҷилди 2. [Матн] / Р. Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2010. – 654 с.
118. Сулаймонов, Ф.С. Ҳуқуқи ашёӣ: монография [Матн] / Ф. С. Сулаймонов. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2015. – 248 с.
119. Сулаймонов, Ф.С. Ҳуқуқи граждани ва савдоии мамлакатҳои хориҷӣ: маҷмааи таълимию методӣ [Матн] / Ф. С. Сулаймонов. – Душанбе: Истеъдод, 2012. – 104 с.
120. Тархов, В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву [Текст] /Тархов В. А. – Саратов: Изд-во Саратов ун-та, 1973. – 456 с.
121. Фетюхин, Ю.М, Хабаров, А.Н. Договор возмездного оказания услуг: учебное пособие [Текст] / Ю. М. Фетюхин, А. Н. Хабаров. – Волгоград, 2001. – 114с.
122. Химатов, Х.Н. Правовое регулирование имущественных отношений супругов: проблемы и перспективы развития [Текст] / Х. Н. Химатов. / Под ред. акад. АН РТ, д-ра юрид. наук, проф. М.А. Махмудова. – Душанбе: ЭР-граф, 2009. – 186 с.
123. Холиқов, А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон: китоби дарсӣ. [Матн] / А. Ғ. Холиқов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 342с.
124. Хошимов, Д. Д. Услуги в системе объектов гражданских прав [Текст] / Д. Д. Хошимов. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 172 с.
125. Худоёрзода, Б. Т., Саидов, Ҳ. М. Ҳуқуқи маданӣ. Қисми I [Матн] / Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюрзода Ш.К. / Б. Т. Худоёрзода., Ҳ. М. Саидов. – Душанбе: Аршан, 2023. – 492 с.
126. Худоёрзода, Б. Т., Саидов, Ҳ. М. Ҳуқуқи граждани. Қисми I [Матн] / Зери таҳрири мудири кафедраи ҳуқуқи граждани, доктори илмҳои ҳуқуқ,

профессор Гаюров Ш.К./ Б. Т. Худоёрзода., Ҳ. М. Саидов. – Душанбе: Нушбод, 2022. – 368 с.

127. Шевчук, С. С, Бычко М. А, Хоменко М. А. Защита прав потребителей: учебное пособие [Текст] / С. С. Шевчук, М. А. Бычко, М. А. Хоменко / Серия: актуальные проблемы гражданского права. Ставрополь - Сервис школа. – Ставрополь, 2001. – 183с.

128. Шевчук, С.С. Договор оказания медицинских услуг [Текст] / С. С. Шевчук. – М., 2005. – 223с.

129. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права [Текст] / Г. Ф. Шершеневич – М.: СПАРК, 1995. – 556с.

130. Шиминова М.Я. Компенсация вреда гражданам. Гражданско-правовое регулирование [Текст] / М.Я.Шиминова. – М.: Наука, 1979. – 183 с.

131. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом [Текст] /А.М. Эрделевский. – М.: Издательская группа ФОРУМ – ИНФРА, 1997. – 180 с.

132. Яковлев В.Ф. Избранные труды. Том 2. Гражданское право: История и современность. Книга 1 [Текст] / Яковлев В.Ф. –М: Статут, 2012. – 976 с.

133. Ветеринарная энциклопедия // гл. ред. К.И. Скрябин. – Т. 1. [Текст] – М., 1968. – 1008с.

134. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). – Ҷилди 1.– А-Н. [Матн] // Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – 950с.

135. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). – Ҷилди 2.– О-Я. [Матн] //Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – 1091с.

136. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ [Матн] // Зери таҳрири доктори илми ҳуқуқ, профессор, узви вобастаи АИ ҶТ, Маҳмудов М.А. – Душанбе, 2004. – 600 с.

137. Энциклопедияи советии тоҷик (ибораат аз 6 ҷилд): ҷилди I.- А-Я. [Матн] Сармуҳаррири илмӣ М.С. Осимӣ, сармуҳаррир А. С. Сайфуллоев. – Душанбе, 1978. – 672 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

138. Азизкулова, Г.С. Рецензия на учебник «История государства и права Таджикистана» часть I (от древнейших времен до X в.) [Текст] / авторы Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. – Душанбе, 2013. – 357с./ Г. С. Азизкулова // Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2013. – №4 (04). – С. 165 – 167.

139. Азизов, У.А. Инкишофи институтҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ дар давраи истиқлолият: хусусиятҳои давраи гузариш [Матн] / У. А. Азизов // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2011. – № 4. – С. 26-37.

140. Азизов, У.А. Ташаккули институтҳои ҷиноят ва ҷазо дар ҶМШС Тоҷикистон [Матн] / У. А. Азизов // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2011. – №4. – С. 123-132.

141. Алиев, Р. И. К вопросу о понятии ветеринарной услуги [Текст] / Р. И. Алиев // Юридическая наука и практика. – 2022. – Т. 18, –№ 1. – С.69-70.

142. Фафуров, А.Д. Инкишофи қонунгузорӣ дар соҳаи ҷабҳи бонкӣ [Матн] / А. Д. Фафуров // Матер. конф. илмиву амалии ҷумҳур. дар мавзӯи «Иҷтисоии XVI Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди давлатдорӣ» (24 майи соли 2002.). – Душанбе, –2002. – С. 157-164.

143. Гаюров, Ш. К. К вопросу о полномочиях торговой инспекции / Ш. К. Гаюров. // Налоговый вестник. – Душанбе, 2002. – № 6. – С. 3-7.

144. Гаюров, Ш. К. Некоторые вопросы оформления сертификата соответствия в предпринимательской деятельности / Ш. К. Гаюров. // Государство и право. – Душанбе: Типография ТНУ, 2001. – № 4. – С. 21-29.

145. Гаюров, Ш. К. Соотношение юридической помощи и юридической услуги в гражданском праве [Текст] / Ш. К. Гаюров // Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2015. – № 2 (10). – С.112 -121.

146. Гаюров, Ш. К. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» ва масъалаҳои тақмили он [Матн] / Ш. К. Гаюров // Қонунгузорӣ, 2016. – № 2 (22). – С.36-39.

147. Дойников, П. И. О правовой охране животного мира в советский и постсоветский период развития России [Текст] / П. И. Дойников // Академический юридический журнал. – Душанбе, 2022. – № 1(41). – С. 39-43.

148. Зворыкина, Т. И. Техническое регулирование в сфере услуг [Текст] / Т. И. Зворыкина. // Стандарты и качество. – 2005. – № 3. – С. 34-43.

149. Золотухин, А.В. К вопросу о моменте заключения договора страхования предпринимательского риска [Текст] / А.В. Золотухин / Актуальные вопросы гражданского права в Республике Таджикистан / Матер. респ. нау. прок. конф. (от 8 июля 2019) / Под ред. Гаюрова Ш.К. – д.ю.н., проф. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – С.49-52.

150. Исмаилов, Ш. М. Аспекты правового регулирования предпринимательской деятельности [Текст] / Ш. М. Исмаилов // Государство и право. – Душанбе, 2011. – №4. – С. 126-137.

151. Исмаилов, Ш. М. Раванди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш. М. Исмаилов // Матер. конф. илмиву амалии ҷумх. дар мавзуи «Иҷлосияи XVI Шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди давлатдорӣ» (24 майи соли 2002.). – Душанбе, 2002. – С. 42-53.

152. Книпер Р. Долг и ответственность [Текст] / Р. Книпер // Ответственность в гражданском праве: матер. межд. научно – практ. конф (в рамках ежегодных цивилистических чтений). – Алмата, 22 -23 мая 2006г. / Отв. ред. М. К. Сулейменов. – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2006. – С. 33-40.

153. Красавчиков, О. А. Государственный стандарт – система правовых норм [Текст] / О. А. Красавчиков. // Советское государство и право. – 1977. – № 5. – С. 71-82.

154. Кулагин, М. И. Защита интересов потребителей и развитие современного французского права [Текст] / М. И. Кулагин. // Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. // Сб. норматив. актов. – Обязательственное право. – М., 1989. – С. 16-21.

155. Мародумов, Р.Н. К вопросу о понятии договора возмездного оказания услуг [Текст] / Р. Н. Мародумов // Межвуз. конф. студентов и молодых ученых г. Волгограда и Волгоградской области: Волгоград, 12-15 ноября 2002 г.: Тезисы докладов. – Волгоград, 2003. – Право и юриспруденция. – Вып. 2. – С. 54-68.

156. Махмудов, М. А. Химатов, Х. Н. Существенный вклад в развитии теории договорного права (Рецензия на монографию Нодирова Ф.М. «Правовые вопросы изменения и расторжения договора». – Душанбе: Сино, 2012. – 228 с.) [Текст] М. А. Махмудов Х. Н. Химатов // Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2013. – № 2 (2). – С. 167 – 192.

157. Менглиев, Ш.М. Проблемы создания правовых основ договорного регулирования отношений в гражданском праве [Текст] / Ш. М. Менглиев. // Государство и право. – Душанбе, 2000. – №3. – С. 7-19.

158. Мирзоев, П.И. Услуга как объект гражданского права [Текст] П.И. Мирзоев // Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан, 2014. – №4. – 162 -166с.

159. Мирзоев, П. З. Понятие, правовое регулирование и классификации гражданско-правовых услуг [Текст] / П. З. Мирзоев // Роль права в современном обществе: достижения и перспективы: матер. межд. научно-практ. конф. // Отв. ред.: Ш.М. Менглиев. – Душанбе: РТСУ, 2014. – 347 с. – С.83-85.

160. Мищенко, Е.А. Субъекты публичного договора [Текст] / Е. А. Мищенко // Научные труды РАЮН. – Т. 1. – 2003. – С.768-774.

161. Мухторов, К. Т. Тайиноти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / К. Т. Мухторов // Маводи конф. байн. илмӣ – назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқии миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25 – солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70 – солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» // Зери таҳрири н. и. ҳ., дот. Раҳмон Д. С. – Душанбе, 2019. – С. 95-100.

162. Насриддинзода, Э.С. Назаре ба арзиши илмии «Ганчина» ва мавзӯоти он. Ганчинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) [Матн] / Э. С. Насриддинзода / Мухаррири масъул ва мураттиб А. Холиқзода. – Китоби 1. Ҳуқуқ дар аҳди бостон қисми I. – Авасто; қисми II. – Вандидод. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 488 с. – С. 21 – 24.

163. Нодиров, Ф.М. Қатъшавии яктарафай шартнома [Матн] / Ф.М.Нодиров // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2001. – №2. – С.35-41.

164. Нодиров, Ф.М. Понятие и сущность изменения и расторжения договора [Текст] / Ф.М. Нодиров // Государство и право. – Душанбе, 2011. – №3. – С. 52-59.

165. Парций, Я. Новый Гражданский кодекс и законодательство о защите прав потребителей и сертификации [Текст] / Я. Парций // Хозяйство и право. – 1996. – №6. – С. 62-75.

166. Парций, Я.Е. Правовое регулирование работ и услуг, оказываемых гражданам [Текст] / Я.Е. Парций. // Закон. – 1996.– №6. – С. 79-82.

167. Плешакова, Е.В. Ветеринарная услуга как специфический товар в инфраструктуре агропромышленного комплекса [Текст] / Е. В. Плешаков //Вестник КрасГАУ. – 2012. – №3. (206 – 208) – С. 199-209.

168. Пьянкова, А. Ф. Изменение и расторжение договора: о некоторых спорных вопросах обеспечения баланса интересов кредитора и должника [Текст] / А. Ф. Пьянкова // Ex jure, 2018. – № 1.–56-69с.

169. Parry, W. How to buy / sell professional services // Harvard Business Review, March-April, 1996. – P. 32-36.

170. Раҳимзода, М.З. Доир ба баъзе масъалаҳои имконнопазирии иҷрои уҳдадорихоӣ шартномавии соҳибкорон дар шароити сирояти вируси короно (COVID – 19) [Матн] / М.З. Раҳимзода // Мав. конф. илм. амал. ҷумҳ. дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (аз 8 октябри соли 2020). Зер. таҳ. д-ҳои и.х. проф. Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. –С. 12 - 20.

171. Раҳимзода, М.З. Доир ба баъзе масъалаҳои ҷавобгарии бегуноҳӣ дар уҳдадорихоӣ шартномавии соҳибкор [Матн] / М.З. Раҳимзода // Мав.конф. ҷумҳ. илм. амал. дар мавзӯи: «Масъалаҳои муҳимми ҳуқуқи граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8-уми июни соли 2019. //зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор. – Душанбе:ЭР-граф, 2019. – С. 24-29.

172. Раҳимзода, М.З. Мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгарии субъектони ғайриҷамъияти соҳибкорӣ [Матн] / М.З. Раҳимзода // Мав. конф. ҷум. илми. назар.

хайати устодони кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ факултети ҳуқуқшиносии ДМТ баҳшида ба «75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», «115-солагии академик Бобочон Ғафуров», «145-солагии бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айни», «2023 – Соли забони русӣ» ва «2025 – Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо». – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2023. – С.15-29.

173. Раҳимов, М.З. Қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо [Матн] / М. З. Раҳимов // Инкишофи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият / Маводи конф. илмӣ-амалӣ баҳшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Чумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – С. 3-21.

174. Ризоева, С. К. Правовые основы защиты гражданских информационных прав индивидуальных предпринимателей. [Текст] / С. К. Ризоева // Матер. респ. научно-практ. конф. на тему «Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, основатель предпринимательского и туристического законодательства», посвящённой ко Дню Президента Республики Таджикистан. // Под. ред. к.ю.н., доц. Сангинова Д.Ш. – Душанбе, 2017. – С. 81-89.

175. Романец, Ю.В. Договор возмездного оказания услуг [Текст] / Ю. В. Романец // Закон. –1999. –№ 10. – С. 116-122.

176. Рыхлов, А. А. К вопросу о понятии ветеринарной услуги [Текст] / А. А. Рыхлов. // Новый юридический вестник. Международный научный журнал. – 2022. – № 4 (37). – С. 7-18.

177. Сангинов, Д. Ш. К вопросу о понятии услуги в теории гражданского права [Текст] / Д. Ш. Сангинов // Вестник Таджикского национального университета. – 2013. – Серия гуманитарных наук. – Часть 1. – № 3/7(124). – С.62-66.

178. Сангинов, Д. Ш. Понятие и виды материальных услуг [Текст] / Д. Ш. Сангинов // Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2018.– № 2 (22). – С. 178 -192.

179. Сулейменов, М.К. Гражданско-правовая ответственность по законодательству Республики Казахстан [Текст] / М.К. Сулейменов // Ответственность в гражданском праве: матер. междунауч. прак. конф. (в рамках ежегодных цивилистических чтений). Алматы, 22-23 мая 2006 / отв. ред М.К. Сулейменов. – Алматы, 2006. – С. 4-12.

180. Тагайназаров, Ш.Т. Медицинские услуги – объект гражданско-правового регулирования [Текст] / Ш. Т. Тагайназаров // Вестник цивилистики. – Душанбе, 2009. – №1. – С.6-14.

181. Усманов, О.У. Проблемы развития кодификации гражданского законодательства Республики Таджикистан [Текст] / О. У. Усманов // Государство и право. – Душанбе, 1999. – №4. – С. 34-49.

182. Химатов, Х.Н. Гражданско-правовое ответственность: понятие, виды и развитие в гражданском законодательстве [Текст] / Х.Н. Химатов. // Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан. – Душанбе: Ирфан, 2009. – С. 86-96.

183. Химатов, Х.Н. Брачный договор: изменение и расторжение [Текст] / Х.Н. Химатов // Государство и право. – Душанбе: Типография ТНУ, 2008. – № 1. – С.11-19.

184. Холиқов, А.Ф. Бархӯрдани тамаддунҳои ҳуқуқӣ ва баъзан аз масоили ҳуқуқэҷодкунӣ дар Тоҷикистон [Матн] / А. Ф. Холиқов // Давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2006. – №3. – С. 15-24.

185. Ҳошимов, Д.Д. Мафҳуми объектҳои ҳуқуқи маданӣ [Матн] / Д.Д. Ҳошимов // Ахбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Маҷалаи илмию иттилоотӣ, 2010. – № 3. – С. 35 – 44.

186. Шешенин, Е. Д. Договор услуг в советском гражданском праве [Текст] / Е. Д. Шешенин // Сб. матер. научной сессии вузов Уральского экономического региона. – Свердловск, 1963. – С. 21-34.

187. Шешенин, Е.Д. К вопросу о понятии хозяйственного договора и его соотношении с договором хозяйственных услуг [Текст] / Е. Д. Шешенин // Уч. труды Свердловского юрид. ин-та. – Свердловск, 1964. – Вып 4. – С. 235-248.

188. Шешенин, Е.Д. Предмет обязательства по оказанию услуг [Текст] /Е. Д. Шешенин // Сб. ученых трудов Свердловского юрид. ин.-та. – Свердловск, 1964. –Вып. 3. – С. 157-158.

189. Шонасурдинов, Н. Гражданский кодекс Республики Таджикистан (часть первая): анализ и проблемы [Текст] / Н. Шонасурдинов // Матер. межд. научно-теор. конф., посвященной памяти В.А. Ойгензихта «Коммерческое законодательство Республики Таджикистан: становление и развитие». – Душанбе, 2004. – С. 31-49.

190. Эмомалӣ, Раҳмон. Сарчашмаи худшиносии миллӣ (Пешгуфтор) [Матн] / Э. Раҳмон // Б.Ғ.Ғафуров. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 7-15.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

191. Боброва, Д.В. Проблемы деликтной ответственности в советском гражданском праве [Текст]: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Дина Васильевна Боброва. – Киев, 1988. – 456 с.

192. Гаюров, Ш.К. Проблемы гражданско-правового регулирования акционирования государственных предприятий в Республике Таджикистан [Текст]: дисс..... на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук: 12. 00. 03 / Шукрулло Кароматуллоевич Гаюров. – Душанбе, 1996. – 195с.

193. Иванюхина, Н.В. Правовое регулирование договорных отношений по оказанию ветеринарных услуг: на примере города Москвы [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 03 / Наталья Владимировна Иванюхина. – М., 2009. – 168с.

194. Колиева, А.Э. Ответственность за вред, причиненный актами правоохранительных органов и суда (гражданско-правовой аспект) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03 /Ангелина Эдуардовна Колиева. – Владикавказ, 2007. – 180 с.

195. Миногина, Н.В. Правовое регулирование договора возмездного оказания ветеринарных услуг[Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 03 / Надежда Владимировна Миногина. – М., 2006. – 212с.

196. Мирошкин, А.В. Возмездное оказание услуг в гражданском праве России [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Александр Васильевич Мирошкин /– Саратов, 2003. – 172 с.

197. Новоженев, В.М. Объем, характер и размер возмещения вреда по советскому гражданскому праву [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Валена Михайлович Новоженев. – М. 1975. –24 с.

198. Попов, В.В. Гражданско-правовая ответственность за внедоговорный вред, причиненный публично-правовыми образованиями [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 //Вдлаимир Владимирович Попов. –М., – 2002. – 184 с.

199. Рахимов, М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности [Текст]: дис... доктора юрид. наук:12.00.03. / Махмад Забирович Рахимов. – Душанбе, 2000. – 354с.

200. Санникова, Л.В. Обязательства об оказании услуг в российском гражданском праве [Текст]: дисс.... на соискание ученой степени доктора юрид. наук: 12. 00. 03. / Лариса Владимировна Санникова. – М., 2007. – 315 с.

201. Сафарзода, А. И. Уголовно – правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан [Текст]: автореф. дис.. д. – ра юрид. наук: 12. 00. 08. / Анвар Ислон Сафарзода – Душанбе, 2018. – 53с.

202. Сафарзода, Н. Ф. Ҳуқуқ ба саломатӣ: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ [Матн]: автореф. дис. номз. илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12. 00. 01 / Некрӯз Файзӣ Сафарзода – Душанбе, 2022. – 34с.

203. Сидоров, Д.В. Гражданско – правовое регулирование фьючерсных договоров [Текст]: дис. ... канд. горид. наук: 12.00.03. / Дмитрий Владимирович Сидоров. – М., 2006. – 219.

204. Степанов, Д.И. Услуги как объект гражданских прав [Текст]: дис...канд. юрид. наук: 12. 00. 03 / Дмитрий Иванович Степанов. – М., 2003. – 315 с.

205. Ступницкая, Ю.А. Имущественная ответственность органов внутренних дел [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03 / Юлия Александровна. Ступницкая. – М. 2007. – 160 с.

206. Тебряев, А А. Внедоговорная (деликтная) ответственность и меры защиты за причинённый вред источниками повышенной опасности[Текст]:

дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Александр Александрович Тебряев. – Санкт-петербург, 2002. – 162 с.

207. Чистяков, К.Е. Изменение и расторжение гражданско-правового договора [Текст]: дисс. ... на соискани ученой степени канд. юрид. наук: 12. 00. 03 / Кирилл Евгеньевич Чистяков. – Томск, 2002. – 192 с.

208. Шаблова, Е.Г. Гражданско-правовое регулирование отношений возмездного оказания услуг [Текст]: дис. ... доктора юрид. наук: 12. 00. 03. / Елена Геннадьевна Шаблова. – М., 2003. – 363 с.

209. Шарипов, У. А. Назария ва амалияи танзими шартномавии хизматрасонии муздноки машваратӣ [Матн]: автореф. дис. номз. илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12. 00. 03. / Умедҷон Абдукаримович Шарипов. – Душанбе, 2022. – 32с.

210. Шонасурдинов, Н. Правовое обеспечение экономии и рационального использования электрической и тепловой энергии: гражданско – правовой аспект [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 03. / Назридин Шонасурдинов. – Свердловск, 1988. – 196с.

Амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ:

211. Натиҷаҳои ҷамъбастии ғайолияти Вазорати кишоварзии ҶТ дар нимсолаи якуми соли 2023 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.moa.tj> (санаи мурочиат: 03.02.2024).

212. Ҳисобот доир ба натиҷаҳои ғайолияти Кумитаи бехатарии озукавории назди Ҳукумати ҶТ дар соли 2023 ва вазифаҳо барои соли 2024 // <https://cfs.tj/> (санаи мурочиат: 03.02.2024).

213. Бойгонии Суди Олии ФР. – 2008. – Парвандаи № 81 – ГО8 – 14.

214. Судебная коллегия по гражданским делам Московского городского суда от 12 декабря 2018 г. Апелляционное определение. Дело № 33 – 19004/2018 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mosgorsud.Ru/mgs/cases/docs/content/98425/> (дата обращения: 22. 04.2022).

215. Бойгонии Суди ноҳияи Рӯдакӣ. – 2019. – Парвандаи № 2422.

216. Железнодорожный районный суд города Симферополя (Республика Крым). Решение № 2 – 137/ 2019 от 18 июля 2019 года по делу № 2 – 137/2019 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https:// sudact.ru](https://sudact.ru) ((дата обращения: 18.01.2024).

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи

Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1–М]. Хочамуродов, Д.Г. Оид ба баъзе масъалаҳои хусусияти оммавӣ доштани шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ [Матн] / Д. Г. Хочамуродов // Ҳаёти ҳуқуқӣ – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – № 2 (38). – С.197-203.– ISSN 2307-5198.

[2–М]. Фаюрзода, Ш.К., Хочамуродов, Д.Г. Баъзе масъалаҳо оид ба унсурҳои асосии шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ [Матн] / Ш.К. Фаюрзода, Д.Г. Хочамуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №4. Қисми I. – С. 226-231. – ISSN 2413–5151.

[3–М]. Хочамуродов, Д.Г. Мафҳуми хизматрасонии байторӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи маданӣ [Матн] / Д.Г. Хочамуродов // Қонунгузорӣ. – 2024. – № 1 (53). – С. 76-82. – ISSN 2410–2903.

[4–М]. Хочамуродов, Д.Г. Вазъи ҳуқуқии иҷроқунанда дар шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ [Матн] / Д.Г. Хочамуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №4. Қисми II. – С. 226-232. – ISSN 2413–5151.

II. Мақолаҳое, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои

илмӣ-амалӣ ба таъб расидаанд:

[5–М]. Хочамуродов, Д.Г. Баъзе масоили истифодабарии маҳсулоти инноватсионӣ ҳангоми хизматрасонии байторӣ [Матн] / Д. Г. Хочамуродов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Мушкилоти танзими ҳуқуқии иноватсия дар фаъолияти соҳибкорӣ (10-уми июни соли 2014)». – Душанбе, 2014. – С. 331-335.

[6–М]. Ходжамуродов, Д.Г. Понятие ветеринарных услуг по законодательству Республика Таджикистан [Текст] / Д. Г. Ходжамуродов // Материалы второй международной научно - студенческой конференции на тему: «Актуальность проблемы права на современном этапе: взгляд

молодежи», (24 апреля 2015 года). – Душанбе: РТСУ, 2015. – С. 50-53.

[7–М]. Ходжамуродов, Д.Г. Некоторые вопросы отношения человека к животным в Исламе [Текст] / Д. Г. Ходжамуродов // Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2016. – № 2 (14). – С.17-23.

[8–М]. Ходжамуродов, Д.Г. Понятие ветеринарные услуги как гражданско-правовое категории [Текст] / Д. Г. Ходжамуродов // Правовая жизнь. – Душанбе: Типография ТНУ, 2017. – № 1 (17). – С.150-157.

[9–М]. Хочамуродов, Д.Г. Баъзе масъалаҳои ҳифзи саломатии инсон дар хизматрасони байторӣ [Матн] / Д. Г. Хочамуродов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон, 2018. – Душанбе, – № 1 (09), – С.77-82.

[10–М]. Хочамуродов, Д.Г. Вазъи ҳуқуқи байтор дар хизматрасони байторӣ [Матн] / Д. Г. Хочамуродов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор (солҳои 2018-2028)» «Солҳои рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва «140-солагии Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айни» ва «70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» (21 апрели соли 2018) // . – Душанбе: Нашриёти ДМТ, 2018. – С. 412-413.

[11–М]. Ходжамуродов, Д.Г. Понятие ветеринарные услуги как гражданско-правовое категории [Текст] / Д. Г. Ходжамуродов // Материалы республиканской научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной «20-ой годовщине Дня национального единства» и «Году молодёжи». – Душанбе: Типография ТНУ, 2017. – С. 291-292.

[12–М]. Хочамуродов, Д.Г. Баъзе масъалаҳо оид ба хизматрасони байторӣ ҳамчун як намуди хизматрасони касбӣ [Матн] / Д. Г. Хочамуродов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузори соҳибқорӣ, тичоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (18-уми майи соли 2018). – Душанбе: Нашриёти ДМТ, 2018. – С. 331-335.

[13–М]. Хочамуродов, Д.Г. Баъзе аз масъалаҳо доир ба объекти хизматрасони байторӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] /

Д. Г. Хоҷамуродов // Маводҳои форуми дуҷуми ҳуқуқшиносони ҷавон // Зери таҳрири н.и.х. дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2018. – С. 15-18.

[14–М]. Хоҷамуродов, Д.Г. Оид ба баъзе масъалаҳои нарх дар шартномаи хизматрасони байторӣ [Матн] / Д. Г. Хоҷамуродов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (солҳои 2019-2021)» ва «400-солагии Миробид Саиди Насафӣ» (18-уми майи соли 2019). – Душанбе: Нашриёти ДМТ, 2019. – С. 129-130.

[15–М]. Хоҷамуродов, Д.Г. Шартҳои муҳимми шартномаи хизматрасони музднокӣ байторӣ [Матн] / Д. Г. Хоҷамуродов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» // Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 270-273.

[16–М]. Хоҷамуродов, Д.Г. Баъзе масъалаҳо оид ба шартҳои ҷавобгарии ҳуқуқи граждони дар шартномаи хизматрасони музднокӣ байторӣ / Д. Г. Хоҷамуродов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба ҷашнҳои «5500-солагии Сарзми бостонӣ», «700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хуҷандӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» (25-уми апрели соли 2020). – Душанбе: Нашриёти ДМТ 2020. – С.143-144

[17–М]. Хоҷамуродов, Д. Г. Мафҳуми шартномаи хизматрасони музднокӣ байторӣ [Матн] / Д. Г. Хоҷамуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии олимони ҷавони ДМТ бахшида ба «Рузи ҷавонони Тоҷикистон 23 май» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (Солҳои 2020-2040), 18–19 майи соли 2023. – Душанбе, 2023. – С. 200-205.

[18–М]. Хоҷамуродов, Д. Г. Нақши Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар инкишофи қонунгузори байторӣ [Матн] / Д. Г. Хоҷамуродов // Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эҳёи давлату ҳуқуқи миллии тоҷикон: монография. – Душанбе: Балоғат, 2023. – 480 с. – С. 167-477.

[19–М]. Хоҷамуродов Д.Г. Тарафҳои шартномаи хизматрасонии муздноки байторӣ / Д. Г. Хоҷамуродов // Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи ҚТ», «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Душанбе: Балоғат, 2024. – 430 с. – С.64-68.

III. Воситаи таълимӣ:

[20–М]. Хоҷамуродов, Д. Г. Ҳуқуқи шартномавӣ: воситаи таълимӣ [Матн] / Д. Г. Хоҷамуродов // Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб - Р, 2015. – 244 с. – Дар ҳаммуаллифӣ бо Соҳибов М.М, Саидов Ҳ.М, Бобохонов Ҳ.З.

[21–М]. Хоҷамуродов, Д. Г. Ҳуқуқи уҳдадорӣ: воситаи таълимӣ [Матн] / Д. Г. Хоҷамуродов // Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Сино, 2016. – 160 с. – Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҳиматов Ҳ. Н., Қурбонализода Н. Ш., Соҳибов М.М, Саидов Ҳ.М, Бобохонов Ҳ.З.

[22–М]. Хоҷамуродов, Д. Г. Ҳуқуқи суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ [Матн] / Д. Г. Хоҷамуродов // Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2020. – 232 с.

[23–М]. Хоҷамуродов, Д. Г. Ҳуқуқи уҳдадорӣ: воситаи таълимӣ [Матн] / Д. Г. Хоҷамуродов // Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Сино, 2018. – 180 с. – Дар ҳаммуаллифӣ бо Ҳиматов Ҳ. Н., Қурбонализода Н. Ш., Соҳибов М.М, Саидов Ҳ.М, Бобохонов Ҳ.З.

[24–М]. Ghayurzoda SH.K., Khojamurodov D.G., Qjdirzoda S.S. Civil law of the Republik of Tajikistan: textbook part 1[Text] / SH.K. Ghayurzoda, D.G. Khojamurodov, S.S. Qjdirzoda // Under the general editorship of Ghayurzoda SH.K. – Doktor of Lav, Professor. – Dushanbe: TNU: Printing House, 2024. – 188p.